

auro

BUTLLETÍ DE LA SOCIETAT D'ESTVDIS DE LA VERNEDA DE SANT MARTÍ (SELAV)

invento

desembre 2020

número zero

ESTVDIS

SOBRE ELS ORÍGENS MEDIEVALS DE SANT MARTÍ DE PROVENÇALS -5-

Joan Gispert i Ricardo

EL CONTEXT DE L'ACCIÓ CULTURAL (1) -15-

Eduard Miralles i Ventimilla

LA MESCLA SOCIAL -26-

Claire Court

TALLER D'HISTÒRIA

ELS NOMS DE DONES ALS CARRERS DE LA VERNEDA DE SANT MARTÍ -27-

EL PROJECTE "ESPÀIS SENSE NOM" -30-

PUBLICACIONS

BIBLIOTECA BÀSICA SOBRE LA VERNEDA DE SANT MARTÍ -31-

PETITA HISTÒRIA DE LA VERNEDA DE SANT MARTÍ -32-

LA SAGRERA-NAVAS. RECULL GRÀFIC (1890-1984) -32-

DOCUMENTS

LA DONACIÓ MARTORI -33-

60IGS EN LLAHOR DEL GLORIÓS SANT MARTÍ -34-

PATRIMONI

EL CAMPANAR DE L'ESGLÉSIA VELLA DE SANT MARTÍ DE PROVENÇALS -35-

Delfí Dalmau i Argemir

EXPOSICIONS

ELS GRANS FOTÒGRAFS RETRATEN LA VERNEDA DE SANT MARTÍ -36-

LA VIL·LA ROMANA DE LA SAGRERA -39-

EN LÍNIA

ALTZADIÀKO.WORDPRESS.COM -43-

ANTIC MUNICIPI

LA CARTOGRAFIA PARCEL·LÀRIA A SANT MARTÍ DE PROVENÇALS (1853-1871) -44-

Núria Font Casaseca

EL TEIXIT URBÀ DE LA SAGRERA -47-

Joan Pallarès-Personat

TEXTS BÀSICS

RESUM HISTÒRIC DE LA VERNEDA DE BESÒS -49-

Joan Rovira Costa

memòria

1980-2020

DESEMBRE 1980

- ❖ Creació de la SOCIETAT D'ESTVDIS DE LA VERNEDA DE SANT MARTÍ (SELAV).
- ❖ Publicació del primer Sobre de Documentació.
- ❖ Recull de testimonis dels masovers de les masies del barri.

NOVEMBRE 1981

- ❖ Exposició fotogràfica "Coneixes el teu barri?".
- ❖ Estrena de la pel·lícula "Aproximació a La Verneda de Sant Martí".
- ❖ Publicació del segon Sobre de Documentació.

DESEMBRE 1981

- ❖ Publicació dels fulletons "Resum històric de La Verneda de Sant Martí" i "Itinerari. La Verneda de Sant Martí. I. Nucli antic".

NOVEMBRE 1982

- ❖ Participació en el I Congrés d'Història de Barcelona.
- ❖ Participació en la publicació "Apunts per a la història de Sant Martí de Provençals", de l'Arxiu Històric Municipal de Sant Martí de Provençals.

JULIOL/AGOST 1988

- ❖ Participació en l'organització del Camp de Treball Internacional per rehabilitar la masia Ca l'Arnó amb una exposició permanent sobre les masies del barri.

FEBRER 1991

- ❖ Informe al Districte de Sant Martí sobre els canvis de nom de carrers del barri.

MARÇ 1995

- ❖ Xerrades sobre història del barri a l'Escola de Persones Adultes La Verneda-Sant Martí.

JUNY 1996

- ❖ Publicació de l'article "La Verneda o Sant Martí?: la Verneda de Sant Martí", a la revista "Celobert" de l'Escola de Persones Adultes La Verneda-Sant Martí.

FEBRER 2005

- ❖ Presentació del llibre "Records de la lluita per un barri millor: l'Associació de veïns de La Verneda Alta"

MARÇ 2014

- ❖ Xerrada sobre la història del barri a l'institut Joan d'Àustria.

NOVEMBRE 2014

- ❖ Acte de presentació dels grups que treballen la història del barri, entre ells la SELAV.

GENER 2015

- ❖ I edició del Taller d'Història del Barri, amb xerrades i passejades per conèixer el barri.

ABRIL 2015

- ❖ II edició del Taller d'Història del Barri.

SETEMBRE 2015

- ❖ III edició del Taller d'Història del Barri.

GENER 2016

- ❖ IV edició del Taller d'Història del Barri.

SETEMBRE 2016

- ❖ V edició del Taller d'Història del Barri.

FEBRER 2017

- ❖ Xerrada sobre la història del barri amb el grup de teatre XIX.

ABRIL 2017

- ❖ Publicació periòdica d'articles a "El Rebrot", revista de Verneda Solidària.

JUNY 2017

- ❖ Participació en la Jornada de Centres d'Estudis de Barcelona.

SETEMBRE 2017

- ❖ VI edició del Taller d'Història del Barri.

OCTUBRE 2017

- ❖ Ruta "La Verneda de Sant Martí als llibres", organitzada per la Biblioteca Sant Martí de Provençals.

NOVEMBRE 2017

- ❖ Xerrada "El moviment veïnal a través dels llibres a La Verneda de Sant Martí als llibres", organitzada per la Biblioteca Sant Martí de Provençals.

GENER 2018

- ❖ VII edició del Taller d'Història del Barri.

MAIG 2018

- ❖ Ruta històrica amb les Aules d'Extensió Universitària.

GENER 2019

- ❖ VIII edició del Taller d'Història.

MARÇ 2019

- ❖ RutaBarri, organitzada pel Centre Cívic Sant Martí.

JUNY 2019

- ❖ Ruta històrica organitzada per la Biblioteca Sant Martí de Provençals.
- ❖ Participació en la Jornada de Centres d'Estudis de Barcelona.

JULIOL 2019

- ❖ RutaBarri, organitzada pel Centre Cívic Sant Martí.

SETEMBRE 2019

- ❖ IX edició del Taller d'Història del Barri.

OCTUBRE 2019

- ❖ Participació en l'activitat d'Aprenentatge-Servei amb alumnat de l'institut Infanta Isabel sobre les petjades del franquisme al barri.
- ❖ Xerrada sobre la història del barri al Casal de Gent Gran Ca l'Isidret.

GENER 2020

- ❖ Publicació de l'àlbum de cromos "Petita història de La Verneda de Sant Martí".
- ❖ Xerrada sobre la història del barri al Casal de Gent Gran Sant Martí.

DESEMBRE 2020

- ❖ Publicació del número zero d'**auro invento**.

societat d'estudis

1980-2020: QUARANTA ANYS DIVULGANT LA HISTÒRIA DEL BARRI

auro invento és una publicació, de moment digital, que vol posar a l'abast dels interessats en la història i la societat de La Verneda de Sant Martí moltes de les fonts imprescindibles per al seu estudi. El debat sobre el nom del barri (La Verneda o Sant Martí de Provençals?) es fa moltes vegades sobre especulacions, mitges veritats o percepcions personals. El butlletí vol aportar les eines per fer una discussió assossegada i basada en estudis i documents originals.

Les dades estadístiques sobre població i composició social esmicolen molts prejudicis. Conèixer els documents medievals que parlen del nostre territori i de la gent que hi vivia, les restes arqueològiques que ens apropen als orígens del poblament o les obres d'art que sovintegen pels carrers places i edificis de La Verneda de Sant Martí ens ajuden a comprendre'ns millor.

La idea és combinar estudis originals amb reproduccions de textos essencials per al coneixement del nostre barri. A més, es vol publicar qualsevol element del patrimoni, de la documentació disponible, dels registres gràfics, de les exposicions... que ajudin a comprendre millor la nostra identitat.

La SOCIETAT D'ESTUDIS DE LA VERNEDA DE SANT MARTÍ (SELAV) va néixer el 1980 amb la idea de recuperar, estudiar i divulgar la història d'aquest barri barcelonès delimitat per la Gran Via, el carrer Espronceda, la via del tren i el límit amb Sant Adrià de Besòs.

Després d'unes quantes reunions des de l'any 1978, un grup de persones interessades en la història del barri va formar el 1980 la Societat d'Estudis de la Verneda de Sant Martí. Les seves primeres actuacions anaven en tres direccions: l'estudi i salvaguarda del patrimoni artístic, arqueològic i arquitectònic; la documentació sobre l'època medieval; i la història de la formació del barri als anys 50.

Entre els anys 80 i 81 va començar l'edició de publicacions. Un resum històric amb les dades més senyeres de la història del barri: l'origen del nom, el conjunt d'edificis d'interès del nucli antic, el primer document de l'any 989, les fàbriques, l'expansió dels anys 50 i l'associacionisme.

També la guia d'un itinerari pel nucli antic i dos sobres de documentació amb articles i fotografies per accedir als estudis bàsics ja realitzats. Aquí hi trobàvem la part dedicada al barri pels periodistes Jaume Fabre i Josep Maria Huertas Claveria dins la seva gran obra de referència "Tots els barris de Barcelona"; l'obra de Francesc de Bofarull sobre

el origen del poble de Sant Martí de Provençals, fotografies, mapes i bibliografies.

Es va realitzar un curtmetratge que, sota el títol "Aproximació a La Verneda de Sant Martí", feia un recorregut per tots els temes que es tractaven al "Resum Històric".

LA CONSOLIDACIÓ

Els anys 82 i 83 van ser els de la integració en l'esforç de tota la ciutat i dels seus barris per recuperar la seva història. Es va participar en la comissió que va acabar creant l'Arxiu Històric Municipal de Sant Martí de Provençals juntament amb d'altres entitats com l'Arxiu Històric del Poble Nou/Ateneu La Flor de Maig, l'Arxiu La Farinera-Ateneu del Clot, el Foment Martinenc, la Vocalia de Cultura de l'Associació de Veïns del Clot, la Coordinadora d'Entitats del Clot i el Consell Municipal del Districte de Sant Martí de Provençals.

Els anys 82 i 83 van ser els de la integració en l'esforç de tota la ciutat i dels seus barris per recuperar la seva història

Una de les primeres publicacions del nou Arxiu va ser "Apunts per a la història de Sant Martí de Provençals", que va ser durant anys el marc de referència per estudiar la història dels barris de Sant Martí de Provençals. El novembre del 1982 es va participar amb una ponència al I Congrés d'Història del Pla de Barcelona.

Durant el 1983 es va realitzar un projecte per convertir la masia de Can Cadena en la seu del Museu d'Història del barri. Després de preparar tot el contingut del que havia de ser un museu que recordés especialment la vessant agrícola del territori, el municipi va optar per convertir la masia en una Escola de la Natura i va rebutjar integrar el projecte de Museu.

CA L'ARNÓ, EL CAMP DE TREBALL INTERNACIONAL I LES MASIES

L'estiu de 1988, la Societat d'Estudis de la Verneda de Sant Martí va col·laborar activament en la realització del

Camp de Treball Internacional per salvar la masia de Ca l'Arnó. El projecte va ser organitzat per l'Associació de Veïns de la Verneda Alta i Servei Civil Internacional.

Uns seixanta joves d'arreu del món va arribar per re-habilitar la masia i al llarg de les sis setmanes que s'hi van estar van poder conèixer el barri i se'ls van organitzar actes perquè descobrissin l'entorn de la masia. Entre elles, una exposició sobre el passat agrícola del barri amb fotografies de les masies existents a l'any 1957.

Un mes abans de començar el Camp de Treball, davant de la masia es va estrenar el "Romanço de Sant Martí de Provençals, obra de Jaume Arnella, interpretar per l'autor mateix i els músics de Minimàlia Manufactures Musicals. La Societat d'Estudis de la Verneda de Sant Martí es va encarregar d'aportar les dades sobre les que Jaume Arnella (fill d'una antiga fàbrica de cartró al costat de Ca l'Arnó) va compondre el seu romanço.

A principis dels anys 90, la Unitat del Pla de la Ciutat va demanar propostes per canviar els noms d'alguns carrers. La Societat d'Estudis de la Verneda de Sant Martí va emetre un informe dirigit a denominar els carrers, places i jardins amb noms arrelats als usos del veïnat i lligats amb la història dels indrets. La plaça del Ram de l'Aigua (per recordar la fàbrica tèxtil SF Vila) o el carrer Dolça de Provença són fruit d'aquesta actuació.

ASSESSORAMENT I ITINERARIS CULTURALS

Al llarg dels anys, una de les constants en el treball de la Societat d'Estudis de la Verneda de Sant Martí ha estat l'assessorament a l'alumnat i el professorat de les escoles i instituts del barri en la realització d'estudis i treballs de descoberta sobre el barri i la seva història. També els itineraris guiats pel nucli antic i per les mostres d'art contemporani que llueixen als nostres carrers.

RECORDS DE LA LLUITA PER UN BARRI MILLOR

Un grup de veïns i veïnes que havien participat durant molts anys en les lluites ciutadanes que havien de conformar el barri actual es va decidir a bolcar els seus records i experiències en un llibre: *Records de la lluita per un barri millor: l'Associació de Veïns de la Verneda Alta*. Amb la col·laboració de la Societat d'Estudis de la Verneda de Sant Martí es va incloure en el llibre un estudi sobre la població en l'any 2004.

UN BARRI FERROVIARI

La construcció de la nova estació ferroviària intermodal de la Sagrera ha tret a la llum restes arqueològiques molt

importantes. Caldrà estar amatents per poder retornar les troballes a un indret públic (per exemple dins la mateixa estació) on el veïnat i els viatgers puguin gaudir del testimoni del passat del barri.

TREBALL EDUCATIU

El projecte "Recerca per l'Entorn" amb els quatre instituts del barri (Bernat Metge, Infanta Isabel, Salvador Seguí i Joan d'Àustria) vol aprofitar els treballs de recerca que es fan al Batxillerat per proposar temes que tinguin com a base la realitat del barri i de les seves entitats. De la mateixa manera, s'assessora l'alumnat en aquelles activitats d'aprenentatge-servei que tnen a veure amb el barri.

Des del 2015, s'organitza cada trimestre un "Taller d'Història del Barri". A l'estil dels *history workshop* britànics dels anys cinquanta: veïns i veïnes que investiguen la història

La publicació vol posar a l'abast dels interessats en la història i la societat de La Verneda de Sant Martí moltes de les fonts imprescindibles per al seu estudi

del seu propi barri. Han col·laborat el Centre Cívic Sant Martí, la Biblioteca Sant Martí de Provençals, el Casal de Barri La Palmera, el Casal de Barri La Verneda i l'Escola de Persones Adultes-Comunitat d'Aprenentatge de la Verneda-Sant Martí.

L'ÀLBUM DE CROMOS I LA PÀGINA WEB

Per celebrar els quaranta anys d'activitat, la SOCIETAT D'ESTUDIS DE LA VERNEDA DE SANT MARTÍ (SELAV) ha tirat endavant dues iniciatives: un àlbum de cromos amb la història del barri i aquest butlletí.

Sota el patrocini del Pla de Barris, i amb la col·laboració de les escoles del barri, l'associació de comerciants i la Colla Gegantera, s'ha editat un àlbum de cromos amb la història del barri: "PETITA HISTÒRIA DE LA VERNEDA DE SANT MARTÍ". Una col·lecció de cinquanta cromos que els infants han d'obtenir fent les activitats proposades a l'àlbum sota la direcció de les seves mestres.

Tota la feina de la SELAV queda reflectida en una pàgina web (altzadiako.wordpress.com) que s'actualitza permanentment: publicacions descarregables, nomenclàtor dels carrers del barri, dades estadístiques, exposicions virtuals, recursos didàctics, novetats... ❖❖❖

Joan Gispert i Ricardo

SOBRE ELS ORÍGENS MEDIEVALS DE SANT MARTÍ DE PROVENÇALS. COMENTARI BIBLIOGRÀFIC ⁽⁰¹⁾

Els estudis d'època medieval publicats sobre Sant Martí de Provençals tracten, en general, dos temes paral·lels: els orígens de la vila, entenent-los com a orígens documentals, i el paper jugat per l'ascens social d'una família camperola, els Vivas, protagonistes, entre d'altres, del desenvolupament urbà de la ciutat de Barcelona als segles X i XI. **(02)**

Perquè s'ha emfatitzat tant sobre el tema dels orígens de Provençals? És evident que, per a qualsevol poble, un dels interessos primordials és conèixer les seves arrels, a la vegada que és un tema que va restar molt present, en general, entre els historiadors de finals del segle XIX i inicis del segle XX. També, i en el nostre cas, està molt relacionat amb els mateixos orígens urbans de Barcelona i el creixement econòmic de la ciutat.

Així, podem dir, pel que fa al cas concret de la nostra vila, que coneixem la seva evolució de finals de segle X a mitjan segle XI, gràcies sobretot a les obres de Carreras Candi i de Bofarull **(03)**, i també a les més recents de Bonnassie, especialment el seu estudi sobre la família Vivas **(04)**. Però, pel que fa a la resta del període medieval, dels segles XII al XV, només comptem amb una sèrie de dades donades per Carreras Candi **(05)** i per Bofarull, però no disposem d'una valoració de conjunt.

Creiem que un dels camins a seguir és el de completar l'iniciat per aquests autors, a la vegada que s'ha d'acompanyar una anàlisi profunda de la documentació conservada als arxius barcelonins referent a la nostra vila, que és molta i força rica, com a primer pas per a l'elaboració de la història del nostre poble. Afortunadament, en aquests darrers 30 anys s'han portat a terme curosos estudis i edicions de diferents corpus documentals, que ens fan tenir a l'abast la

documentació necessària per a l'estudi de la gènesi urbana de la ciutat de Barcelona i, ensems, del desenvolupament del nostre territori.

En primer lloc, l'edició per part de la Fundació Noguera dels pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona, de Ramon Borrell a Ramon Berenguer I, que inclou els documents de la cort barcelonina des del 981 al 1177, i que es conserven a l'Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA) **(06)**. És important per a la nostra vila perquè és en aquest corpus que s'inclouen la

Temes tan importants per a la nostra història com l'evolució de l'església parroquial, el repartiment de les terres i la importància de les aigües, sobretot la influència del Rec Comtal, no els coneixem més que superficialment

majoria d'escriptures referents a la família Vivas. Una altra part de la documentació referent a la família Vivas i al territori de Provençals, la podem trobar, també editada per la mateixa Fundació Noguera, a l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona i que comprèn tot el segle XI **(07)**, pel període anterior, des del 844 a l'any 1000, l'obra del pare Fàbregas sobre el mateix arxiu. **(08)**

Cal buidar, també, la documentació posterior al segle XI conservada a l'ACA, per tal de poder obtenir una visió del nostre territori en èpoques posteriors. Afortunadament, una part ha estat editada. **(09)**

Temes tan importants per a la nostra història com l'evolució de l'església parroquial i el seu paper dintre de la conformació de la vila, de la societat que la conforma, el repartiment de les terres i la importància de les aigües, l'horticultura i sobretot la influència del Rec Comtal, que potser és un dels aspectes dels que tenim més dades donada la importància que tenia per a la ciutat de Barcelona, no els

Joan Gispert, vernedenc, llicenciat en Història, especialitat en història medieval. Ha centrat les seves recerques en el segle XI, concretament en el procés de feudalització de la societat catalana. Actualment, prepara una novel·la ambientada al Poblenou i La Verneda de Sant Martí, sobre els fets d'octubre del 34 i el referèndum de l'1 d'octubre de 2017

coneixem més que superficialment i moltes vegades en relació a la influència que transmet la capital barcelonina. I no hem d'oblidar l'estudi sistemàtic, tan necessari, de les relacions establertes amb la ciutat i la resta de pobles del Pla, especialment amb Sant Andreu de Palomar.

L'estudi local, la micro-història podríem dir-ne, és necessari i de cabdal importància, però aquest fet no és obstacle per a la presa en comú de vies d'investigació, ni els contactes, com dèiem, entre els historiadors dels diferents pobles del Pla de Barcelona i de la mateixa ciutat (10). Tanmateix, la història local ha d'ésser complementària del

La primera síntesi sobre els orígens de la vila de Sant Martí de Provençals la devem a la ploma de Bofarull i Sans

coneixement general d'un marc més ampli, com ara la comarca o el país, però no per això n'ha de dependre ja que l'estudi històric de caire més general necessita, a la vegada, dels estudis locals per a fer més entenedor el procés històric.

La nostra intenció és la de mostrar el que fins ara s'ha estudiat sobre l'època medieval a Sant Martí de Provençals, el seu abast i com creiem que hauréem d'emmarcar les possibles futures investigacions.

Hem de fer referència a tres apartats. Primer, assenyalarem la influència que han tingut en els posteriors estudis els treballs dels historiadors de començament de segle XX; la seva manera d'entendre la història, per després passar a incidir en els estudis més recents i quins són els camins que aquests ens mostren, ja es tracti d'obres plenament referides al nostre nucli o bé, obres que indirectament ens donen alguna idea interessant sobre la qual incidir en un futur proper. En darrer lloc, voldríem assenyalat algunes idees, alguns trets que pensem hom ha de tenir presents. En definitiva, una consideració sobre les perspectives de futur en la investigació a Sant Martí de Provençals, i una valoració sobre la documentació que cal anar a cercar als arxius barcelonins i, en la mesura que ho podem fer, oferir quines són les possibilitats d'aquesta documentació.

Pel que fa a la bibliografia que podríem anomenar clàssica, la dels autors de començament de segle XX, valorarem les obres de Carreras Candi, Bofarull i Sans, Morera i Soler, i la de mossèn Clapés.

En general podem dir que la majoria d'aquests autors han fet un treball de recollida de dades impressionant, cosa que no hem de menysprear, que molts autors contemporanis encara es basen profusament en les aportacions d'aquests

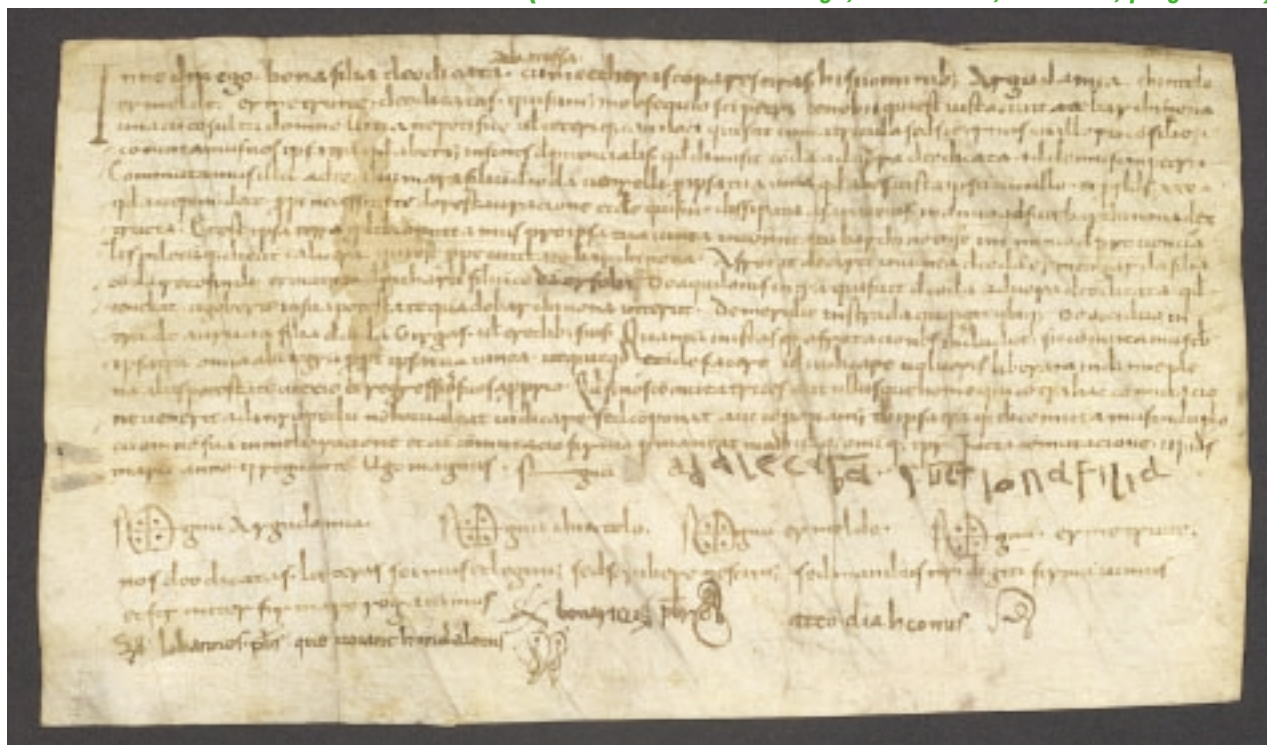
historiadors. Hem de reconèixer el mèrit de tota una vida dedicada a l'estudi de la documentació i l'anàlisi històrica de la ciutat de Barcelona i els diferents municipis que l'envolten. Però, cal una reinterpretació d'aquestes dades i una revisió dels objectius, i és que es comet tot sovint, per part d'estudiosos actuals, l'error de prendre algunes dades aportades per aquests autors com a conclusives sense determinar la seva veracitat (11). El fet que les obres d'aquests autors clàssics presentin algunes imprecisions no resta de cap manera el mèrit que tenen. A més s'ha de tenir present el moment en el que foren escrites i els objectius que pretenien.

L'obra de Carreras Candi (12) és magistral, tot fent en el volum consultat per nosaltres una revisió total de la geografia i la història de la ciutat de Barcelona i el seu territori. Com hem dit, l'interessant, apart la grandiositat i globalitat de l'obra, és la profusió de dades ofertes per aquest investigador incansable, les quals han estat aprofitades en tot moment pels autors posteriors. Però aquest fet no és casual ja que ens trobem davant d'una obra de referència, de consulta obligatòria per a qualsevol investigador. I no pensem tan sols en aquesta obra, ja que Carreras ha estat un autor molt prolífic i amb diverses obres de cabdal importància dintre de la historiografia medieval catalana. Destacaríem, però, la inserció dels fets sobre Sant Martí dintre del que és la mateixa evolució de la ciutat, a la vegada que podem comparar i complementar l'evolució dels diferents pobles dintre del que és la mateixa evolució del territori.

Tanmateix, la primera síntesi sobre els orígens de la vila de Sant Martí de Provençals la devem a la ploma de Bofarull i Sans (13), anterior a l'obra de Carreras, i hem comprovat que aquest darrer autor basa algunes de les seves afirmacions en l'obra de Bofarull. Aquest, després d'anàlitzar l'origen del nom del terme (14), estudia la documentació de cadascun dels períodes comtals per tal de veure l'evolució de la vila a través d'aquesta documentació reial, conservada a l'Arxiu de la Corona d'Aragó.

El seu estudi s'estén des de l'any 989, data que dona com la del primer document referent a Provençals (15), fins a mitjan segle XII, període en el que la seva anàlisi documental és profunda. Però, a partir del segle XIII ens diu que són poques les dades disponibles (16), que la vila queda estacionada i la seva importància és merament agrícola; i així Bofarull passa ja a analitzar el procés d'industrialització de Sant Martí, fora ja del període medieval. Per tant, no es tracta només d'un estudi sobre els orígens del poble sinó que és una síntesi de l'evolució històrica des del segle X fins el segle XIX. Per concloure, ens ofereix les dades que coneix referents a l'església, a part d'una consideració envers la conformació de la vila a mitjan segle XIX, època del creixement definitiu de Sant Martí. Però el més interessant és potser la inclusió d'un

Un dels primers documents on apareix el terme de Provençals (quarta línia). Any 989
(Arxiu de la Corona d'Aragó, Cancelleria, Borrell II, pergamí 44)

apèndix documental, en el que apareixen els documents a que s'ha fet referència al llarg de l'obra, alguns transcrits completament i d'altres, regestats. En definitiva, un bon estudi que ens permet, per la seva estructura cronològica, tot refermada per l'aportació documental, de conèixer la base dels estudis posteriors sobre Sant Martí.

L'apèndix documental presentat per Bofarull és aprofitat per Morera i Soler (17) en el seu estudi, inèdit, sobre l'evolució històrica de la vila. Aquest autor és considerat per Freixa (18) el primer historiador de Sant Martí, i la veritat és

Freixa dedica unes quantes pàgines als orígens i l'època comtal, apart les dades ofertes en altres capítols sobre la parròquia o la importància de les aigües per a l'estructuració i evolució del poble i del Rec Comtal

que la seva anàlisi és molt més profunda i arriba més enllà que la de Bofarull, encara que les diferències de contingut entre una i altra no són notòries. Freixa aprofitarà la base d'aquest estudi pel seu posterior treball, cosa que fa que d'una banda repregui les idees de Bofarull i per altra, les de Carreras Candi.

Per a finalitzar aquesta visió ràpida sobre la bibliografia que podríem anomenar clàssica, cal esmentar

l'obra d'un estudiós que no analitza la història de Sant Martí ans la de Sant Andreu de Palomar, mossèn Clapés (19). En aquest sentit, i apart de fer un petit estudi hidrogràfic i topogràfic en general de la zona en el que s'inclou el terme de Provençals, la presència de la nostra vila en el seu estudi té pes específic propi, donada la relació entre ambdues poblacions, i la pertinença en el seu temps del terme de Provençals a la vila de Sant Andreu de Palomar.

Pel que fa a la bibliografia més recent, caldria fixar la nostra atenció primerament en l'obra de Josep Freixa, ja citada, el qual ens presenta una síntesi d'història de Sant Martí, una sèrie de dades, diu ell, per a ajudar als futurs investigadors del nostre poble.

L'obra d'aquest martinenc és encomiable però, i pel que ens afecta més particularment a nosaltres, dona una visió més profunda de l'època contemporània, de les seves vivències i records personals. Així, respecte del Sant Martí medieval, Freixa dedica unes quantes pàgines als orígens i l'època comtal, apart les dades ofertes en altres capítols sobre la parròquia o la importància de les aigües per a l'estructuració i evolució del poble i del Rec Comtal. Es tracta, en definitiva, per al període medieval, d'una síntesi de les notes de Morera i Soler encara que, sense la interpretació o anàlisi documental que va fer aquest autor. Però, a Freixa li devem el fet d'haver recobrat per a la nostra societat el treball, inèdit, com hem dit, d'aquest historiador, el qual segurament ara no coneixeríem.

Freixa però, en la seva obra, un recull de dades, no pretén d'interpretar el material que ha recopilat sinó oferir-lo

a qui pugui estar interessat en la història de Sant Martí. De totes maneres, ell no és medievalista i en la seva obra és perceptible el seu interès per l'evolució de Sant Martí d'ençà la industrialització, des de finals del segle XIX fins els nostres dies. La seva obra és, en aquest sentit, descriptiva pel que fa a l'explicació de com eren els diferents barris que conformaven la vila, el caràcter de les diferents associacions culturals i polítiques, l'agregació a Barcelona, etc. En definitiva, com s'articula la societat martinenca en el moment de la seva major expansió demogràfica amb el procés d'industrialització, i com respon a l'acció de Barcelona, especialment després de l'agregació de l'any 1897. Però, per entendre aquest període, cal cercar primer els orígens de la vila i així ens ho explica Freixa.

Josep de la Vega dona molta importància a la formació del territori i fa un registre geològic i arqueològic

Cal citar també l'obra d'Udina i Martorell sobre l'Arxiu Comtal (20), en la que, entre la molta documentació presentada, ens ofereix els primers documents que fan referència al terme de Provençals, entre l'any 986 i 993 (21). Ja hem comentat anteriorment la discrepància que presenta aquesta obra respecte de les dades ofertes per Bofarull (22) i que han estat seguides per molts autors contemporanis tot i que Udina comentà ja l'error de l'historiador martinenc l'any 1951, data de publicació de la seva recopilació documental. Pensem que l'obra d'Udina, rigorosa i en la que s'analitza de manera profunda el tipus de documentació, el que pot oferir-nos, etc., no ha estat present en molts dels estudis sobre Sant Martí quan, evidentment, aportava dades noves i interessants que podien haver determinat molts d'aquells. Aquest és un error greu, que la documentació que estudia Udina i Martorell la podem trobar sense cap tipus de dificultat a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, cosa que ens fa pensar que gairebé cap dels estudiosos de Sant Martí han donat un cop d'ull a la mateixa, i han donat com a bones les dades ofertes per altres historiadors sense cap tipus de verificació. Per això cal una tasca de recerca, positiva i profunda, en els nostres arxius. (23)

Un tret interessant que assenyala Udina (24) és el fet que, si considerem el terme d'*Auroinvento* com a pertanyent a Provençals, el primer document referent a la nostra vila seria de l'any 961. Aquest és potser un element anecdòtic, però ens porta a pensar en el fet de la problemàtica entorn la toponímia medieval i, particularment pel que fa al nostre cas, al proble-

ma envers la delimitació de l'espai entre uns pobles del Pla i d'altres, en un període en el que aquest element no es presenta gaire clar ni sembla tenir una gran importància. La situació geogràfica dels termes toponímics que trobem a la documentació és, en molts casos, de difícil interpretació. I en el nostre cas, pel que fa al terme d'*Auroinvento*, podem dir que ens trobem en una controvèrsia davant els que pensen que aquest topònim es trobaria dintre dels límits de Sant Andreu de Palomar, i més quan en aquest període la parròquia de Sant Martí i el seu terme territorial són dependents de la de Sant Andreu.

Creiem que aquest tema, el de l'estudi de la toponímia, és vital pel coneixement històric del Pla de Barcelona i, en aquest sentit, hi ha un bon nombre d'historiadors que es dediquen molt seriosament al mateix. (25)

Però, aquest no és l'eix de l'obra d'Udina sinó, precisament, la presentació i anàlisi de la documentació. I la referent a Provençals d'aquest període, i també la del segle XI, és força interessant també pel fet que, encara que no extremadament abundant, forma un bloc bastant homogeni entorn la documentació que fa referència a la família Vivas, cosa que fa preguntar-se a Bonnassie com deuria arribar aquesta al fons de la cancelleria reial. (26)

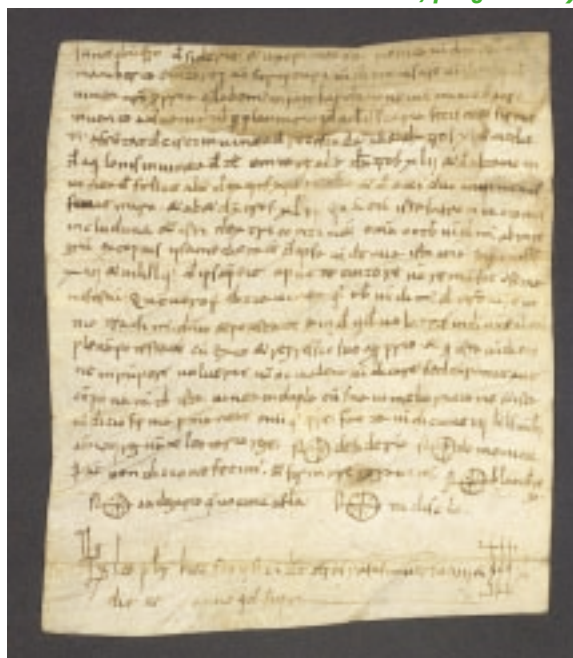
Una obra més recent, i que tracta exclusivament sobre Sant Martí de Provençals, és la de Josep de la Vega (27). Dona molta importància a la formació del territori i fa un registre geològic i arqueològic. Per tant, va una mica més enllà de l'època medieval i analitza moments anteriors de la història del nostre poble i el seu territori. Per la resta, fa un seguiment dels diferents termes toponímics, i zones i barris del terme de Sant Martí, tot adjuntant tres mapes a gran escala, que representen la situació del poblament en diferents èpoques (prehistòria i romanització, Alta Edat Mitjana i moment de l'annexió a Barcelona).

Altres historiadors han tractat l'evolució històrica de Sant Martí de Provençals des d'òptiques diferents, o bé des de l'àmbit general de l'evolució urbana de Barcelona. Haurem de citar l'obra de Rovira i Costa, per exemple, sobre la Verneda del Besòs, sector de la part est del nostre terme a tocar del riu Besòs, en la que aquest autor justifica que aquesta zona pertany a Sant Adrià del Besòs i no a Sant Martí o Sant Andreu. (28)

Ens interessa remarcar aquesta obra sobretot per la controvèrsia suscitada entorn els molins del Besòs, particularment els d'Estadella i d'Altafulla, aquest darrer anomenat generalment molí de La Verneda, situats entre els límits de Sant Andreu, Sant Martí i Sant Adrià. (29)

Però, i ja pel seu contingut general, no podem estar d'acord amb l'autor quan, en esmentar el terme de Provençals, diu que no es pot relacionar amb l'església dedicada a Sant

Primer document conegut on apareix el terme "auro invento" (final tercera línia). Any 961 (Arxiu de la Corona d'Aragó, Cancelleria, Seniofred, pergamí 35)

Martí ja que aquesta no es va començar a construir fins ben entrat el segle XII. Això és erroni, ja que la documentació ens permet d'observar la presència d'una *ecclesiola*, sens dubte la de Sant Martí, en el nostre terme (30). A més, no hem d'oblidar, tal com diria mossèn Clapés, la importància de la parròquia dintre de la conformació d'un municipi. L'església és l'eix, el centre de la vida, entorn de la qual es construeix la vida social, i el seu nom, donada la seva importància, es sobreposarà, més tard, al geogràfic del terme (31). Rovira i Costa, en definitiva, esbossa una evolució històrica per la que passaria aquesta demarcació, pertanyent, per a ell, a Sant Adrià.

Una altra obra, no referida bàsicament a Sant Martí, és la de Bassegoda (32), en la que estudia la problemàtica entorn l'hort i vinyet de Barcelona, on s'inclou Sant Martí.

Aquesta temàtica és interessant per a nosaltres ja que presenta la problemàtica referent a la territorialitat de Barcelona i els privilegis que la mateixa posseeix. Aquest autor, situat en la línia d'estudis de Maluquer i Viladot (33), analitza el problema de la formació del territori de Barcelona i ho completa amb la inclusió d'uns apèndix toponímics de cada un dels diferents pobles del Pla en els que ens introdueix cada un dels termes, partides diu ell, que apareixen a la documentació: etimologia, situació i referències documentals d'on els ha trobat. Malgrat tot, hi ha força incorreccions pel que fa a aquest apartat.

El territori de Barcelona presenta una evolució clara pel que fa a la influència o jurisdicció directa de la ciutat sobre el mateix. Ens agradaria destacar en aquestes línies i de manera molt general, el que és aquest *hort i vinyet* de la ciutat, zona d'influència directe i restringida de la ciutat

conformada pels termes de Sarrià, Sants i Sant Martí, a part de les pròpies parròquies de la ciutat. Aquesta zona, determinada en el *Recognoverunt Proceres* de l'any 1283, és l'àrea d'influència de Barcelona, dispensada del pagament de delmes i primícies. Però, l'hem de diferenciar de l'àrea d'influència o jurisdicció més àmplia de la ciutat, ja determinada als Usatges de Barcelona, en que es declara una zona de pau i treva sota la protecció dels comtes (34) i també, encara que amb un caràcter més ampli, la concessió, l'any 1025, als habitants, d'una Carta de Privilegis en la que es confirmen las franquícies gaudides per aquests als territoris de la ciutat, del castell d'Olèrdola, del Penedès i del Vallès. (35)

El que cal destacar, però, és que amb el *Recognoverunt Proceres*, i la delimitació del territori d'influència de Barcelona, l'hort i vinyet, l'organització municipal de Barcelona és ja definitiva. És l'època de la constitució dels municipis catalans.

El treball més interessant i segurament el més acurat, que tracta sobre la vida a Provençals durant el segle XI, és el de Pierre Bonnassie sobre la família Vivas (36). Bonnassie analitza l'ascens social d'una família i les seves relacions amb la resta de la societat barcelonina. Així, es situa en un nivell semblant al de Ruiz-Domènec (37), encara que la seva interpretació no es troba tant en el camí de l'antropologia i la història social i narrativa. Amb tot, els dos autors arriben a conclusions semblants pel que fa als motius del desenvolupament urbà i creixement econòmic de la ciutat de Barcelona. (38)

L'obra de Bonnassie pretén, amb l'anàlisi de la família Vivas, la justificació de la teoria del creixement econòmic de la ciutat de Barcelona. La qual cosa no es pot deslligar del que succeeix a la resta d'Europa ja que, sembla, el revifar econòmic és general a l'Occident a les darreries del segle X (39). Així, i ja endinsant-nos en el que és l'evolució de la família Vivas presentada per Bonnassie, aquest autor explica que l'origen de la fortuna familiar fou començada per l'avi Llorenç, llaurador, que gràcies al sistema contractual de la *complantatio* (40), aconsegueix fer-se amb algunes terres. Els seus fills i nets aprofitaren una conjuntura favorable per a engrandir el patrimoni familiar i relacionar-se, fins i tot, amb els estaments més elevats de la societat barcelonina, a part de poder-los considerar, gairebé, com els amos de la vila de Provençals (41). Bonnassie destaca així l'origen rural de la fortuna dels Vivas, i el seu ascens social gràcies a l'aprofitament dels medis econòmics en un període favorable com és la falçanada d'Al-Mansur, i també a les mateixes estructures familiars, que provoquen que el patrimoni familiar no s'esmicoli amb el pas del temps.

No hem de deixar de banda tampoc un tema tan crucial en aquest període de finals de segle X i començaments del segle XI com és el dels progressos agrícoles: desenvolupament

de l'horticultura gràcies a les millores en la irrigació, expansió de la viticultura, etc. I tot això s'ha de fer palès en uns terrenys com els de Provençals, força aptes per aquests tipus de cultius ja que és un sòl al·luvial, lleuger i fèril.

Després, Bonnassie passa a analitzar les relacions dels Vivas amb la resta d'habitants del nucli, així com amb els habitants de Barcelona. La millora social és evident al comprovar el tipus de relacions que mantenen: *boni homines*, clergues, jutges, personatges de l'alta aristocràcia, etc. És evident l'alt grau de mobilitat que presenta el teixit social barceloní d'aquest període, i és lògic de pensar en les relacions que s'han d'establir entre les diferents famílies influents del territori.

L'obra de Bonnassie és, en definitiva i com hem dit, la justificació, el fil conductor a través de l'anàlisi d'una família del Pla, envers la situació de la societat barcelonina en el

Cal aprofitar les edicions de diplomataris que s'han fet aquests darrers anys per buidar-ne les dades sobre la nostra vila i poder, d'aquesta manera, analitzar-ne la seva evolució històrica

moment del creixement econòmic. Perquè la seva intenció no és la de mostrar aquesta família per ella mateixa, sinó mostrar com a Catalunya també es produeix el renaixement urbà que s'observa a l'Occident medieval i quins són els signes d'aquest renaixement. (42)

També, volem destacar, dintre de la bibliografia de Bonnassie, la seva tesi sobre la societat catalana del segle X-XI (43), obra de referència i consulta obligatòria per a qualsevol historiador català d'aquest període, i que es troba dintre de la línia dels grans treballs regionals de la historiografia francesa. En aquest treball, els temes que a nosaltres ens interessa destacar es situarien dintre d'un marc d'anàlisi més ampli, el del conjunt de la societat catalana d'aquests segles.

Ruiz-Domènec, i ja l'hem citat, és, d'entre els diferents autors que estudien el procés de l'origen del sistema urbà a Barcelona, l'origen del capital comercial, etc., el que es situaria en postures més avançades a la vegada que conflictives. El seu interès és demostrar el desenvolupament de la ciutat de Barcelona des d'una òptica diferent, a través de la història social i l'antropologia, tot rebutjant les explicacions economicistes sobre el tema. (44)

En els seus articles (45), i tenint present que és un

historiador situat en un camp força teòric, desenvolupa una proposta metodològica nova, contraposant-se al que fins ara s'havia fet en la historiografia catalana. Si bé els seus objectius poden ser semblants als d'altres autors, Ruiz-Domènec parteix de supòsits ben diversos, amb una clara influència de les escoles de la història social. En aquest sentit, i donat el seu interès per l'estudi de les estructures familiars, o millor, de les relacions de parentiu, clara influència de l'historiador francès Duby, analitza diverses vegades l'aparició de la família Vivas com a exponent del creixement econòmic de Barcelona, i veiem com la família, abans de desaparèixer, crea una sèrie de lligams amb d'altres famílies i estrats socials. Per a ell, l'ascens social dels Vivas es deu, tot coincidint amb Bonnassie, als progressos agrícoles, especialment al progrés de la irrigació. (46)

Pensem que els estudis que s'han de fer o s'estan fent han d'ésser crítics, revisant a fons la historiografia tradicional, i si bé podem estar o no d'acord amb les postures de Ruiz-Domènec, no hem de dubtar que ens trobem davant un investigador minuciós, molt preocupat en la recerca d'una metodologia apropiada, que superi velles estructures. Personalment, crec que la lectura de les seves obres és força enriquidora donat que ens aporta idees molt interessants de cara a afrontar les pròpies investigacions. Evidentment, el cercar noves vies, nous camins metodològics d'estudi, és sempre enriquidor, i la seva lectura es fa imprescindible.

D'entre d'altres autors que han tractat algun aspecte de la història de Sant Martí, encara que sigui de forma lateral, ens trobem amb Moran i Ocerinjauregui (47). D'aquest autor del que cal destacar la seva reinterpretació de l'origen del nom *Provinciales*. Per a ell no es deuria a la teoria més acceptada generalment per la que el terme derivaria de l'existència a l'època romana dels *ager provinciales* que envoltaven la ciutat, sinó a la vinguda de repobladors als segles IX i X, part dels quals serien originaris de Provença i, establint-se en aquest indret, donarien el seu nom d'origen al terme. Justifica aquesta interpretació tot dient que la que es pren com a correcta, la més generalitzada entre els estudiosos, és de difícil comprovació, i diu que no ha pogut documentar l'existència dels *ager provinciales* i, si tenim en compte el caràcter més aviat jurídic de la província romana, diu, es fa difícil d'admetre l'existència d'aquest tipus de camps. (48)

També Gaspar Feliu ha tractat el tema del creixement econòmic de la ciutat de Barcelona, i és un gran coneixedor de l'economia monetària catalana; a més, entre d'altres, ha analitzat amb profunditat —és la seva tesi doctoral— la formació del domini territorial de la Seu de Barcelona. El situariem entre els que han tractat d'alguna manera el tema de l'evolució històrica de Sant Martí dintre d'un marc més general, Barcelona i el seu territori, però la lectura de les

Fragment del *Liber Antiquitatum*, cartulari del segle XIII on es copiaren, per conservar-los, part dels pergamins de la catedral, i que correspon a un document del 1072 on es documenta el terme "Provenzals" (primera línia)

seves obres ens aporta, sens dubte, dades i idees valuoses per a la investigació històrica de la nostra vila. (49)

No hem pretès de fer un recull exhaustiu sinó més aviat significatiu dels historiadors que han tractat, plenament o no, algun aspecte de la història medieval de Sant Martí. Cal destacar el fet, mencionat unes ratlles més amunt, sobre la importància donada per la historiografia barcelonina i catalana en general al desenvolupament urbà dels segles X-XI, moment en el què comencen a aparèixer en la documentació mencions de les diferents viles del Pla de Barcelona, i és evident l'interès de la ciutat envers aquestes ja que, entre d'altres raons, constitueixen, en part, el seu magatzem alimentari i la base del desenvolupament econòmic ciutadà.

És òbvia, per altra banda, la importància que s'ha de donar a les qüestions agràries i sobretot al desenvolupament dels sistemes d'irrigació, per a conèixer la conformació dels municipis del Pla de Barcelona.

Però, i aquest fet és un tant decebedor pel que fa a la nostra història, a part del recull d'una sèrie de dades, gràcies sobretot als historiadors de començament de segle XX, i els estudis entorn la situació de Barcelona als segles X-XI i l'evolució de la família Vivas, gairebé res sabem de la vida i conformació de la nostra vila entre els segles XII al XV, a no ser algunes dades disperses sobre el Rec Comtal i els molins del Clot, aportades per Carreras essencialment, referències a l'església, a la seva construcció, i a la conformació de la vila dintre del territori de Barcelona. En definitiva, unes línies evolutives massa generals com per a estar satisfets, i per

això hem de realitzar una tasca de recerca important.

Cal aprofitar les edicions de diplomataris que s'han fet aquests darrers anys per buidar-ne les dades sobre la nostra vila i poder, d'aquesta manera, analitzar-ne la seva evolució històrica. Cal cercar la documentació de l'Arxiu de la Corona d'Aragó. Cal anar a l'Arxiu Diocesà de Barcelona, a on podem seguir perfectament la línia evolutiva de la conformació de l'església, de la població dependent de la mateixa, i creiem interessant l'anàlisi que s'hauria de fer de les visites pastorals, les quals ens donarien una informació valuosa, tant de la parròquia com de les actituds mentals dels rectors i els feligresos, per exemple (50). No hem d'oblidar tampoc l'Arxiu de la Catedral, amb el *Liber Antiquitatum* i la sèrie dels diversos amb una gran quantitat de pergamins referents a Sant Martí i a la resta de pobles del Pla. No hem de deixar de banda la documentació notarial que podem trobar a l'Arxiu de Protocols de Barcelona, un fons impressionant encara que de més dificultat pel que fa a la recerca. Tampoc hem d'oblidar el fons documental que podem trobar a l'Institut Municipal d'Història (Ca l'Ardiaca).

Sense ser una anàlisi completa del que podem arribar a trobar en aquests arxius, ens adonem de la veritable riquesa del fons documental barceloní i és lògic pensar en les immenses possibilitats que ens ofereix per al seu estudi. Però aquesta tasca no ha de ser individual. Creiem que s'han de prendre vies, com hem dit, entre els diferents pobles del Pla de Barcelona i també, i és potser més important, entre els estudiosos i les associacions d'una mateixa localitat. El treball personal és imprescindible però ha d'existir, pensem, una certa coordinació entre els que s'interessen per una temàtica semblant i amb els mateixos objectius de divulgació.

En el nostre cas particular, la història de Sant Martí de Provençals, pensem que això és necessari, i s'està fent, d'uns anys ençà, amb la col·laboració entre els estudiosos i les associacions culturals del barri, cas de l'Arxiu Municipal del Districte de Sant Martí de Provençals i la Societat d'Estudis de La Verneda (SELAV), entre d'altres. (51)

Manca, pensem, una obra de conjunt, no només pel que respecta a Sant Martí sinó també pel conjunt de Barcelona i el seu territori. D'aquí prové el nostre interès en una acció coordinada entre totes les forces interessades en el coneixement històric dels nostres pobles. Hom ha de posar en relació el Pla amb la ciutat: quines son les connexions que s'estableixen i perquè, de quina manera l'estructura territorial de la ciutat determina la seva evolució i com es situa aquesta dintre del context de Catalunya. S'han d'obrir noves vies d'investigació, aprofundir en l'anàlisi de l'estructuració de la terra, les relacions de poder que s'estableixen entre els ciutadans de Barcelona, el municipi, i els mateixos habitants del Pla.

NOTES

01. Aquesta és una revisió de l'article que vàrem publicar a la revista *Finestrelles* de Sant Andreu de Palomar l'any 1989. Hem intentat d'actualitzar, el més acuradament possible, la bibliografia sobre el tema des de la publicació de l'article, ara fa ja trenta anys. Per consultar l'article original, veieu GISPERT i RICARDO, Joan. *Els estudis d'època medieval sobre Sant Martí de Provençals: Comentari bibliogràfic*, a "Finestrelles", núm. 1. Sant Andreu de Palomar-Barcelona, Centre d'Estudis Ignasi Iglesias, 1989. Pàgs. 133-150. Podeu consultar la versió digital a Racó. Revistes Catalanes amb Accés Obert (www.raco.cat)

02. RUIZ-DOMÈNEC, J.E. *The urban origins of Barcelona: agricultural revolution or commercial development?*, a "Speculum" LII, 1977, pàgs. 265-286.

03. CARRERAS I CANDI, Francesc. *Geografia General de Catalunya*. Barcelona, Albert Martín, s.d. 6 vols. Vol. I: *La ciutat de Barcelona*. Barcelona, 1916.

BOFARULL I SANS, Francesc. *Orígenes del pueblo de San Martín de Provensals*. A "Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona", 1893 (Leida en Febrero de 1889).

04. BONNASSIE, Pierre. *Une famille de la campagne barcelonaise et ses activités économiques aux alentours de l'An Mil*. A "Annals du Midi" T. LXXVI, 1964

05. CARRERAS. *op. cit.*, especialment pàgines 312-314.

06. SALRACH, Josep Maria i FELIU, Gaspar (Dirs.). *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona de Ramon Borrell a Ramon Berenguer I*. 3 Vols. Barcelona, Fundació Noguera, Col·lecció Diplomataris (núm. 18, 19 i 20), 1999.

08. BAUCCELLS, J.; FÀBREGA, A.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C. *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*. 5 vols. Barcelona, Fundació Noguera, Col·lecció Diplomataris (núms. 37 al 41), 2006.

08. FÀBREGA I GRAU, Àngel. *Diplomatari de la catedral de Barcelona, documents dels anys 844-1260*, Tom I: *Documents dels anys 844-1000*, amb l'estudi «Datació dels documents de la catedral de Barcelona (segles IX-XIII)» de Josep Baucells i Reig. Barcelona, Arxiu capitular de la catedral de Barcelona, 1995.

09. Entre d'altres i, per exemple, per analitzar la documentació de finals segle XI i bona part del segle XII, veure BAIGES, Ignasi; FELIU, Gaspar; SALRACH, J.M. (Dirs.). *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona, de Ramon Berenguer II a Ramon Berenguer IV*. 4 vols. Barcelona, Fundació Noguera, Col·lecció Diplomataris (núm. 48 al 51), 2010.

10. Els esforços en aquest sentit han estat manifestos, i un exemple d'això són els congressos d'història del Pla de Barcelona i de Barcelona, que s'han celebrat amb certa continuïtat d'ençà els anys noranta. Veure, *El Pla de Barcelona i la seva història*. "Actes del I Congrés d'Història del Pla de Barcelona». Barcelona, ed. La Magrana, 1984 (celebrat l'any 1982).

Veure també <https://ajuntament.barcelona.cat/arxiunicipal/>

[arxiuhistoric/ca/congressos-dhistoria-de-barcelona](https://ajuntament.barcelona.cat/arxiuhistoric/ca/congressos-dhistoria-de-barcelona), amb referència als congressos posteriors.

11. A títol d'exemple, senyalar que alguns estudis i síntesis fets fa poc temps, assenyalen com a primer document referent al terme de Provençals l'indicat per Bofarull en la seva obra, quan ja els treballs d'UDINA i MARTORELL, F. *El Archivo Condal de Barcelona en los siglos IX-X. Estudio crítico de sus fondos*. Barcelona, 1951, i en el de BONNASSIE, P., *Une famille ...*, manifesten que això és erroni, i que el primer document és de l'any 986 i no del 989, com acostumen a citar obres recents.

12. CARRERAS, F. *op. cit.*

13. BOFARULL, F. *op. cit.*

14. El terme *Provincialis* prové, segons aquest autor de Província, de l'existència al voltant de les ciutats dels *ager provincialis*, és a dir, els camps que la ciutat dedicava al conreu i que servien per a abastir-la, i no pas de la vinguda de gent de Provença al segle XII amb motiu del casament de Ramon Berenguer III amb Dolça, ja que aquest topònim el trobem amb anterioritat a aquest període en la documentació.

Aquesta és la versió envers l'origen del nom de la nostra vila que ha tingut més fortuna, i ha estat acceptat per la qual majoria d'historiadors.

15. Veure, ACA, *Cancellaria*, Borrell II, perg. n°. 44 (989, març, 13). Es tracta d'una permuta entre l'abadessa del monestir de Sant Pere de les Puel·les i Guimarà, per la qual el monestir dona a Guimarà una terra situada a Provençals a canvi d'una vinya i trenta sous que utilitzarà el monestir per a la reconstrucció del mateix després de les destrosses efectuades per la falconada d'Al-Mansur.

16. BOFARULL, F. *op. cit.*, pàg. 216. El fet d'aquesta davallada en la informació per a la Baixa Edat Mitjana es deu, sens dubte, a la recerca de documentació no només en un dels arxius de Barcelona. Avui dia, hem de fer un esforç, com manifestem al llarg del present treball, per tal de buidar la documentació referent a Sant Martí de Provençals continguda als diferents arxius.

17. MORERA I SOLER, J. *Notes per a la història de Sant Martí de Provençals*. Barcelona, 1919. (obra inèdita, conservada mecanografiada a l'Arxiu Històric Municipal de Sant Martí de Provençals).

18. FREIXA I GIRALT, Josep. *Recull de dades per a una història de Sant Martí de Provençals*. Barcelona, Foment Martinenc, 1982. Veure pàg. 3 en la que, en un homenatge a Joan Morera, narra les vicissituds per les que va conèixer a aquest historiador i com ha anat completant els seus treballs.

19. CLAPÉS I CORBERA, Joan. *Fulles històriques de Sant Andreu de Palomar*. 2a edició. Barcelona, Grup d'Andreuencs, 1984. 3 vols.

20. UDINA I MARTORELL, F. *El archivo Condal...*

21. *ibid.*..., docs. núm. 203, 206, 208, 209, 211, 212, 214, 215, 217, 218, 220, 221, 224, 226, 229, 233 a 238, i 241, a més d'altres que si bé no citen el terme de Provençals, es refereixen a la família Vivas.

22. *Cfr.* Nota 11.

23. Avui dia és més fàcil, que comptem amb la majoria de la

documentació publicada i editada amb cura pels més grans experts catalans en la matèria.

24. UDINA, F. *op. cit.*, pàg. XXXI. Doc. Núm. 152. ACA, *Cancelleria*, Sunyer, perg. Núm. 65 (961, abril, 29) en el què Desideri i la seva esposa venen a Manibert una vinya que posseeixen al terme d'Auroinvent, per a Udina a prop del Besos i de Provençals.

25. Per exemple, MOREU REY, E., *Els noms de lloc. Introducció a la toponímia*. Barcelona, UEC, 1965. També del mateix autor, *San Martín de Tours. Su devoción en Cataluña, según la toponimia, la antroponimia, el folklore, etc.* Resumen de la tesis para acceder al grado de Doctor. Barcelona, Univ. de Barcelona, 1967, i entre d'altres, també, *Toponímia antiga i moderna del Pla de Barcelona*, a "Actes del I congrés d'història del Pla de Barcelona", Barcelona, ed. La Magrana, 1984.

BANKS, Philip. *The topography of the city of Barcelona and its Urban context in Eastern Catalonia from the third to the twelfth Centuries*. Tesis Doctoral. Nottingham, University of Nottingham, 1980. 5 vols. FELIU I MONTFORT, Gaspar. *La toponímia del Pla de Barcelona al segle X*. a "Actes del I Congrés d'Història del Pla de Barcelona". Barcelona, ed. La Magrana, 1984.

26. BONNASSIE, P. *Une famille...*, pàg. 262, nota 3.

27. DE LA VEGA, Josep. *Els primers batecs històrics de Sant Martí de Provençals. Aproximació als orígens*. Barcelona, Autoedició, 1993.

28. ROVIRA COSTA, Joan. *Resum històric de la Verneda de Besòs*. Sant Adrià de Besòs, Ajuntament, 1951, (fascículos de divulgació històrica).

29. *ibid.*..., pàg. 6 i següents.

30. Sembla que ja en els temps d'Al-Mansur l'església va patir les conseqüències dels atacs musulmans. Es menciona l'*ecclesiola* en la documentació, i sembla evident per a tots els autors que l'església ha estat present des de molts segles enrere.

31. Veure CLAPÉS, J. *Fulles...*, Vol. I.I, pàg. 67.

32. BASSEGODA, Pedro J. *Huerto y viñedo de Barcelona. Contribución al estudio de la historia del Urbanismo de la Ciudad Condal*. Barcelona, Escuela Técnica Superior de Arquitectura de Barcelona, 1971.

33. MALUQUER I VILADOT. *Derecho civil especial de Barcelona y su término*. Barcelona, 1889.

34. Veure l'edició dels Usatges de BASTARDAS, JOAN. *Usatges de Barcelona. El Codi a mitjan segle XII*. Barcelona, Fundació Noguera, 1984, pàgs. 92-95. Capítol 58, Usatge 61.

35. ACA, *Cancelleria*, Berenguer Ramon I, no. 50 (1025, Gener, 8). FONT I RIUS, J.M. *Cartas de población y franquicia de Cataluña*. Barcelona, C.S.I.C.: Publicaciones de la sección de Barcelona, 1969. Document núm. 15, pàgs. 28-30.

36. BONNASSIE, P. *Une famille...*

37. Ruiz-Domènec se centra en la figura de Ricard Guillem per narrar l'ascens social d'aquest personatge, el qual sí va arribar a l'elit barcelonina d'una manera més que notòria, molt per sobre del

que varen arribar els Vivas que, encara la seva riquesa i poder local, no arribaren mai, ni de bon tros, al nivell nobiliari ciutadà al que va arribar Ricard Guillem. Veure RUIZ-DOMÈNEC, J.E. *Ricard Guillem o el somni de Barcelona*. Barcelona, Edicions 62, 2001.

38. Així, per a Ruiz-Domènec, teoritzador de la formació del sistema urbà de Barcelona amb una clara influència de les tesis de Duby, és la revolució agrícola i la millora de les tècniques agrícoles, el motor de l'ascens en els primers moments i la raó de la riquesa de la ciutat de Barcelona, tot rebutjant les explicacions economicistes i pirennianes i qualsevol explicació que es trobi fora de la lògica del sistema de producció senyorial. L'enfocament economicista, pel que el desenvolupament de la ciutat ha de ser per un desenvolupament comercial després d'una regressió d'aquest comerç, no té cap sentit ja que, segons aquest autor, la revifada vindria del no res, sense tenir en compte l'evolució general del règim senyorial.

Veure, per exemple, RUIZ-DOMÈNEC, J.E. *La ciudad de Barcelona durante la Edad Media: de los orígenes a la formación de un sistema urbano*. a "Quaderns d'Arqueologia i Història de la Ciutat" XVIII, 1980, pàgs. 69-97. També i del mateix autor: *The urban origins...*; *El origen del capital comercial en Barcelona*. a «Miscellanea Barcinonensia» XI, n° 31, 1972, pàg. 55-88. *Solidaridad familiar y organización de clases en Barcelona en los siglos XI y XII*, a "Miscellanea Barcinonensia» XIV, 1976, pàgs. 7-26, entre d'altres.

39. Idees exposades pels historiadors francesos que des de fa uns anys es dediquen als estudis de caire regional. Veure, per exemple, DUBY, George. *La société aux XIe et XIIe siècles dans la région mâconnaise*. Paris, 1955.

40. Aquest és un contracte agrícola, un instrument jurídic, utilitzat en l'expansió vitícola i documentat a Catalunya almenys des de l'any 918, pel qual un propietari cedeix una terra inculta a un llaurador per plantar-hi vinya. Passats set anys, generalment, la terra es dividia en dues parts, una per al propietari i l'altra quedava en propietat del llaurador.

41. Bonnassie es pregunta, fins i tot, si la construcció de l'església no es deuria a ells, i si no serien els propietaris de la mateixa, la qual cosa sabem que és certa ja que sembla que els hi pertany, com a mínim, una part. BONNASSIE, P. *Une famille...* pàgs. 268-269.

42. En aquest context es situaria l'obra de RUIZ-DOMÈNEC. *Ricard Guillem...*, encara que aquest historiador ho fa des de la història narrativa, amb un enfocament més antropològic i d'història de les mentalitats.

43. BONNASSIE, P. *Catalunya mil anys enrere (segles X-XI)*. Barcelona, Edicions 62, 1979, 2 vols.

44. *Cfr.* Nota 38

45. Veure especialment, RUIZ-DOMÈNEC, J.E. *El origen del capital...*

46. RUIZ-DOMÈNEC, J.E. *Urban Origins...*, pàg. 272.

47. MORAN I OCERINJAUREGUI, Josep. *Notes de toponímia antiga*

al Pla de Barcelona, a 'Homenatge a Josep Maria Casacuberta' pàgs. 103-115.

48. *Ibid.*..., pàg. 106

49. Entre d'altres, consultar: FELIU I MONTFORT, Gaspar. *La formación del dominio territorial de la sede de Barcelona (800-1010)*. Resumen de la tesis presentada para aspirar al grado de doctor en Filosofía y Letras. Barcelona, Univ. de Barcelona: Secretariado de Publicaciones, 1975.

També, FELIU, Gaspar. *Las ventas con pago en moneda en el condado de Barcelona hasta el año 1010*, a "Cuadernos de Historia económica de Cataluña", tom V, 1971. pàgs. 9-41. FELIU, Gaspar. *El condado de Barcelona en los siglos IX y X: Organización territorial y económico-social*. a "Cuadernos de Historia Económica de Cataluña", tom VII, 1972. pàgs. 9-32. FELIU, Gaspar.

L'evolució de les ciutats catalanes a l'Alta Edat Mitjana, dins *Evolució urbana de Catalunya*. Barcelona, Ed. La Magrana, 1985. Pàgs. 21-35.

50. MARTÍ I BONET, J.M. *Visites Pastorals a la diòcesi de Barcelona (1303-1939). Context i Índex*. Barcelona, Arxiu Diocesà de Barcelona, 2015. Veure especialment pàg. 135, a on hi ha una relació de les visites a l'església de Sant Martí de Provençals.

51. Fruit d'aquesta tasca, Comissió de l'Arxiu Històric Municipal de Sant Martí de Provençals. *Apunts per a la història de Sant Martí de Provençals*. Barcelona, A.H.M.S.M.P., 1982.

Per a la consulta de les obres realitzades amb el fons de l'arxiu veure UBERO I BADIA, Lina. *Guia de l'Arxiu Històric Municipal de Sant Martí de Provençals*. Barcelona, Ajuntament-Districte Municipal de Sant Martí, 1985. ❖❖❖

ACTIVITATS DE LA SOCIETAT D'ESTUDIS DE LA VERNEDA DE SANT MARTÍ

❖ TALLER D'HISTÒRIA ❖

❖ RUTES HISTÒRIQUES ❖

❖ XERRADES ❖

❖ ASSESSORAMENT DIDÀCTIC ❖

❖ PUBLICACIONS ❖

Eduard Miralles i Ventimilla

ELS CONTEXTOS DE L'ACCIÓ CULTURAL (1)

LES DIMENSIONS DE LA CULTURA

Dimensionar la cultura és molt complex, ja que fins i tot la definició del terme "cultura" ha generat una conflictivitat dialèctica de difícil resolució al llarg de la història.

Intentarem, doncs, analitzar la cultura des de diferents dimensions, per tal d'abordar el concepte des d'un punt de vista social, econòmic i, és clar, cultural.

Tota definició de cultura es cultural

Tot i que pot semblar que, a primer cop d'ull, començar per definir els conceptes no sempre és la millor manera d'entrar en matèria, en aquest cas, si volem trobar una definició unívoca del terme "cultura", veurem que, pel cap baix, n'hi ha tantes com vulguem i siguem capaços de construir. Fins i tot la UNESCO i altres institucions internacionals especialitzades han aplegat, en reculls diversos, aquesta mena d'emblemàtic terminològic de definicions.

Tota definició de cultura és cultural o, dit en altres paraules, els discursos sobre la cultura no han estat capaços, fins ara, de desenvolupar un metallenguatge específic i unívoc que faci possible pensar i parlar sobre el seu objecte en termes diferents al mateix objecte. Tota definició de cultura és cultural i definir-la és, en certa mesura, definir-se, en tant que s'expressa des d'un paradigma cultural determinat en la verbalització del qual la distància entre el fons i la forma, entre pensament i llenguatge, tendeix a zero.

Sense caure en l'enciclopedisme desmesurat que podria significar intentar fer la síntesi de les diverses concepcions i sistemes de relació d'aquest munt de conceptes que s'han donat al llarg de la història de la humanitat, entorn de les infinites definicions del concepte de cultura, tanmateix val la pena observar que hi ha, si més no, tres grans tendències clares i distintes pel que fa a la relació entre el concepte de cultura i els conceptes de territori, identitat, desenvolupament, etc. Tot seguit intentarem descriure-les des d'una triple perspectiva:

1) Els components fonamentals de la definició del concepte de cultura.

2) El paper de la cultura en el marc dels sistemes productius vigents.

3) Les relacions amb les diverses concepcions del progrés col·lectiu.

La cultura com a conjunt d'artefactes singulars: el paradigma "colonial"

Es tracta de totes aquelles definicions del terme que posen l'accent en la **dimensió material** de la cultura, entesa com a conjunt d'objectes singulars que adquireixen valor —més enllà de l'estricta valor de canvi o d'ús, justament pel seu caràcter simbòlic.

La cultura, des d'aquesta concepció, es com un conjunt d'objectes i andròmines singulars —les **obres d'art**—

Tota definició de cultura és cultural i definir-la és, en certa mesura, definir-se, en tant que s'expressa des d'un paradigma cultural determinat en la verbalització del qual la distància entre el fons i la forma, entre pensament i llenguatge, tendeix a zero

produïts per uns individus igualment singulars —els **artistes**— a partir d'un procés més o menys alquímic —la **creació** artística—, objectes que val la pena no destruir i conservar per a l'esdevenidor, en la mesura que expliquen i representen el tarannà dels seus posseïdors com a col·lectiu humà i els confereixen sentit justament per oposició o diferència amb els objectes simbòlics de les comunitats veïnes.

Un cop conegut el caràcter aproximadament alquímic dels processos de creació cultural i artística (el creador és, si fa no fa, la persona que, amb una vareta màgica, transforma les pedres de la realitat quotidiana en tresors artístics és evident, en aquest paradigma, la desconexió entre els fets culturals i els sistemes productius.

Per a tots els pensadors socials i econòmics tradicionals, la cultura i els seus personatges formen part de les **regions no productives** de l'activitat humana. Des d'aquesta perspectiva, de caràcter tradicional, la cultura és sempre una **precondició necessària per al desenvolupament**.

Vet aquí el fonament dels processos colonials i evangèlics que solen situar la transformació de les caracterís-

Eduard Miralles i Ventimilla (1961-2018) va ser expert en gestió cultural. Director del Centre Cívic Sant Martí entre 1985 i 1989. El text correspon al llibre col·lectiu "Introducció a la gestió d'organitzacions culturals" (UOC, 2000)

tiques culturals dels pobles colonialment o evangèlicament invadits en les primeres pàgines de la seva agenda d'ocupació. Afirmacions del tipus “L'home sense cultura no pot ser lliure” o “sempre la llengua i la cultura han estat companyes de l'imperi...” expressen la convicció que els homes i els pobles no poden viure sense cultura, per la qual cosa cal primer ensenyar-los i, en la mesura que aprenguin, sobreviuran a tot allò que fa referència a les condicions materials de l'existència humana.

No va ser fins ben avançada la dècada dels seixanta, amb l'aparició incipient d'allò que a hores d'ara coneixem amb el nom d'economia de la cultura, que es va començar a prendre en consideració el paper de centralitat que la cultura ha tingut i té com a veritable motor de bona part dels processos econòmics

La cultura com a expressió de les relacions entre grups humans: el paradigma “revolucionari”

A diferència de les concepcions tradicionals de la cultura, el pensament revolucionari clàssic desplaça l'accent, en les definicions del terme, des dels **objectes culturals** i els seus **creadors** cap als **col·lectius humans** que els posseeixen. D'aquí que es pluralitzi el concepte de cultura i es passi a formular l'existència de **diverses cultures** (la cultura popular i la cultura culta, la cultura burgesa i la cultura proletària, la cultura de les classes dominants i la cultura de les classes subalternes...) en funció del grup o **classe social** que faci ús d'aquesta cultura.

El centre d'interès, per tant, no serà tant la **creació** sinó l'**apropiació** dels objectes i els símbols culturals i les **relacions** i els **conflictes** que es produeixen entre els grups socials que vulguin la seva possessió.

Per al pensament marxista clàssic la cultura i les arts formen part d'allò que rep el nom de superestructura, entesa com la regió ideològica de l'existència humana en la qual es reflecteixen les característiques i les contradiccions de la **infraestructura**; és a dir, del sistema productiu i les relacions de producció. Des d'aquest punt de vista, doncs, tot i que la cultura segueix sense vincular-se amb el sistema productiu d'una manera directa, s'estableix una relació més intensa que en l'etapa anterior gràcies a la seva condició de reflex

més o menys mecànic de les característiques del sistema productiu o infraestructura.

Pel que fa al paper de la cultura en els processos de desenvolupament revolucionari clàssic inverteix radicalment els termes de les posicions evangèliques o colonials: per tant, la cultura és una **conseqüència del desenvolupament** econòmic i productiu i no podrà sinó reflectir l'ordre social establert. Cal abordar els processos de desenvolupament situant la intervenció cultural en línies d'acció necessàriament posteriors als processos socials i econòmics.

La cultura com a vehicle i fonament de la identitat territorial: el paradigma del “desenvolupament”

Fruit, a parts iguals, del pensament del maig del seixanta-vuit i de l'impacte europeu de múltiples processos d'alliberament i descolonització de països i comunitats de l'anomenat “Tercer Món”, la dimensió fonamental del concepte de cultura en el pensament contemporani posa l'accent en el seu caràcter de **vehicle d'identitat** dels col·lectius humans en un **territori** des d'una doble perspectiva:

- a) La **identitat**, d'una banda, sorgeix i s'emmarca en una sèrie de trets culturals específics comuns als membres de tot grup humà.
- b) D'altra banda, la identitat és també el resultat de determinats processos de **cohesió antropològica** i, per tant, “cultural”.

Ni Adam Smith ni Karl Marx no atorguen un paper rellevant al fenomen de la cultura pel que fa al seu pensament sobre els sistemes productius i econòmics. L'apòstol de l'intervencionisme del sector públic, **John M. Keynes** —un individu, d'altra banda, intensament vinculat a moviments culturals més avançats de la societat anglesa del seu temps— no gosà contradir el pensament dels seus antecessors.

No va ser fins ben avançada la dècada dels seixanta, amb l'aparició incipient d'allò que a hores d'ara coneixem amb el nom d'**economia de la cultura**, que es va començar a prendre en consideració el paper de centralitat que la cultura ha tingut i té com a veritable **motor** de bona part dels processos econòmics. Ben segur que la consagració dels *mass media* i de les indústries culturals que els alimenten com a fet central del consum cultural del nostre temps tenen un paper destacat en aquest procés.

El cert és que, a hores d'ara, la cultura ha deixat de considerar-se un fet aliè o reflectit, pel que fa als processos econòmics, per passar a ocupar una posició de centralitat en la interpretació dels sistemes productius, i viceversa.

Si alguna cosa, pel que fa a la cultura, hem après dels

processos de descolonització i desenvolupament del Tercer Món en els darrers vint-i-cinc anys, és la convicció que no és possible cap procés de desenvolupament satisfactori sense un plantejament de caràcter **endogen, integral** o **auto-**

La cultura, segons aquest principi, constitueix una realitat alhora dinàmica i integradora, no exempta de dimensions conflictives, ans al contrari; la cultura d'una col·lectivitat es transforma constantment sota la doble pressió del comportament dels seus membres i de l'entorn exterior

centrat, un plantejament que —a més d'actuar— formuli models propis de desenvolupament que no imitin els paradigmes occidentals.

No és només que en aquest tipus de plantejaments la cultura ocupi un paper necessàriament important, sinó que

aquests plantejaments són bàsicament culturals, en la mesura que es fonamenten en el disseny de models de creixement singulars i identificats amb el col·lectiu que els protagonitza. I això, no cal dir-ho, és “cultural”.

El paradigma “colonial” genera noves condicions de dependència, en la mesura que no garanteix les condicions de desenvolupament material de la població. De manera semblant, el paradigma “revolucionari” clàssic és messiànic en la mesura que l'assoliment de determinades fites de benestar material, si no va acompanyat de l'elaboració d'un model propi de percepció de la nova realitat, provoca greus situacions de mal desenvolupament i de dependència.

Si no es volen generar noves i greus situacions de subdesenvolupament i de dependència, tot procés de desenvolupament ha de tenir un equilibri entre el pla material i el simbòlic per tal d'assajar la definició d'un model propi de desenvolupament, aliè als arquetips dominants. Les relacions entre els conceptes de **cultura** i de **desenvolupament** no són, en conseqüència, unes relacions de prioritat temporal. L'un mai no pot ser precondition de l'altre, i a l'inrevés.

La dimensió social de la cultura: desenvolupament, identitat i territori

Davant de la diversitat de definicions i la impossibilitat de triar-ne una de completament satisfactòria per a tot i tothom, podríem formular, a la llum del que hem pogut analitzar fins aquí, la definició següent:

“Tota cultura és un sistema interconnectat de maneres de pensar, sentir i actuar més o menys formalitzades i comunes per a un conjunt de persones que constitueixen una **col·lectivitat** particular i diferenciada de manera objectiva i simbòlica”.

La dialèctica entre acció cultural i desenvolupament territorial

A més d'aquesta dimensió de realitat objectiva i formalitzada, la cultura desenvolupa una **funció social** pel que fa a la seva contribució a la legitimació dels sistemes de producció de béns i serveis; la qual cosa, certament, situa la cultura ben a prop de l'economia.

La cultura, segons aquest principi, constitueix una realitat alhora dinàmica i integradora, no exempta de dimensions conflictives, ans al contrari; la cultura d'una col·lectivitat es transforma constantment sota la doble pressió del comportament dels seus membres i de l'entorn exterior.

L'acció cultural pateix constantment la tensió entre una part unificadora i una altra d'opositora; aquesta tensió torna a aparèixer en la seva relació amb el desenvolupament econòmic. La cultura garanteix una funció integradora del

desenvolupament i, ahora, vehicula un model cultural favorable al sistema de producció de béns i de serveis més estès en la societat: hàbits de consum, formes d'organització del treball, valors socials d'èxit, etc. Aquest model cultural és

La importància de la identitat cultural en els processos de desenvolupament territorial adquireix perspectives diverses en funció del fet que el territori en qüestió estigui en situació de creixement o de subdesenvolupament

absolutament essencial per al bon funcionament de les activitats productives.

L'acció cultural conté un **vector de canvi** en tant que —en virtut de la pressió social— crítica els sistemes de producció i intenta de modificar-ne els principis. Es així com entra en conflicte amb el sistema de producció dominant.

Aquesta tensió en les relacions entre cultura i desenvolupament econòmic és constant i, en part, explica el distanciament que sovint existeix entre l'activitat econòmica i l'acció cultural en aquelles situacions en què no existeix cap mena d'articulació manifesta entre totes dues parts.

En aquests casos, l'acció cultural esdevé una estratègia de gestió dels dominis no productius de l'activitat humana —l'animació sociocultural, les activitats esportives i de lleure...— tot i que, paradoxalment, aquestes activitats tinguin una dimensió econòmica i de mercat indefugible. La situació satisfà els sectors econòmics en tant que els deslliura de qualsevol contribució al finançament d'aquesta mena d'activitats que, en mans de les institucions, es desmarquen dels criteris de rendibilitat econòmica.

L'articulació entre l'acció cultural i el desenvolupament territorial implica, per tant, l'existència d'un equilibri entre la part integradora i la part crítica de la dinàmica cultural, així com també la capacitat de gestionar aquesta tensió.

Les accions culturals més innovadores pel que fa a les dinàmiques de desenvolupament territorial articulen, intrínsecament, la gestió d'aquesta doble dimensió de la integració i el canvi:

1) Quant a la **part integradora**, respecte al desenvolupament d'una identitat positiva (orgull pel territori, voluntat de viure-hi i prendre'n decisions, etc.) i la presa en consideració de les limitacions de l'activitat econòmica (afany de rendibilitat, capacitat de gestió, etc.).

2) Quant a la **part crítica**, inscrita en una lògica de canvi, respecte a la mobilització dels habitants entorn de les dinàmiques de desenvolupament (presa de consciència dels objectius econòmics i socials, participació en la presa de decisions, etc.), el suport a les activitats productives locals que sense aquest suport "cultural" no podrien existir i el desenvolupament de serveis o productes més adequats als desigs de la població i a la millora de la qualitat de vida.

Desenvolupament i identitat

La cultura té un paper fonamental pel que fa a la capacitat innovadora i creativa d'una comunitat en la mesura que és justament allò que la fa existir, n'és la memòria històrica i allò que orienta, en termes simbòlics, l'actuació dels seus membres.

És en funció d'aquesta característica específica de la cultura que es pot definir la noció d'**identitat cultural**. La cultura, pel seu caràcter socialitzador, forneix sentiment de pertinença de l'individu respecte al seu entorn específic. Aquesta identitat, per als homes, és essencial per obrir-se al món exterior d'una manera més autònoma,

La formació de la identitat és el resultat d'un doble procés a la vegada contradictori i dialèctic:

a) Desig de l'individu de forjar la seva **pròpia imatge** (la seva alteritat).

b) Desig d'inscriure-la positivament (o negativament) en un **entorn social**.

En conseqüència, en tot procés d'identificació hi ha una tensió dialèctica entre un **pol d'oposició** —distingir-se de l'altre i del seu entorn— i un **pol d'integració** —identificar-se amb els models culturals del propi entorn— relativament similar, en termes socials, a la tensió entre cultura i desenvolupament descrita més amunt.

Una comunitat és culturalment creativa si valora l'expressió i l'articulació d'aquests dos pols. En cas contrari, la identitat cultural no solament engendrarà una banalització de la cultura sinó que, fins i tot, pot ser font de greus patologies socials:

1) Per **sobredimensió del pol d'oposició**. La identitat cultural esdevé font de destrucció del teixit social i font de marginalitat vers l'exterior.

2) Per **sobredimensió del pol d'identificació**. La identitat cultural pot ser font de totalitarisme i de greus patologies socials com són el nacional-socialisme d'entreguerres, el rebuig de categories socials que no accepten el model dominant o s'oposen al poder establert, etc.

La importància de la identitat cultural en els processos de desenvolupament territorial adquireix perspectives diverses

en funció del fet que el territori en qüestió estigui en situació de creixement o de subdesenvolupament:

1) Els **territoris en via de creixement** ofereixen una identitat cultural que tendeix a fomentar entre els seus habitants una imatge positiva del territori. Aquesta imatge positiva que la gent associa amb el progrés resulta, alhora, atractiva per a l'exterior i activa el potencial cultural i intel·lectual de territoris menys desenvolupats, que no poden oferir condicions tan interessants per a la creació cultural.

El model cultural del "centre" és, en conseqüència, un model que provoca reaccions immediates en els territoris perifèrics que es veuen, a poc a poc, abocats a la passivitat i la marginació. Només resten els elements amb menor capacitat d'innovació (el folklore, el patrimoni cultural) i sorgeixen certs mecanismes socials no sempre conscients que, a la llarga, s'acaben imposant en la configuració simbòlica de la pròpia percepció col·lectiva.

2) Els **territoris abocats a processos de decadència econòmica** o de subdesenvolupament presenten una relació entre els fets econòmics i culturals substancialment diferent. El declivi econòmic provoca l'èxode de capitals i de la població més dinàmica (sovint, més jove i millor formada). En el si de la població que roman al territori la regressió econòmica provoca una anomia cultural: fatalisme, pèrdua de confiança en les pròpies possibilitats, etc. S'origina una crisi d'identitat en la mesura que la imatge

positiva que ells tenien de la seva pròpia comunitat esdevé negativa. Progressivament, els habitants devaluen el seu *savoir faire*, les seves realitzacions econòmiques i les seves creacions culturals. Interioritzen el model cultural dominant dels territoris rics o centrals la qual cosa comporta, sobretot, una **autoimatge negativa**.

Tota iniciativa de desenvolupament requereix el trànsit des d'una identitat defensiva cap a una identitat ofensiva. La perifèricitat del desenvolupament territorial provoca entre els membres més actius del territori en qüestió una resistència cultural (rebuig de les intromissions dels agents externs, lluita social contra el tancament d'empreses, defensa de les escoles locals, etc). Aquesta resistència cultural genera una identitat defensiva que, en general, triomfa gràcies al suport de la població. Aquest procés, tanmateix, no contribueix a modificar la tendència fonamental del territori cap a la decadència o el subdesenvolupament.

La inversió d'aquesta tendència es produeix, precisament, en virtut del trànsit des d'una identitat defensiva cap a una identitat ofensiva. Els agents del territori ja no en tenen prou amb la protecció del seu entorn, sinó que se situen en **posició de projecte**.

L'**objectiu** de les seves accions s'orienta a canviar la modalitat de dependència i a modificar l'estatut del territori. Els agents de desenvolupament no es limitaran a defensar el seu patrimoni, sinó que elaboraran projectes col·lectius per al seu territori. Comença a dibuixar-se un nou escenari per al desenvolupament, en el qual les idees de participació i solidaritat tenen un paper fonamental.

Aquest escenari, que alguns economistes defineixen com a **desenvolupament autocentrat** o **endogen**, s'arrela a les realitats econòmiques i als desigs col·lectius específics del territori, i es manifesta en l'elaboració de projectes articulats des de la iniciativa econòmica local i des d'estratègies econòmiques més ben adaptades a les seves condicions d'emergència.

L'articulació de praxi cultural i desenvolupament territorial és una de les característiques fonamentals del desenvolupament endogen. Aquesta síntesi opera per combinació d'accions econòmiques i activitats culturals adaptades a l'entorn territorial.

El desenvolupament endogen té els seus propis determinants culturals que s'han de concretar a través de polítiques culturals específiques. Sense pretensió de ser exhaustius, tot seguit fem una relació d'alguns dels determinants culturals més importants:

1) La creació d'una **identitat cultural positiva i ofensiva** que es manifesta per la voluntat de pertànyer al territori, la posada en valor del seu *savoir faire*, la promoció de l'esperit creatiu, el reconeixement dels propis errors i del

risc d'equivocar-se, la consideració positiva de la creació cultural, etc.

2) L'**obertura a la modernitat**: interès pel coneixement científic i tecnològic, obertura del territori vers l'exterior, desenvolupament d'intercanvis d'experiències amb altres territoris, etc.

3) El **foment de la capacitat crítica**: obertura a la invenció i la imaginació, possibilitat de la crítica i l'autocrítica, voluntat d'adaptació dels recursos econòmics i les innovacions tecnològiques a l'especificitat del teixit social i productiu del territori, etc.

4) L'**adquisició de competències en matèria de desenvolupament**: implantació de mecanismes de formació continuada en temes de gestió, organització, etc. amb l'objectiu d'assolir una manera de fer i un estil propis.

La noció d'identitat i els conceptes formals que la suporten (pàtria, nació, poble...) han tingut des de sempre una dimensió física, una base espacial o territorial. Hom "era" perquè se sentia formant part d'una col·lectivitat assentada en un indret determinat

5) La **promoció de la participació**: desenvolupament de la democràcia cultural, del sentit de la responsabilitat i de l'autonomia, promoció de la innovació social (modalitats d'organització del treball, solidaritat amb els grups marginals, etc.).

Cultura i territori. La revolta de l'espai

No hi ha dubte que la noció tradicional de territori està en crisi. Des de l'òptica de la identitat de les persones i les comunitats, el territori ha tingut tradicionalment un paper fonamental, especialment al sud, al món àrab, als països mediterranis, fins al punt que hi ha qui diu que la noció de territori arriba a substituir la noció occidental d'història. Sigui com sigui, i sobretot pel que fa al seu paper en la vertebració de la identitat de les persones i les comunitats, el territori està en crisi i l'àmbit local ja no és allò que era.

La noció d'identitat i els conceptes formals que la suporten (pàtria, nació, poble...) han tingut des de sempre una dimensió física, una base espacial o territorial. Hom "era" perquè se sentia formant part d'una col·lectivitat assentada en un indret determinat.

El paradigma de tot això són els vestits típics tradicionals. Em vesteixo d'una determinada manera per tal d'ésser dels "meus" i diferenciar-me d'aquells que son d'allà d'on jo no sóc. Els vestits típics del món contemporani, probablement, tenen molt més a veure amb els "looks" de les anomenades "tribus urbanes" o amb les modes que no pas amb els quatre pams de terra entre els quals es desenvolupa la nostra existència quotidiana. Hom es "disfressa" de "rocker", "yuppie" o "punkie" seguint exactament els mateixos mecanismes pels quals els nostres avis es "disfressaven" de "català", "lagarterano" o "pasiego".

El denominador comú és la identitat. El factor diferencial és que aquesta identitat, i això sí que és nou històricament parlant, té ben poc a veure amb l'espai i molt a veure amb les generacions i el temps històric o, si més no, cronològic.

Entre tots, hem malbaratat l'espai —allò que és permanent, la tradició com a factor substitutiu de la nostra identitat— i ens hem lligat al temps de peus i mans —allò que és canviant, a la modernitat com a factor distintiu de la nostra identitat.

Hi ha dos fenòmens d'ordre ben divers que son l'origen d'aquesta mena de dissidència col·lectiva:

1) En primer lloc, els **mitjans de transport**: les distàncies, psicològicament (culturalment?) parlant, ja no existeixen.

2) En segon lloc, els **mitjans de comunicació de masses**. Els nostres referents culturals són transterritorials.

En certa mesura, la crisi del territori local i la transterritorialització de la cultura son dos signes evidents d'una determinada concepció del desenvolupament. En nom de la transterritorialitat hem deixat fugir quelcom que, a hores d'ara, volem controlar sense saber com fer-ho. És urgent revolucionar l'espai, fornir noves interpretacions que ens permetin repensar, tornar a sentir el territori immediat. Determinats processos del desenvolupament ben entès només seran possibles des de la restauració del territori local com a espai de referència.

Reinterpretar l'espai planteja, sens dubte, una nova concepció de la identitat, molt simètrica a aquella vella màxima dels alternatius dels anys seixanta: "pensar localment i actuar globalment" és, ara per ara, un repte indispensable.

L'ou i la gallina

Hi ha una aliança entre els conceptes de cultura, comunitat, territori, identitat i desenvolupament que és històricament nova.

Efectivament, podríem afirmar que la cultura és el reflex i, alhora, la base de la identitat d'un col·lectiu humà ubicat en un territori, determinat i que, a més, pot ser un

esperó determinant en els processos globals de desenvolupament d'aquesta comunitat en el seu territori.

Aquesta relació biunívoca, d'anada i de tornada, en la qual, com en la vella dita de l'ou i la gallina, resulta impossible determinar relacions de causalitat, pot ser analitzada en diversos estudis de tipus històric o contemporani.

Tot seguit, i sense pretendre ser exhaustius, presentem tres exemples d'aquesta íntima simbiosi entre cultura i desenvolupament territorial.

1) Giotto, enfilat al "campanile" en construcció, medita...

David McClelland, en la seva obra *The Achieving Society* presenta un individu —justament el Giotto— enfilat dalt d'una torre —probablement el seu *campanile* del *duomo* florentí— que demana a crits una cosa que, de sobte, ens pot semblar un despropòsit: per què això ha succeït precisament aquí i no pas en cap altre lloc? Sense cap mena de dubte, el Giotto del llibre es refereix al seu *aquí*, és a dir, la ciutat de Florència, i al seu *això*, és a dir, la irrupció del Renaixement italià.

I aquesta és la qüestió: per què en determinats llocs, en determinats moments i a partir d'unes condicions determinades es produeix quelcom de sobtat i tèrbol, en què el fet "cultural" fa un paper indefinit però evident que, sense saber pas com, genera condicions de desenvolupament?

Dit d'una altra manera: quin és el factor diferencial que, en determinades realitats locals, magnifica els entrebancs per al desenvolupament integral d'aquesta comunitat, i quin paper té o hauria de tenir allò que es "cul-

tural" per tal de propiciar la inversió dels termes d'aquest procés de subdesenvolupament o manca de desenvolupament.

Malgrat l'absència d'hipòtesis plausibles que interpretin, pel que fa a l'exemple florentí, la interacció entre desenvolupament econòmic i desenvolupament cultural i artístic de manera satisfactòria, sembla evident que es tracta d'un bon exemple d'aquesta particular relació en què el desenvolupament cultural (en aquest cas, suscitat clarament per l'afany de presència i domini d'algunes famílies florentines notables) genera una determinada embranzida de l'activitat econòmica.

2) Tecnòpolis: de la balada del carrer 128 a la vall del silici

El carrer 128 és a la frontera entre la ciutat de Boston i Cambridge, l'àrea universitària per excel·lència de l'estat de Massachusetts, un lloc que, probablement, gaudeix d'una de les concentracions universitàries de més densitat dels Estats Units.

Ja feia temps que aquesta àrea era una de les zones de més creativitat cultural i artística dels Estats Units i, tanmateix, va ser un indret industrialment subdesenvolupat fins a la fi de la dècada dels anys setanta. A hores d'ara Cambridge ha esdevingut un dels sectors industrials capdavaners del país quant a la recerca en tecnologies d'innovació. Aquest procés ha estat possible gràcies a l'elevada qualitat universitària i cultural desplegada al llarg de les dècades precedents.

Silicon Valley, la vall del silici, situada a la costa oriental dels Estats Units, es el paradigma de l'àrea de concentració de centres de recerca i investigació d'un nivell tecnològic molt elevat que, a poc a poc, està proliferant al llarg dels països occidentals amb el qualificatiu de tecnòpolis, les ciutats de la tècnica i la tecnologia.

Tant a Silicon Valley com en el cas de les *technopôles* franceses (Lyon, Toulouse), s'observa que la implantació de centres d'estudi i producció de tecnologies sofisticades suscita la immediata aparició i arrelament d'un elevat nombre d'iniciatives artístiques i culturals deleroses de gaudir d'unes elevades taxes de sinergia creativa, mútuament acumulada en àrees d'aquestes característiques.

3) Barcelona noranta-dos

La majoria dels projectes de caràcter estratègic dissenyats a la ciutat de Barcelona a l'entorn, i fins i tot més enllà, de l'horitzó cronològic de les Olimpíades han estat establerts des de la hipòtesi de l'especulació que pot generar una inversió contundent en termes d'equipaments culturals, esportius o de lleure d'alt nivell.

Experiències com la reforma del Port Vell o de l'antiga Casa de Caritat com a seu d'un dels complexos culturals més

importants de la ciutat (Museu d'Art Contemporani, Centre de Cultura Contemporània, noves instal·lacions universitàries, etc.) endegades com a motor de dinamització cultural i econòmica del districte de Ciutat Vella, un dels sectors socialment i urbanísticament més degradats de la ciutat, són, més enllà de les polèmiques i les incerteses, una mostra de les dinàmiques de sinergia entre l'acció cultural i el desenvolupament territorial.

L'anàlisi d'experiències diverses a tot el món confirma la tendència general: si un territori experimenta en termes culturals una inversió notable es generen immediatament processos significatius d'especulació que afecten les altres esferes de l'activitat econòmica i productiva d'aquest territori

La dimensió econòmica de la cultura

És simptomàtic que cap dels noms fonamentals de la història del pensament econòmic no fes esment de les relacions, intenses però secretes, entre l'economia i la cultura. Dos dominis que, a hores d'ara, no solament no són distants sinó que ni tan sols no són distints.

Si per a Adam Smith —profeta del liberalisme econòmic— els oficis de la cultura formaven part d'allò que ell denominava els sectors improductius de la societat (religiosos, advocats...), Karl Marx situava en els llims ideològics de la superestructura tot allò que té a veure amb la cultura i, fins i tot, algú tan vinculat al món cultural com John M. Keynes —els seus vincles amb l'anomenat "grup de Bloomsbury" i la seva afició a portar, a estones lliures, la gestió d'alguna companyia de dansa són prou eloqüents en aquest sentit— gairebé no va prendre en consideració la virtualitat específica de les relacions entre economia i cultura.

No va ser fins al final de la dècada dels anys seixanta que l'anomenada **economia de la cultura** va començar a establir-se com a branca més o menys autònoma de la ciència econòmica, i no és per atzar que aquest procés hagi coincidit amb l'aparició en l'escena dels mitjans de comunicació de masses de tot allò que és cultural.

En aquest sentit, se sol citar com a precursor el clàssic estudi del nord-americà William Baumol (1966) que formula la impossibilitat de substituir treball per capital a les arts de

l'espectacle en viu (és evident que no podem tocar Mozart amb menys músics ni representar Hamlet amb menys actors dels que són requerits per la partitura o el guió) i la paradoxa que representa el fet que els mitjans de reproducció mediàtica aplicats a aquestes arts (televisió, vídeo, suports magnètics o digitals...) fonamenten justament en aquesta substitució la seva elevadíssima productivitat (no és menys evident que, un cop s'ha enregistrat Mozart en un disc, els costos de producció minven exponencialment a cada nova còpia del disc o cassette).

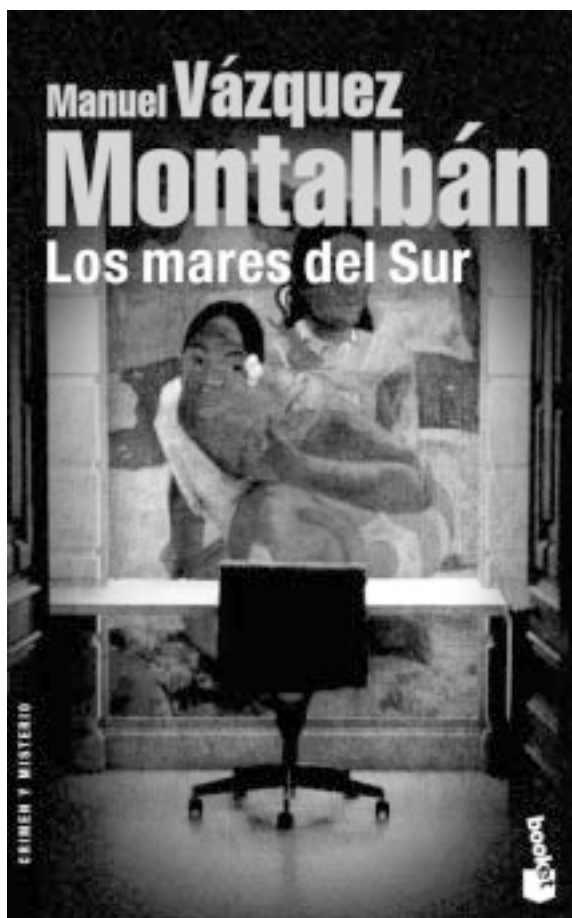
A les acaballes del 1997, amb motiu del "Primer Encuentro de Creadores" organitzat a Madrid per la Sociedad General de Autores y Creadores, es van avaluar les magnituds econòmiques del sector de la cultura i l'entreteniment a l'Estat espanyol —un sector en expansió que, malgrat tot, encara no ha assolit les dimensions que té en altres països del primer món—: un 4% del PIB espanyol, 52 milions de còpies discogràfiques, 1.000 milions de pessetes d'ingressos en concerts, més de 96 milions d'espectadors de cinema, gairebé 50.000 títols de llibres editats, més de 300.000 creacions autorals registrades i 11.377 milions de pessetes repartits en concepte de drets d'autor.

Els cinc grups privats que, en matèria de comunicació, lideren el sector a Europa pel que fa al seu volum de facturació (Bertelsmann, Fininvest —vinculat al famós Berlusconi—, Thorn-Emi, Maxwell i Hachette) gairebé no assoleixen, globalment, el volum de facturació només a Europa del grup Time-Warner, el més important de la indústria cultural nord-americana. I, alhora, qualsevol d'aquests grups supera en volum de negoci el pressupost dels més ben dotats ministeris de cultura europeus i multiplica per deu les xifres de facturació del grup líder del sector a l'Estat espanyol (el grup Prisa-Ser-Timon-Cid).

Inversió o despesa?

Les aportacions econòmiques en el camp de la cultura són enteses, gairebé sempre, com a despesa més o menys necessària que, en el millor dels casos, pot eixugar-se totalment o en part i en el pitjor dels casos —la majoria de vegades, d'acord amb la filosofia que inspira aquesta convicció— equival a llençar els diners al pou sense fons de les obligacions de l'administració cap als seus administrats. El repte és traslladar la percepció de les aportacions econòmiques en matèria de cultura de l'àmbit de la despesa a l'àmbit de la inversió.

Dir que l'aportació econòmica cap a la cultura és —o pot ser— una **inversió** implica entendre aquest terme des del seu recte sentit etimològic que bona part de les llengües mantenen i que el català o el castellà han perdut; invertir —tal i com signifiquen els mots *investissement* en francès o

investment en anglès— econòmicament parlant és conferir —*investir*— un **valor afegit** a una cosa que, inicialment, no el té. Invertir és, per tant, afegir determinada plusvàlua al valor d'una cosa.

La cultura, lluny de ser una despesa no recuperable o senzillament rendible a mitjà o a llarg termini, pot arribar a formular-se com a negoci: la inversió cultural en un territori determinat gaudeix de capacitats excepcionals per a la generació de plusvàlues

Aquest és segurament el sentit de la concepció de la cultura de com a inversió. La cultura, lluny de ser una despesa no recuperable o senzillament rendible a mitjà o a llarg termini, pot arribar a formular-se com a negoci: és

a dir, la inversió cultural en un territori determinat gaudeix de capacitats excepcionals per a la generació de plusvàlues que —i aquí rau el *quid* de la qüestió— poden ser capitalitzades en benefici del propi territori que les ha produïdes.

L'anàlisi d'experiències diverses a tot el món confirma la tendència general: si un territori experimenta en termes culturals una inversió notable es generen immediatament processos significatius d'especulació que afecten les altres esferes de l'activitat econòmica i productiva d'aquest territori. Es desencadena, per tant, un procés de foment dels recursos econòmics en vista de la generació de plusvàlues les quals caldrà revertir adequadament en termes progressistes de benefici social i cultural per al propi territori.

Això, tanmateix, no és gens fàcil. Aquest principi general conté, de fet, els dos pols fonamentals d'angoixa de tota política cultural territorial que vulgui ser progressista:

1) La paradoxa derivada de constatar que, tot i que el sector públic és l'agent fonamental en els processos de creació de condicions satisfactòries per a la promoció de la inversió privada en el sector cultural, la lògica del sector privat, de les grans transnacionals de la cultura, no solament no es pot tractar des de la dimensió local, regional o estatal (fins i tot des d'una dimensió europea àmplia s'observen, ara com ara, dificultats, a l'hora d'analitzar aquest tema) sinó que, a més a més, les polítiques culturals del sector públic poden acabar sent la "xocolata del lloro", tant en termes qualitius d'incidència en la creació d'hàbits culturals de la població com en termes quantitius d'anàlisi del volum i la dimensió dels recursos utilitzats.

2) El fet més important no rau, tant, doncs, a promoure la inversió en cultura —la qual cosa gaudeix d'una vitalitat que no necessita de cap manera les intervencions de suport dels poders públics— sinó en la incerta capacitat de les institucions a l'hora de generar processos de reversió de les plusvàlues en termes de beneficis socials i culturals per a la pròpia comunitat; tant la dispersió local, regional, fins i tot estatal —en una perspectiva europea— de les polítiques culturals públiques, enfront del monolitisme transnacional de l'actuació del sector privat, com la formulació poc o gens adequada dels mecanismes normatius de regulació legal, fiscal i competencial en són una bona mostra.

Les transformacions de l'economia contemporània: valor afegit, desmaterialització i globalització

Cal dir, d'entrada, que els conceptes de **cost**, **valor** i **preu** no són ni equivalents ni unívocs. La ciència econòmica ha fet un gran esforç a l'hora de precisar el seu significat i establir les correspondències entre aquestes tres magnituds

indispensables i complementàries en els intercanvis de béns i de serveis.

Potser el terme que resulta més complex i interessant és la noció de valor. Noció que, alhora, s'estructura en tres sentits també complementaris:

1) El **valor material** (és a dir, la suma d'elements físics i de producció irreductibles en el procés d'establiment del cost).

2) El **valor d'ús** o valor de canvi (associat a les dinàmiques de l'oferta i la demanda que determinen la configuració del preu).

3) El **valor simbòlic** o valor afegit (derivat de la percepció social i cultural que envolta aquell objecte o servei).

Els esforços benintencionats duts a terme per part dels poders públics democràtics per tal de promoure noves estratègies de repartiment del treball esdevenen insuficients

Si intentem aplicar aquests conceptes a una obra artística notable, el *Gernika* de Picasso, per exemple, resultarà evident que el "cost" (és a dir la suma d'elements materials i productius que han estat necessaris per a l'execució del quadre) i el "preu" (en termes inherents a la lògica dels mercats artístics) no guarden cap mena de proporció ni tenen res a veure. També restarà fora de dubtes que el valor essencial de l'art és el valor afegit que es deriva de les percepcions simbòliques, per tant culturals i intransferibles, que envolten, com una "aura" intangible, aquella obra en una circumstància històrica i social determinada.

L'economia contemporània experimenta algunes transformacions significatives en relació amb els elements essencials dels processos de producció dels béns i serveis que resiten, sens dubte, el paper de la cultura i els seus elements perifèrics des d'un doble punt de vista social i econòmic:

1) Es constata, d'entrada, que en allò que es coneix com **la producció del valor** cada cop és menys significatiu el paper dels elements formals i materials que configuren els costos de producció (les primeres matèries, la mà d'obra, les eines i els processos de transformació i de fabricació...) i augmenta, en canvi, la importància del **valor afegit** vinculat a elements d'ús i d'ordre simbòlic en el sentit d'allò que alguns sociòlegs, genèricament, anomenen la distinció.

Aquest fet, importantíssim en la producció de serveis, es també fonamental en la producció contemporània de béns

físics. Això vol dir que, si fabriquem rellotges, per exemple, el cost dels materials i de la fabricació mecànica del rellotge serà cada cop més baix, mentre que el conjunt d'elements que de bon principi són perifèrics i s'associen, genèricament, amb el valor afegit, seran cada cop més i més pertinents en la constitució del valor d'aquell objecte: la marca, el lloc d'origen, la publicitat... Si, en canvi, utilitzem certs materials de tipus noble (metalls o pedres precioses), això pot significar una excepció que confirmaria aquesta regla ja que, comptat i debatut, el valor dels materials preciosos no deixa de ser un valor afegit paradigmàtic. En definitiva, la diferència entre dos rellotges, en termes de valor, pot acabar tenint més a veure amb aquest conjunt de valors afegits com la procedència, la imatge o la marca que no pas amb el cost de producció pròpiament dit.

2) En segon lloc, i en conseqüència, assistim a una **creixent desmaterialització** dels processos productius, propiciada per dues circumstàncies d'ordre complementari:

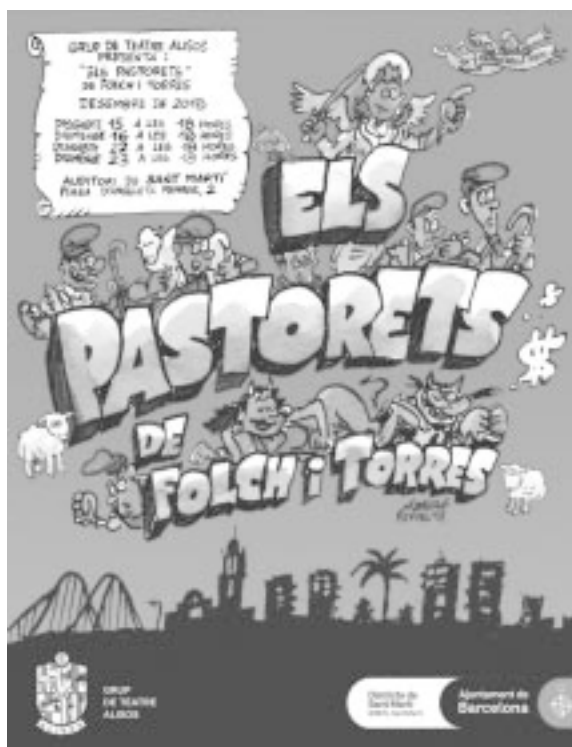
a) D'una banda, ja ho hem dit, la part material dels productes passa a ser, en termes de valor, cada cop més poc significativa.

b) I de l'altra banda, i això també és important, s'observa una transició progressiva de la producció d'**artefactes** cap a la producció de serveis gràcies a les noves opcions d'ordre tecnològic (en el món de la informàtica, per exemple, el programari i la telemàtica capitalitzen cada cop més el protagonisme tradicional del maquinari, fins al punt que hom preveu, ben aviat, una nova generació d'aparells concebuts com a terminals, no gaire intel·ligents i pràcticament buits) com també a les noves actituds vinculades a la doctrina de l'ecologisme i la sostenibilitat: els productes acostumen a ser efímers i escassament reciclables enfront dels serveis, de caràcter més durador i més "net".

La desmaterialització de la producció, des d'aquest punt de vista, atorga al consum una importància capital en el marc dels processos productius.

Si, fins ara, el consum era la conseqüència lògica, necessària però no pas contingent, d'un determinat procés de producció previ, a hores d'ara, i cada cop més, passa a ser-ne una part consubstancial, d'importància cabdal en la mesura que és, consumint que es produeix valor afegit i es marca significativament un producte o un servei determinat en detriment de tots els altres, amb les implicacions que d'aquest fet es deriven pel que fa al seu **valor** i, en definitiva, el seu **preu**.

Paradoxalment, el consum ha esdevingut una de les formes contemporànies fonamentals per a la creació de riquesa, i no cal insistir gaire respecte a l'estreta connexió entre aquests dos termes: cultura i consum.

Finalment, cal constatar les implicacions existents entre la producció de valor afegit i la desmaterialització, d'una banda, i els impactes del procés imparabile de **globalització** dels intercanvis econòmics contemporanis.

La desmaterialització fa més fàcil la deslocalització de la producció —si allò substantiu rau en la producció del valor afegit els processos de producció material poden ser ubics i, fins i tot, simultanis— i el consum de qualsevol producte o servei cada cop és més possible sense cap altre límit que aquells que es deriven de l'escala planetària, per ara vigent fins a nova ordre.

Hi ha, tanmateix, una relació paradoxal entre els fenòmens de producció deslocalitzada i consum globalitzat que acabem de constatar i la **creixent tendència** a valorar la importància del **territori d'origen** i de l'**etnicitat** com a element cabdal de valor afegit en els productes i serveis que circulen a escala planetària.

Les coses, com més locals, arrelades i amb denominació d'origen, millor se situen en el mercat global. La constatació d'aquesta paradoxa ofereix una de les millors oportunitats per a les comunitats socialment petites i econòmicament perifèriques que, com les nostres, han de suplir amb bones dosis d'enginy la manca d'eines per afrontar amb condicions satisfactòries la lluita d'un petit David contra un Goliat gegant.

La cultura com a nou jaciment d'ocupació

A hores d'ara, sembla que el somni que al llarg dels anys vuitanta fou conegut com la transició de l'atur al lleure,

seguint el títol de la coneguda obra de l'assagista i escriptor Lluís Racionero, ha passat a formar part del calaix de sastre dels mil·lenarismes utòpics contemporanis.

En efecte, la conjuntura econòmica amb l'aparició de nous sistemes de producció i la globalització dels intercanvis, ha comportat l'aparició de noves formes d'atur estructural que afecten capes cada cop més importants de la població treballadora en els països occidentals, a contracor de les possibles percepcions de millora econòmica. Riquesa i desocupació tendeixen a créixer paral·lelament, la qual cosa fa pensar en una dualització paulatina de la societat, fins i tot —sobretot?— en els països més rics: cada cop hi ha més gent pobre mentre que cada cop hi ha més gent rica.

Els esforços benintencionats duts a terme per part dels poders públics democràtics, sobretot allà on la nova esquerra recupera posicions enfront de la dreta legitimadora del més salvatge dels capitalismes, per tal de promoure noves estratègies de repartiment del treball i establir nous mecanismes de cohesió social, esdevenen insuficients davant l'evidència del fet que cada cop més gent resta exclosa permanentment o en situacions cròniques de *llarga durada* del sistema productiu establert.

Un fenomen que, lluny d'abocar-nos a una millora evident de la qualitat de vida per via de la transició feliç de l'atur al lleure —allò de l'*otium cum dignitate* predicat a bastament al llarg de la dècada anterior—, esquitxa l'escena occidental de fets vinculats a velles i noves patologies socials com la xenofòbia, l'odi social o, si més no, la passivitat i el desinterès més o menys recalcitrants.

Com a contrapartida, els dominis del lleure i la cultura **cada cop més evidencien** les seves oportunitats no com a destí probable de la població excedent, sinó com a **nous jaciments d'ocupació**, com a nou sector productiu capaç de donar cabuda a sectors subjectes a la precarietat laboral permanent.

La generalització progressiva en el domini de les pràctiques socials d'activitats vinculades amb el turisme, l'esport, l'ecologisme, la cultura i, en general, les activitats lúdiques tradicionalment considerades com a no productives obre nous fronts de dimensions importants a l'hora de planificar estratègies i polítiques per a l'ocupació.

Aquests fronts, entre altres possibilitats, ofereixen oportunitats a col·lectius difícilment inseribles en altres sectors de l'activitat productiva (els joves, les dones, els homes en edat propera a la jubilació obligatòria), generen lògiques de treball a temps parcial, compartit o discontinu que, tot i que no assoleixin la plena ocupació, superen situacions cròniques d'atur i, d'altra banda, possibiliten la recuperació d'oficis i activitats artesanies i de manufactura en via d'extinció o definitivament perdudes. ♦♦♦

Claire Court

LA MESCLA SOCIAL

La mescla social és la mescla, en el mateix espai, de diferents grups de població de varis grups d'edat, procedències i classes. Es presenta com un remei a les desigualtats creixents, creant un espai heterogeni, amb la integració de tot tipus de col·lectius. A més de ésser una alternativa a la periurbanització de les classes mitjanes, apareix com una solució als problemes relacionats amb la segregació (divisió territorial del diversos grups d'individus concentrats segons la seva classe social, la seva ètnia o la seva edat en diferents àrees), afavorint les interaccions entre els diferents grups socials.

En l'època neoliberal i capitalista actual, l'eficiència econòmica de la mescla social justifica la seva implementació en la planificació. Serveix d'alibi per fomentar polítiques urbanes de gentrificació, atreure classes més adinerades que la població actual, provocant l'expulsió dels antics habitants. Aquell ús de la mescla social s'allunya de la mescla social introduïda en el debat sobre el benestar de la població pel moviment higienista, els socialistes utòpics i els impulsors de la Ciutat Jardí en el segle XIX.

El debat sobre el benestar de la població, incloent la mescla social, va néixer en l'època de la Qüestió Social, a finals del segle XIX. Aquest moviment intel·lectual intens va portar a la Reforma Social a principis del segle XX. A l'època industrial, als carrers boirosos de la ciutat (degut a la contaminació de les fàbriques), on les condicions de vida eren pessimes, començà el canvi.

De Londres a Madrid, dels Estats Units a Austràlia, passant per París i Barcelona, les investigacions dels científics, les iniciatives dels socialistes utòpics i les grans trobades internacionals, van permetre uns avenços sense precedents en la millora de la qualitat de vida dels ciutadans. Van influenciar la planificació urbana dels segle XX, així com la legislació i les polítiques d'habitatge.

Tanmateix, la voluntat segregacionista de les classes altes de la societat va limitar els resultats de la Reforma Social. Quasi un segle després, a finals del segle XX i en el segle XXI, el balanç seguia qüestionable. Enfront a una

segregació espacial dels habitatges socials, particularment marcada als països anglòfons i a França, els governs adoptaren una sèrie de mesures per afavorir la mescla social, introduint el concepte en la planificació i les polítiques d'habitatge, instaurant un percentatge mínim de vivendes socials, així com en les polítiques d'immigració i les polítiques contra l'exclusió.

Al districte de Sant Martí, a més de modificar el paisatge urbanístic, la població i el seu parc d'habitatges, les polítiques de mescla social permeten dinamitzar àrees de les ciutats marginalitzades, millorar les infraestructures, els equipaments i els espais verds als barris

A Espanya, el parc d'habitatges socials sempre fou molt més reduït que a d'altres països. Per aquest fet, no va haver aquelles polítiques de desegregació que impulsaren la mescla social. Es va haver d'esperar als primers anys 2000 perquè torni a aparèixer aquell concepte en la planificació urbana.

Actualment, a Barcelona, al districte de Sant Martí, a més de modificar el paisatge urbanístic, la població i el seu parc d'habitatges, les polítiques de mescla social permeten dinamitzar àrees de les ciutats marginalitzades, millorar les infraestructures (de transports, carrils bici, etc.), els equipaments (escoles, biblioteques, centres esportius, escoles bressol, pisos per a joves i gent gran) i els espais verds als barris.

Pel que fa a l'habitatge, la mescla social fomenta la construcció de vivendes socials, la rehabilitació d'habitatges obsolets (per exemple amb a instal·lació de lavabos i d'ascensors) i la disminució del parc d'habitatges desocupats. Com als països anglòfons i a França, s'acompanyen de polítiques socials, com ajudes econòmiques i socials als grups de població més febles (immigrants, joves i gent gran), i polítiques d'integració. Tanmateix, per la manca d'equitat i de protecció del patrimoni, fenòmens de gentrificació se segueixen observant. ❖❖❖

© Claire Court és doctora en Geografia, Planificació Territorial i Gestió Ambiental per la Universitat de Barcelona, així com llicenciada en Ciències Econòmiques per HEC Lausanne (Suïssa). La seva tesi doctoral és una anàlisi de la mescla social dirigida per Horacio Capel i Isabel Pujadas

Taller d'història

ELS NOMS DE DONES ALS CARRERS DE LA VERNEDA DE SANT MARTÍ

Un dels treballs del Taller d'Història en aquest 2020 ha estat la recerca de les biografies de les dones que donen nom a carrers, places i jardins del barri

DUODA

Segle IX.

Va ser una dama d'estirp noble carolíngia. Comtessa de Barcelona i Girona i duquessa de Septimània.

Era casada, des del 824, amb Bernat de Septimània, comte de Barcelona, de Tolosa, de Carcassona, de Narbona, de Besiers, Magalona, Nîmes, Rosselló i d'Usès.

Duoda s'ha fet cèlebre per una obra titulada *Manuale*, dedicada a l'educació del seu fill Guillem, escrita en 841-43.

El carrer comença al carrer Andrade i acaba a Guipúscoa, entre Maresme i Prim.

Dedicat des del 1997.

DOLÇA DE PROVENÇA

Gavaldà, Llenguadoc, 1095 – 1127.

Comtessa de Barcelona i de Provença, vescomtessa de Millau, Gavaldà i part de Carlat. Va ser la tercera esposa de Ramon Berenguer III de Barcelona.

El carrer comença al carrer Maresme i acaba a Duoda.

Dedicat des del 1991.

MONTSERRAT GARRIGA CABRERO

Cienfuegos, Cuba, 1865 - Barcelona, 1956.

El seu nom autèntic era Maria Caridad del Cobre Garriga Cabrero. Va ser una botànica, deixeble del Dr. Pius Font i Quer. Participà activament en la formació de l'Institut Botànic de Barcelona, i va fer moltes donacions de plantes herboritzades.

La plaça està al carrer Fluvià, entre Concili de Trento i Guipúscoa. Dedicada des del 1998.

SOLEDAD GUSTAVO

Vilanova i la Geltrú, 1865-1939.

El seu nom real era Teresa Mañé i Miravet, Mare de Federica Montseny.

Va ser una escriptora, mestra i periodista catalana lliurepensadora. Referent de l'anarquisme espanyol. Va col·laborar en diversos periòdics anarquistes a través dels quals va poder publicar els seus primers assaigs literaris i periodístics.

La plaça està al carrer Guipúscoa, entre Julián Besteiro i Selva de Mar. Des del 2001.

MARIA-ANTÒNIA SALVÀ i RiPOLL

Palma, Mallorca, 4 de novembre de 1869 -

Llucmajor, Mallorca, 29 de gener de 1958.

Va ser una poetessa i traductora mallorquina. Amiga de Miquel Ferrà i Josep Carner. El 1903 va ser premiada al Certamen Literari de les Fires i Festes de Mallorca pel seu poema *Joc de nins*.

La plaça està al carrer Guipúscoa, entre Fluvià i Julián Besteiro. Des del 1997.

Membres del Taller d'Història del Barri que han participat en la investigació:

Àngels García, Antònia Pascual,

Caridad Navarro, Carme Gallego,

Ester Riera, Isabel Sánchez,

Isaura Fernández, Jacoba Castillo,

Jordi Salas, Josep Manera,

Josep Maria Sarabia, Llorenç Homar,

Maria Serret, Nagore González,

Rosa Margarita Fernández, Teresa Prats,

Santi Rovira, Xavier Casas

FRANCESCA BONNEMAISON i FARRIOLS

Barcelona, 1872 - 1949.

Va ser pedagoga, escriptora i promotora de l'educació femenina popular catalana.

Fou reina dels Jocs Florals (1892) i l'any següent es va casar amb Narcís Verdaguer i Callís.

En 1932 va organitzar i presidí la secció femenina de la Lliga Regionalista.

Havia col·laborat a *La Veu de Catalunya* amb el pseudònim de *Franar*, i a *Claror*.

El carrer comença a la rambla Prim i acaba al passatge Josep Mula.

Dedicat des del 1994.

JOAQUIMA RASPALL i JUANICÓ

El Poble Nou, Barcelona, 1877-1968.

Mestra coneguda com "Donya Quimeta".

Va fundar l'Acadèmia del Puríssim Cor de Maria al Poble Nou. Va ensenyar a llegir i a escriure a quatre generacions.

El jardí està situat al carrer Fluvià, davant del CAP Sant Martí.

Dedicat des del 2001.

No té placa informativa.

CLEMENTINA ARDERIU i VOLTAS

Barcelona, 1889 - 1976.

Poetessa. Casada amb el també poeta

Carles Riba. La seva obra: *Cançons i elegies*

(1916), *L'alta llibertat* (1920), *Poemes*

(1936), *Sempre i ara* (1946), premi Joaquim

Folguera; *Poesies completes* (1952), *És a dir*

(1968), amb el qual guanyà el premi Óssa

Menor i la Lletra d'Or; *L'esperança encara*

(1968), amb el qual guanyà el premi Crítica

Serra d'Or de poesia, *Poesies comple-*

tes (1952).

La plaça està situada a La Pau, al final del carrer Concili de Trento.

Dedicada des del 1993.

LLIBERTAT RÒDENAS i RODRÍGUEZ

Xera, Serrans, 1892 - Mèxic, 1970.

Fou coneguda per la seva activitat política.

Filla de pare republicà i anticlerical, i va

estudiar a una escola laica. Va donar a

conèixer el moviment dels Sindicats Únics de la Confederació Nacional del Treball.

La plaça està situada al carrer Guipúscoa, entre Maresme i Prim.

Dedicada des del 2007.

CONXITA BADIA i MILLÀS

Barcelona, 1897 - 1975.

Soprano. Fou deixeble d'Enric Granados.

Estrenà obres de Schönberg, Gerhard,

Halffter, Falla... En 1939, instal·lada a

Buenos Aires, esdevingué intèrpret predilecta

de Manuel de Falla i de compositors

argentins com Castro, Gilardi, Ginastera,

Gustavino...

Va donar a conèixer la música catalana a

Amèrica. Va ser professora de cant al

Conservatori Superior Municipal de Música de

Barcelona i fou mestra de Montserrat

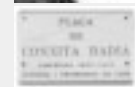
Caballé. El 1969 rebé la Medalla d'Or de la

ciutat de Barcelona.

La plaça està situada a La Pau, entre els carrers Concili de Trento,

Francesca Bonnemaïson i Ca

n'Oliva. Dedicada des del 1994.

MARIA VILA i PANADÈS

Gràcia, Barcelona, 1897 - Barcelona, 1963.

Va ser una de les primeres actrius catalanes.

Amb el seu marit, Pius Daví i Segalés, va

crear una companyia de sòlida tradició de

teatre en català.

Va fer primers papers d'algunes obres de

Josep Maria de Sagarra. Després de la Guerra

Civil contribuï al retorn de la llengua

catalana als escenaris.

Josep Maria de Sagarra escriví per a ella

L'hostal de la Glòria al 1931.

El passatge està amagat entre els carrers Concili de Trento,

Guipúscoa, Agricultura i Cantàbria.

Dedicat des del 1997.

ÀNGELS GARRIGA i MARTÍN

Sant Vicenç de Calders, 1898 – Barcelona, 1967.

Va ser mestra de l'Ajuntament de Barcelona i del Patronat Escolar.

Va escriure llibres per a infants i joves.

Col·laborà a la revista "Cavall Fort".

És autora de diversos llibres dedicats a l'ensenyament primari, els primers publicats en català després del 1939: *Beceroles* (1966) i *Estels* (1967).

El carrer està entre Concili de Trento i l'Empordà. Dedicat des del 1994.

VICTÒRIA KENT i SIANO

Màlaga, 1891 - Nova York, 1987.

Política i jurista espanyola.

Fou diputada a les Corts (1931-36) i directora general de presons.

Acabada la guerra civil, s'exilià a França on escrigué el llibre *Quatre ans a París* (1947) que explica els problemes que hi visqué durant la Segona Guerra Mundial.

Va treballar a l'ONU (1950-52). Va ser la primera dona advocada a exercir a Espanya i la primera dona al món que va intervenir davant d'un Tribunal Suprem de Guerra i Marina.

La plaça està al carrer Bac de Roda, entre Concili de Trento i Guipúscoa. Dedicada des del 1997.

MERCÈ CAPSIR i VIDAL

Barcelona, 1897 - Suzzara, Llombardia, 1969.

Va ser una soprano catalana. El seu nom artístic era *Mercedes Tressols*.

Estudià piano, cant i composició al Conservatori de Música del Liceu.

El 1913 debutà a Girona amb el paper de Gilda (*Rigoletto*) i al Liceu de Barcelona en l'estrena de *Parsifal* com una de les noies flor.

Va ser catedràtica del Conservatori de Música de Barcelona.

La plaça està situada al carrer Concili de Trento, entre Fluvià i Julián Besteiro. Dedicada des del 1997.

ANGELETA FERRER i SENSAT

Barcelona, 1904 - 1992.

Mestra, pedagoga i catedràtica en Ciències Naturals.

Fou directora de l'institut Infanta Isabel d'Aragó (1966-74).

Escriví *Natura I* (1969) i *Natura II* (1970), entre altres obres.

La plaça està situada a la cruïlla dels carrers Selva de Mar i Concili de Trento. Dedicada des del 1998.

MARIA ESPINALT i FONT

Barcelona, 1910 - 1981.

Va ser una soprano catalana considerada una primera figura de l'escena estatal.

Des de els dos anys va viure al barri del Poblenou i estudià amb les franciscanes de la Rambla i cant amb el professor Mariano Beut Martínez.

Va debutà al 1927 al Teatre Victòria (Barcelona) amb *Cançó d'amor i de guerra*. Al 1931 va actuar al Gran Teatre del Liceu interpretant Rigoletto i va continuar més de deu temporades.

Es va retirar el 1956 i les seves últimes actuacions, benèfiques, van ser al Centre Moral i Cultural del Poblenou, cap al 1958.

La plaça està situada a la cruïlla dels carrers Fluvià i Concili de Trento. Dedicada des del 2001. No té placa informativa.

ANA MARÍA FIGUERA ORTEGA

Madrid, 1941-Barcelona, 2000.

Activista social i cultural.

Va liderar un moviment reivindicatiu en defensa de l'autonomia i l'alliberament de les dones a través del grup la Tela de Penélope.

Els jardins estan al carrer Andrade, entre Treball i Agricultura. Dedicats des del 2017.

EL PROJECTE "ESPAIS SENSE NOM"

Un dels treballs amb perspectiva de futur del Taller d'Història del Barri que organitza la SOCIETAT D'ESTUDIS DE LA VERNEDA DE SANT MARTÍ (SELAV) és la recerca dels espais dins la nostra xarxa de carrers, places i jardins que no tenen nom.

El mètode d'identificació ha estat dividir el barri en setze zones i assignar a diferents grups de dues o tres persones l'observació de cada espai susceptible de ser "batejat".

El nomenclàtor de les vies de La Verneda de Sant Martí té una característica peculiar: els carrers que neixen al Poblenou, quan arriben al barri no canvien de nom (excepte Josep Pla/Cantàbria) i els que venen de Barcelona sí que ho fan (excepte la Gran Via de les Corts Catalanes). Els canvis (Aragó-Guipúscoa, València-Huelva, Mallorca-Menorca, Consell de Cent-Concili de Trento, Diputació-Andrade) no estaven contemplats en els plànols originals d'Ildefons Cerdà, l'autor del pla de l'Eixample.

La normativa municipal per donar nom a un carrer, plaça, passatge, bulevard, avinguda o jardí de la ciutat és molt complex. La iniciativa sol partir del mateix Ajuntament tot i que entitats i particulars poden fer propostes fonamentades. Aquestes han de passar en primer lloc pel Consell del Districte. Si afecta al nom d'una persona, ha d'haver traspassat com a mínim cinc abans de la proposta (hi ha l'excepció dels membres de la Casa Reial, recordem el canvi del passeig Nacional per Joan de Borbó a la Barceloneta).

Canviar de nom comporta una sèrie de problemes. Els veïns i comerciants afectats no solen ser massa partidaris, donades les molèsties i despeses que els hi ocasionen. També hi ha debat si el nom té a veure amb personatges polítics de marcada ideologia. Però, sobretot, passa que la ciutat no creix. Barcelona té cent kilòmetres quadrats i molt rarament s'obren carrers nous.

Hi ha una llista amb uns 250 noms que esperen la seva oportunitat: el líder antiapartheid Nelson Mandela, el poeta José Agustín Goytisolo, el filòsof José María Valverde o el professor i exalcalde de Madrid Enrique Tierno Galván (lamentablement els seus arxius personals resten oblidats en una biblioteca de Barcelona).

I, tanmateix, els primers resultats, encara provisionals, de l'estudi fet pels membres del Taller d'Història del Barri donen una setantena d'espais susceptibles de portar nom, bé de la llista dels pendants de l'Ajuntament o bé relacionats amb el barri. Per exemple, només hi ha tres espais amb enom de veïns i veïnes: els passatges Josep Mula i Xavier Llorens, a La Pau, i els jardins Ana Figuera (Andrade, entre Agricultura

i Treball). Un cas paradigmàtic d'espai sense nom susceptible de portar-ne és el del passatge a l'illa de cases delimitada pels carrers Guipúscoa-Huelva-Selva de Mar-Treball. Allà,

El nomenclàtor de les vies de La Verneda de Sant Martí té una característica peculiar: els carrers que neixen al Poblenou, quan arriben al barri no canvien de nom (excepte Josep Pla/Cantàbria) i els que venen de Barcelona sí que ho fan (excepte la Gran Via de les Corts Catalanes)

més propera al carrer Guipúscoa, hi havia Ca l'Armengol, una masia amb vaqueria que havia fet també funcions de farmàcia i de la que conservem àmplia documentació.

Què dir de l'enrenou numèric del carrer Menorca, o de la desganada toponímia del polígon industrial (passatge Via Trajana B!), o de la delirant "plaça d'Eduard Torroja".

L'estudi continua en marxa. Falten concretar les zones del parc de Sant Martí, el triangle Santander-ronda de Sant Martí-Prim i el polígon industrial. El següent pas serà lligar els espais sense nom amb els noms propis del barri per acabar fent una proposta fonamentada. ❖❖❖

publicacions

BIBLIOTECA BÀSICA SOBRE LA VERNEDA DE SANT MARTÍ

MOVIMENT VEÏNAL

Tots els barris de Barcelona

Josep Maria Huertas Claveria / Jaume Fabre (1977)

Records de la lluita per un barri millor:

l'Associació de Veïns de la Verneda Alta

Societat d'Estudis de La Verneda de Sant Martí (2004)

Sant Martí de Provençals, de la vila al barri

Néstor Bogajo (2012)

Trencar el silenci. Francisco Liñán, una vida en lluita

Francisco Liñán (2016)

El nieto del lector de periódicos

Joaquima Utrera (2002)

LA VERNEDA DE SANT MARTÍ

Equipamiento escolar en La Verneda Alta

Pilar Campo / Marc Genestar (1981)

Parera

Montse Oliva (1995)

La Pau

Montse Oliva (1995)

La Gran Via al districte de Sant Martí:

història d'una gran transformació

David Marín (2007)

La gent i els barris de Sant Martí

Josep Maria Huertas Claveria (2009)

Via Trajana, més enllà de la frontera.

Rafael Pradas (2010)

La Sagrera-Navas. Recull gràfic 1890-1984

Joan Pallarès-Personat (2015)

El barri de La Perona. Barcelona 1980-1990

Esteve Luceron / Àngel Marzo (2017)

DISTRICTE DE SANT MARTÍ

Sant Adrià de Besòs. Historia de un pueblo en su primer milenio

Joan Rovira (1977)

Recull de dades per a una història de Sant Martí de Provençals

Josep Freixa (1982)

Apunts per a la història de Sant Martí de Provençals

Comissió de l'Arxiu Històric Municipal de Sant Martí de Provençals (1982)

Sant Martí de Provençals, pulmó industrial de Barcelona (1847-1992)

Jordi Nadal i Xavier Tafunell (1992)

Els primers batecs històrics de Sant Martí de Provençals: aproximació a l'origen

Josep de la Vega (1993)

Sant Martí de Provençals. Imatges i records

Arxiu Municipal del Districte de Sant Martí (1996)

Imatgeria festiva de Sant Martí

Daniel Venteo (2006)

Doom City

Montserrat Soto (2014)

Memòries del Districte. Sant Martí

Aigües de Barcelona (2017)

ENTITATS

25 anys de servei al barri

AV Sant Martí de Provençals (1997)

ASME: 25 anys d'esport, salut i lleure

Associació Sant Martí Esport (2004)

Història del Club d'Escacs Sant Martí

David Vivancos (2005)

La Verneda en Paraguay

Ko'ejū (2010)

PETITA HISTÒRIA DE LA VERNEDA DE SANT MARTÍ

"Petita Història de La Verneda de Sant Martí" és un album de cromos. Ha estat finançat pel Pla de Barris de la Verneda i la Pau de l'Ajuntament i produït per la SELAV.

Està enfocat per treballar el tema del barri al Cicle Mitjà d'Educació Primària. L'àlbum desgrana en un llenguatge senzill els diferents moments de la història vernedenca: Arrels, Vida Agrícola, Sant Martí Vell, Masies i Fàbriques, Blocs de Pisos, Lluïtes Veïnals, Cultura Popular, Un Barri

Molt Esportiu i Galeria de Personatges.

Els infants han de col·leccionar els cinquanta cromos que il·lustren l'àlbum. Per aconseguir els sobres de cromos han de solucionar deu activitats que troben al llarg de les seves pàgines: des d'una sopa de lletres a un trencaclosques, passant per orientar-se pels carrers del barri. Cada cop que completen una activitat, les mestres els hi donen un val de bescanvi per demanar els sobres a alguna de les cinquanta botigues del barri que hi col·laboren.

Els cromos no són fotografies del barri. Són dibuixos originals dels ninotaires, la major part dels quals viu al barri, que han reflectit l'ànima de La Verneda de Sant Martí en les seves il·lustracions: Carlos Azagra i Encarna Revuelta, Daniel Castro, Daniel Torrado, Enric Lloret, Arantxa Morán, Carlos Bricio Díaz, Adriana Verdera, Francesc Alemany, Matías Rodríguez i Xavi Pons.

La intensa col·laboració de molts actors ha fet possible tirar endavant el projecte: les escoles i les seves mestres, l'associació de comerciants, l'autor del text i la de les fotografies, la Colla Gegantera (que ha facilitat la imatge dels conductors de l'àlbum: Dolça i Martí, els gegants del barri) i els dibuixants dels cromos. ❖❖❖

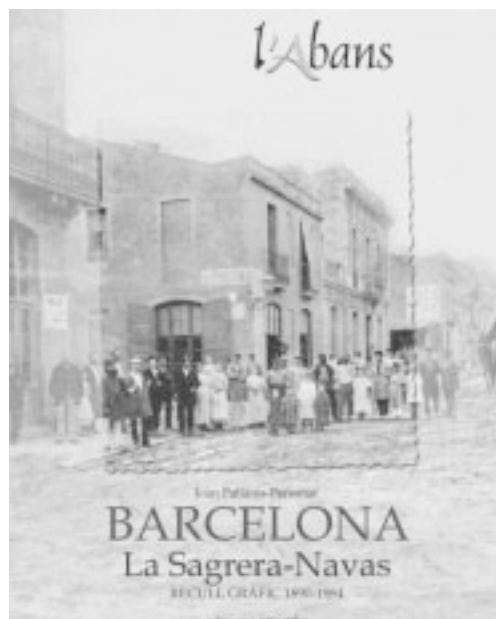
LA SAGRERA-NAVAS. RECURR GRÀFIC (1890-1984)

L'editorial Efadós ha anat publicant al llarg dels últims anys una sèrie de llibres (normalment en fascicles setmanals) sobre els pobles i barris de Catalunya. La col·lecció es diu *L'abans* i se centra en el recull gràfic de fotografies antigues que conformen la història de cada barri.

En el cas de la ciutat de Barcelona ha publicat els dels barris de Sant Andreu de Palomar, Sant Antoni, la Sagrada Família i el Fort Pienc, Les Corts, el Poble-sec, L'Eixample, el Clot-Camp de l'Arpa, el Guinardó-Can Baró, Nou Barris, Sants, Hostafrancs i la Bordeta, Gràcia, el Poblenou i La Sagrera-Navas.

Cap sobre La Verneda de Sant Martí, tot i que en l'exemplar de "La Sagrera-Navas. Recull gràfic 1890-1984" se'n parla i es mostren fotografies antigues referides sobretot al nucli antic. Abans de la divisió territorial de Barcelona en districtes de 1984, el límit entre els de Sant Andreu i Sant Martí passava pel carrer Huelva. A més, l'origen del nom de La Sagrera és l'església vella de Sant Martí: les trenta passes de terreny sagrat al voltant de cada temple.

Si bé la selecció d'imatges és molt interessant, cal advertir als lectors que alguns comentaris als peus de foto del llibre no es corresponen amb la realitat geogràfica i històrica. ❖❖❖

documents

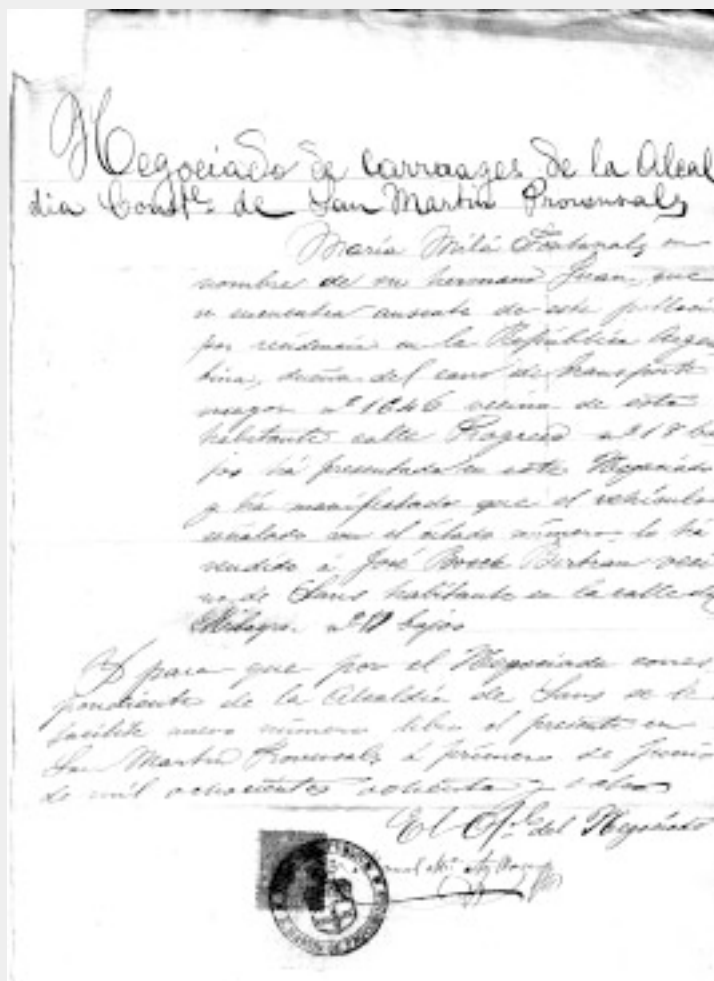
LA DONACIÓ MARTORI

Un col·leccionista adrianenc ha fet donació a la SOCIETAT D'ESTVDIS DE LA VERNEDA DE SANT MARTÍ d'una cinquantena de documents antics que estan en fase d'estudi i catalogació. Estan datats entre els anys 1775 i 1916 i la major part es refereixen al nomenament de càrrecs públics a l'Ajuntament de Sant Martí de Provençals. Cal recordar que l'antic poble va ser independent de Barcelona entre 1716 (amb el Decret de Nova Planta) i 1897 (amb l'agregació a Barcelona de gairebé tots els pobles del Pla).

Els documents pertanyen a diferents etapes històriques: els regnats de Carles III (1759-1788), Carles IV (1788-

1808), Josep I (ocupació napoleònica), Ferran VII (1808, 1814-1833), Isabel II (1833-1868), Amadeu I (1870-1873), Primera República (1873-1874) i dels regnats d'Alfons XII (1874-1885) i Alfons XIII (1886-1931).

Un altre conjunt extens de la col·lecció de documents són les còpies de certificats de baptisme, matrimoni i defunció de la parròquia de Sant Martí de Provençals. En ells es pot comprovar la mobilitat de la població, amb persones vingudes d'arreu Catalunya. També hi ha documents administratius (com el que es transcriu més avall) sobre permisos municipals per activitats econòmiques. ❖❖❖

TRANSCRIPCIÓ 1888

Negociado de Carruages de la Alcaldia Constl. de San Martín Provensals

María Milá Fontanals en nombre de su hermano Juan que se encuentra ausente de esta población por residencia en la República Argentina, dueña del carro de transporte mayor nº 1646 vecina de esta habitante calle Progreso nº 18 bajos ha presentado en este Negociado y ha manifestado que el vehículo señalado con el citado número lo ha vendido a José Bosch Bertran vecino de Sans habitando en la calle de Milagro nº 11 bajos
Y para que por el Negociado correspondiente de la Alcaldia de Sans se le facilite nuevo número libro el presente en San Martín de Provensals a primero de Junio de mil ochocientos ochenta y ocho.

El Ofi del Negociado
Manuel Mª [...]

GOIGS EN LLAHOR DEL GLORIÓS SANT MARTÍ,

BISBE QUE ES VENERA EN SA PARROQUIA ANTIGUA EXTRAMUROS DE BARCELONA

***Si 'l Triomfo del Amor,
sens mort per martir vos cria:
Martí, mestre amparo y guía,
siáu nostre Protector.***

Sabaria, ciutat fecunda,
fou vostra patria insigne,
puig gentil error maligne
á vostre cor no inunda,
perque vostre resplandor
de tothom admirat sia, etc.

Qual sol ab sos resplandors
de tenebras fuig los danys,
Vos, ja en vostres primers anys,
fugireu gentils errors,
corresponent vostre cor
als tochs, que Deu li envia, etc.

Sou en lo temple un Samuel,
y en la campanya un David,
servint ab gran esperit
als Reys de la terra y el Cel,
quant vostre humil fervor
ab ser de noble veneis, etc.

Cathecúmeno existent
en Amiens, ciutat famosa,
partíreu la capa hermosa
ab un pobre pacient;
fet heroich, que 'l Senyor
en sa Persona rebia, etc.

Als divuit anys de edat
lo sant Baptisme rebéreu,
ab l'aygua al foch encenguéreu
de vostre amor inflammat:
al Jesucrist Redemptor
vostra flama sempre ardía, etc.

Virtuosa conferencia
de sant Hilari lográreu,
y resolt al punt quedáreu
predicar la penitencia:
predicant vostre fervor
lo mal del mon se desvía, etc.

De Ordes Menors adornat,
á vostre mare gentil
convertíreu molt humil
á Jesús Crucificat:
lográ la vida millor
la mare que 'us perseguía, etc.

En Milá, Turó y Patavia
edificá vostre zel
tres Monastirs, que á Luzbel
foren ponsoñosa rabia:
mortificant-se ab vigor
tot monjo, que allí vivía, etc.

Si Eliseo á un difunt
retorná de mort á vida,
la gracia per Vos convida
tornar á tres morts la llum:
resuscitats al Senyor
daren gracias de alegría, etc.

Casto, humil y abstinente
en lo desert vos mostráreu,
y per est camí lográreu
ser Bisbe Sant i excel·lent:
Turó lográ tal honor
ab repetida porfía, etc.

Als infidels ab tots sos vicis
aterra vostra eficacia,
predicant ab constant gracia
ab just horror de 'ls suplicis:
á vostra gran resplandor
se confón tota heretgia, etc.

Als pobres remediáreu,
als malalts dáreu salut;
al sort, ciego y al mut
perduts sentits retornáreu;
imitant al bon Pastor,
que tot lo mon remedia, etc.

Los esperits angelicals,
santa Agnès, Tecla y María,
sant Pere y sant Pau cert día
vos visitaren amants:
¡qué ditxa per vostre cor
gosar tan gran companyia!, etc.

Si sobre lo Apostolat
lo Divino Esperit baixá;
sobre Vos se demostrá
ab foch de un globo inflammat,
mentres que vostre fervor
lo sacrifici ofería, etc.

Unir vostre cor ab Deu
la mort no 'us causá terror
ni lo diable os feu horror
ab lo infernal poder seu;
ans vostre esperit vencedor
de prop sempre 'l rebatía, etc.

Despedintvos ab ternura
de vostres subdits fiels,
pujá vostra ànima als Cels
á gosar de sas dulsuras:
ab palma superior
vostre treball Deu premia, etc.

Penetrats de inmens candor
àngels del Cel, que baixaren,
ab música acompanyareu
vostre esperit triunfador:
sant Severí, y sant Ambrós
ohiren la melodia, etc.

Esta parroquia os venera
per son titular Patró,
y ab deguda atenció
en vostre culte s'esmera:
vulláuli donar favor,
socorreula nit y dia, etc.

TORNADA

***Puig que 'l inflammat Amor
palma de mártir vos dona:
Lográu, Martí la Corona
al qui 'us invoca de cor.***

***Barcelona; Estampa dels H. de la
V. Pla, Princesa, 8. - 1902***

EL CAMPANAR DE L'ESGLÉSIA VELLA DE SANT MARTÍ DE PROVENÇALS

"Campanars parroquials de torre de Catalunya" és un exhaustiu treball de Delfí Dalmau i Argemir sobre els campanars de les esglésies de tot Catalunya. Es pot consultar a campaners.com/pdf/pdf184.pdf

Església antiga reedificada cap al segle XV en un estil gòtic tardà i completada el 1688 amb el coronament de la façana amb aires barrocs. Consta d'una nau de tres trams, un d'ells amb el cor; està coberta amb una volta ogival simple; va acompanyada per dos passadissos laterals amb tribunes al damunt i queda capçada per un absis poligonal amb volta gòtica nervada. Té el cor sobre un arc carpanell de pedra. El frontis està obert amb un portal rectangular del gòtic florit a base de motlures flamígeres entrecruades i, de la meitat en amunt, en estil barroc amb una gran rosassa motllurada a mitja alçada i una minsa cornisa arquejada. Els seus murs són de carreus ben escairats i disposats en filades uniformes.

Campanar del segle XVIII d'un estil barroc auster. Té planta quadrada (4'00 x 4'00 m) i està bastit amb murs de carreus ben escairats. Dues motlures el divideixen en tres cossos, en el segon dels quals, convertit en cel·la, s'hi allotja una campana; està obert per finestres d'arc de mig punt, una a cada cara, i amb gàrgoles als angles en la part superior; el tercer consisteix en una torrella, obra moderna, amb finestrals de mig punt, també un a cada cara, i coronat per una cornisa motllurada amb un fris de denticles al dessota i uns pinacles de bola als angles; la coberta consisteix en una cúpula de racó de claustre amb franges de rajoles verdes i blanques en ziga-zaga amb un petit pinacle i una senzilla creu metàl·lica al cim no inclosa en el càlcul de l'alçada. Una segona torre simètrica mig incorporada per la banda de llevant està coberta per una teulada baixa de quatre vessants; antigament tenia terrat i sembla ser que feia les funcions de torre de guaita.

Una escala senzilla d'obra amb una modesta barana de ferro puja adjacent al campanar i surt a sobre la volta de l'església; des de la volta s'entra al cos del campanar i des d'aquest punt es pot accedir a la cel·la per una escala de mà. ❖❖❖

Situació: lleugerament incorporat al cos del temple per la seva banda de ponent, cap a la meitat.

Alçada: 28'62 metres. **Esveltesa:** 7,1

Bé cultural d'interès local

Identificador: 08019/3007

exposicions virtuals

ELS GRANS FOTÒGRAFS RETRATEN LA VERNEDA DE SANT MARTÍ

La pàgina web de la SELAV acull una sèrie d'exposicions virtuals amb fotografies sobre el barri (altzadiako.wordpress.com/exposicions). Aquí es pot veure una selecció d'imatges de la que porta per títol "Grans fotògrafs a La Verneda de Sant Martí"

XAVIER MISERACHS

Barcelona 1937-1998.

Les seves fotografies van donar peu a la publicació d'un bon nombre de llibres, els primers dels quals foren *Barcelona. Blanc i negre* (1964) i *Costa Brava Show* (1966). També il·lustrà *Conversaciones en Cataluña*, de Salvador Pàniker (1967); *Catalunya des del mar* (1982), amb text de Carlos Barral; *Barcelona a vol d'ocell* (1987), amb text de Montserrat Roig.

El seu llibre de memòries *Fulls de contactes* va obtenir el premi Gaziol (1998). El mateix 1998 la Generalitat de Catalunya li va concedir la Creu de Sant Jordi. Té obra a diversos museus de tot el món.

Masia Can Juliol, 1962 (*Barcelona. Blanc i negre*, 2003)

FRANCESC CATALÀ-ROCA

Valls, 1922-Barcelona, 1998.

Ara que la fotografia viu un moment d'esplendor internacional i que ja és acceptada per tothom com un "art major", la figura de Francesc Català Roca pren cada vegada més importància, i no solament per la immensa quantitat de fotografies que va fer al llarg de la seva vida, més de 200.000, sinó per la seva particular manera de mirar i de captar la realitat, que anava més enllà de la freda objectivitat per transformar les seves fotografies en autèntiques narracions visuals.

(Daniel Giralt-Miracle, *La Barcelona de Català-Roca*, 2008)

Construcció del Grup La Pau (1965)

COLITA

Isabel Steva Hernández (Barcelona, 1940).

Directa, intel·ligent, múrria, sensible, sense prejudicis, crítica i sempre compromesa socialment, la seva producció es pot definir, més enllà de l'estètica, pel seu sentit de l'ètica i del compromís, tant professional com cívic, mitjançant una fotografia entesa com a cultura i no pas com a "art", és a dir, que defuig l'artifici i tota pretensió artística. La seva obra no és simplement reflex de la realitat, sinó projecció de les seves experiències i opinions. (Germán Ramón-Cortés, President de la Fundació Catalunya La Pedrera)

Noia de La Verneda (1979)

JOSEP MARIA MARIMÓN

Esparreguera, 1879-Barcelona, 1942.

Fou soci de la Secció de Fotografia del Centre Excursionista de Catalunya (SF-CEC) i de l'Agrupació Fotogràfica de Catalunya (AFC), on millorà i desenvolupà les seves inquietuds dins del món de la fotografia.

Vistes de l'església parroquial de Sant Martí de Provençals (1925)

LEOPOLDO PLASENCIA

Canet de Mar, 1906-Barcelona, 1988.

Va dedicar més de 50 anys a la fotografia. L'any 1991 Maria Saura Bartumeus, la seva vídua, va entregar a l'Arxiu Històric Fotogràfic de l'Institut d'Estudis Fotogràfics de Catalunya (IEFC) una part del seu arxiu de negatius. Van ingressar més de 18.000 fotografies conservades fins llavors al seu domicili, que havia estat també el seu estudi fotogràfic. Laia Foix (Institut d'Estudis Fotogràfics de Catalunya)

Imatge extreta de "Barcelona en construcció (1940-1970)", d'Isabel Segura amb fotografies de Plascencia.

Construcció del polígon La Verneda del Patronat Municipal de l'Habitatge (1952)

ESTEVE LUCERÓN

La Pobla de Segur, 1950.

L'any 1976 va adquirir la seva primera camera fotogràfica: una Pentax amb tres objectius de 50, 100 i 200 mm. Dos anys després va estudiar fotografia en el Centre Internacional de Fotografia de Barcelona (CIFB).

L'any 1979 va invertir la indemnització pel tancament de la fàbrica on treballava en una Mamiya de mig format i una Canon F1, amb les que un any més tard va iniciar la documentació gràfica de l'assentament barraquista de La Perona, a Barcelona.

Fotografia extreta del llibre "El barri de La Perona. Barcelona 1980-1990"

La Perona (1980)

JOSEP BRANGULÍ

L'Hospitalet de Llobregat, 1879-Barcelona, 1945.

Les primeres fotografies localitzades amb la signatura Brangulí daten del 1902 a la revista satírica *Cu-Cut!*, el mateix any en què debuta com a corresponsal del diari degà *Diario de Barcelona*, on publicà fins a 1923.

A més de les col·laboracions a *La Vanguardia* es convertí en el fotògraf de La Caixa i de l'empresa Construcciones y Pavimentos S.A., responsable de la majoria d'obres de Barcelona.

En 1921, fou un dels fundadors de l'Agrupació de Reporters Gràfics de Barcelona.

Construcció del pont de La Sagrera (1924)

MANEL ESCLUSA

Vic, 1952.

Considerat com un dels artistes més representatius de la fotografia contemporània espanyola.

Acostuma a expressar-se mitjançant sèries. La naturalesa onírica, poètica i fantasmal amb què s'acostuma a identificar el seu treball té a veure amb el caràcter reflexiu i introspectiu que presenten les seves imatges.

Algunes de les seves sèries més conegudes són *Gits i Ahucs* (1970-1974), *Venezia* (1979), *Sil·lepsis* (1979-1981), *Naus* (1983-1996), *Urbs de nit* (1984-2015), *Aquariana* (1986-1989) i *Aiguallum* (2000). Sense deixar de banda els seus darrers projectes com són *La pell efímera* (2009-2015) i *Societat Anònima* (2012-2014).

(Institut d'Estudis Fotogràfics de Catalunya)

Pont de Felip II

exposicions

D. Alcubierre / J. Ardiaca / P.L. Artigues / A. Rigo

LA VIL·LA ROMANA DE LA SAGRERA

El mes de juny de 2021 es compleixen deu anys del descobriment de la vil·la romana del Pont del Treball Digne (ara anomenada de La Sagrera). Els excavadors van elaborar una exposició que el Casal de Barri Torre de La Sagrera va exhibir durant uns mesos. Reproduïm el text de l'exposició en el què es resumeixen les característiques de tan important troballa arqueològica

COM ES VA DESCOBRIR?

En el decurs de les excavacions, entre els anys 2011 i 2014, es van posar al descobert un seguit d'elements arquitectònics –murs, fonaments, paviments i columnes– que mostraven que en aquest indret hi havia hagut un assentament del qual ara es podien identificar diferents espais com habitacions, corredors, patis o zones de treball.

D'entre la terra que cobria les restes es van recuperar fragments de les escultures i pintures que adornaven aquests espais, així com estris domèstics, atuells de ceràmica per cuinar, eines de ferro per treballar al camp i, fins i tot, objectes personal com joies, agulles per al cabell o les sivelles dels seus vestits. Totes aquestes descobertes parlaven de l'època en què aquestes restes havien estat habitades, de qui hi vivia i de quines activitats s'hi feien.

A mesura que les feines d'excavació anaven avançant es van poder identificar dues zones clarament diferenciades: una de residencial, amb cambres, patis, banys i estances ricament decorades, i una altra de treball amb zones d'emmagatzematge. Aquestes dues parts –un nucli domèstic on vivia el propietari i la seva família amb tot tipus de riqueses i comoditats, i una zona agrària on es realitzaven totes les tasques vinculades amb la producció agrícola– evidenciaven que les restes que s'havien trobat pertanyien a una vil·la romana.

Tot i que les estructures que es van localitzar a la Sagrera estaven força arrasades en molts punts, revelaven que es tractava d'un vil·la excepcional, tant per les seves dimensions com per la riquesa de les seves decoracions i dels materials trobats. Aquestes restes, ben excavades i estudiades, són les que han permès conèixer la vida dels seus habitants i, a partir d'aquí, saber més coses de la colònia romana de Bàrcino, de la seva societat i de la seva economia.

QUI HI VIVIA?

Les dimensions de la vil·la i la riquesa de les decoracions trobades durant l'excavació parlen de l'alt nivell social i econòmic de què gaudien els seus habitants. El *dominus*

(propietari) de la vil·la, que era el cap de família en el sentit més extens del terme, podria haver estat qualsevol personatge de les diferents famílies d'elit que vivien a Bàrcino.

La pars urbana de la vil·la (zona residencial) estava organitzada en dues zones clarament diferenciades: una destinada a l'ús privat i una altra on es concentraven els espais de recepció i de representació social.

Les dimensions de la vil·la i la riquesa de les decoracions trobades durant l'excavació parlen de l'alt nivell social i econòmic de què gaudien els seus habitants

En la zona d'ús privat, l'estat de les restes no van permetre conèixer la funció de la majoria d'espais; tanmateix, es va interpretar que hi havia *cubicula* (habitacions per dormir), una sèrie de cambres per a les dones on es teixia, espais per a la lectura, i espais de jocs i aprenentatge per als infants. Malauradament, no es van trobar les zones de servei com la *culina* (cuina), ni la part on vivien els treballadors i el servei.

Per contra, en algun cas les restes trobades sí que han permès fer-ne una bona lectura: el paviment d'*opus sectile* de marbre, on apareixia dibuixada la taula i els llits per menjar, van permetre identificar el *triclinium* (menjador) de la vil·la i la seva distribució.

A banda dels espais interiors, la zona d'ús privat de la vil·la es completava amb un *hortus* (jardí privat) on hi havia un estany amb una illa central enjardinada, tot ells envoltat per un corredor porticat.

QUÈ ES VA TROBAR?

El pla de Barcelona està habitat des de molt antic i així ho confirmen les excavacions realitzades a La Sagrera. Sota la vil·la romana es van trobar restes de murs, peces de

ceràmica, nombroses sitges i cavitats excavades a terra per emmagatzemar gra que, tot i estar molt malmeses, parlen de l'existència d'un petit assentament d'època ibèrica dedicat a l'explotació agrícola de la zona. Aquestes restes resulten d'especial interès ja que evidencien la presència ibera més enllà dels poblats en turons com els de Montjuïc o de la Rovira.

Sobre l'assentament ibèric es va trobar una primera construcció romana, un *torcularium* (edifici per al premsat del raïm), que comptava amb un zona d'emmagatzematge del vi i que estava rodejat de vinyes. Aquesta construcció va ser aixecada uns anys abans de la fundació de Bàrcino, fet que demostra que els colons romans ja ocupaven i explotaven la zona des d'abans.

Un complex de dimensions considerables dedicat a l'elaboració del vi del qual es conserva part d'un gran edifici que contenia les restes de sis premses de vi

El sistema utilitzat pels romans per gestionar l'explotació de l'*ager* (territori sota la influència de la colònia, en el nostre cas, Bàrcino) va ser la centuriació, és a dir, la divisió de l'espai en parcel·les regulars que l'ordenava i, alhora, en facilitava el control fiscal. Les condicions favorables de l'*ager Barcinonensis* expliquen per què va ser triat per construir la vil·la: ubicat a prop del mar, a la plana, però en un lloc amb cert pendent, sobre els fèrtils terrenys al·luvials del Besòs, amb fàcil accés a les vies de comunicació fonamentals com la Via Augusta i amb disponibilitat d'aigua potable.

COM S'HÍ VIVIA?

La vil·la disposava d'una sèrie d'espais per a la representació que havien d'estar a l'altura de la importància del *dominus* (propietari). Durant l'excavació es va localitzar un peristil (pati de gran dimensions amb corredors al seu voltant) que incloïa un tram amb columnata i riques pintures al fresc, tant a la paret com al sostre. Connectada a un dels corredors s'hi va trobar una gran sala de recepció decorada amb un mosaic policrom i amb pintures murals on es podien celebrar grans banquets per als convidats. Una altra cambra més petita, amb un absis més elevat en un dels extrems, devia ser l'espai on es rebien els clients per fer negocis.

La vil·la incloïa un *balneum* (bany privat), la qual cosa és en si mateixa un símbol de riquesa, on també podien rebre d'altres persones del mateix estatus social. Aquest *balneum*

tenia tots els espais que definien el ritual del bany: l'*apoditerium* (vestuari), el *frigidarium* (sala amb piscina d'aigua freda), el *tepidarium* (zona temperada) i el *caldarium* (sala amb piscina d'aigua calenta).

COM ERA LA VIL·LA ROMANA?

Les restes trobades evidenciaven que, en el moment de la seva fundació al segle I aC, la vil·la comptava ja amb una zona residencial, relativament luxosa, decorada amb pintures murals i, fins i tot, amb una cambra calefactada i una zona productiva amb dues premses per fer vi.

Amb el pas del temps, i possiblement gràcies a l'enriquiment aconseguit amb la producció i exportació del vi que s'hi produïa, la vil·la va anar modificant-se i ennoblint-se tot assolint una gran riquesa i sumptuositat al segle V dC. Fou en aquest oment que la *pars urbana* (zona on residien els propietaris) va quedar organitzada entorn de dos patis o jardins al voltant dels quals s'ordenaven diferents habitacions ricament decorades amb mosaics i pintures. Dins d'aquest procés d'ennobliment de la vil·la també es pot inscriure la construcció d'uns banys, és a dir, un seguit de sales i piscines a diferents temperatures: freda, temperada i calenta.

Clarament diferenciada de la *pars urbana*, es va localitzar la *pars fructuaria* (zona productiva de la vil·la), un complex de dimensions considerables dedicat a l'elaboració del vi del qual es conserva part d'un gran edifici que contenia les restes de sis premses de vi i un espai annex d'emmagatzematge amb dolia (grans tenalles per al vi).

Les restes trobades mostraven que l'evolució de la vil·la havia anat en paral·lel a la de Bàrcino, la colònia romana fundada al segle I aC i que també va viure un moment d'esplendor al segle V dC.

QUÈ S'HÍ PRODUÏA?

La troballa d'una sèrie de rases rectangulars disposades en files paral·leles, coincidint amb el que diuen els autors clàssics, remetien al conreu de la vinya i de la producció de vi en època romana.

Quan feien la verema, els treballadors transportaven el raïm al *torcularium* (lloc on s'elaborava el vi). Un cop allí, protegits per un porxo que aixoplugava la descàrrega, el raïm passava al *calcatorium* (zona de trepitjat), on obtenien el primer most. Posteriorment, efectuaven el premsat de la massa producte del trepitjat.

Les premses eren de biga (*prelum*). En un dels extrems es disposaven els *arbores* (muntant) fixats, d'una banda, al terra amb una pedra anomenada *forum* i, de l'altra, a les bigues del sostre. A l'altre extrem de la biga es disposava el contrapès, que en aquest cas era del sistema d'*arca lapida*, una caixa de fusta reblerta de pedres situades a l'interior

Restitució hipotètica de la vil·la de La Sagrera a inicis del segle V dC (Autor: Sergi Segura)

d'un forat a terra denominat pou de maniobra. Acabat el premsat, el most anava a la *cella vinaria* (zona de fermentació, tractament i emmagatzematge), on hi havia *dolia* (grans tenalles enterrades al terra), i ja només restava la fermentació i la posterior distribució del vi a través de les pròximes vies de comunicació o del mar.

El vi de la Laietània arribava a zones com ara la Gàl·lia, Germània o a la mateixa Roma. Algunes fonts diuen que era vi dolent per a les tropes, però hi ha dades que semblen indicar que almenys un part podia ser de bona qualitat i prestigi.

COM S'HA ESTUDIAT I QUÈ QUEDA PER FER?

La descoberta de la vil·la no va ser fruit de la casualitat sinó del resultat d'una planificació arqueològica de la ciutat que permet dur a terme intervencions arran d'obres d'urbanització o de construcció.

L'arqueologia preventiva és un equilibri fràgil entre passat, present i futur: cal documentar i conèixer el nostre passat tant com sigui possible però sense impedir que la ciutat evolucioni al ritme que la societat imposa.

La Carta Arqueològica de Barcelona és l'instrument que permet planificar i actuar a les àrees amb patrimoni de la ciutat, tot i que, quan es parla d'arqueologia, cal tenir present la incertesa que sempre l'acompanya. En aquest sentit i per donar visibilitat a les restes que queden de la colònia romana i del seu territori, l'Ajuntament ha posat en marxa el Pla Bàrcino, que juntament amb la Carta Arqueològica han estat el marc d'estudi on s'ha integrat l'excavació de la vil·la.

En aparèixer els primers indicis de restes d'època romana es van realitzar una sèrie de sondeigs que van permetre confirmar l'existència d'una vil·la romana de més de 9.000 metres quadrats. A partir d'aquí es va dur a terme una intervenció en extensió amb metodologia acurada, que va abastar tota la zona afectada per les obres de la línia d'alta velocitat. Les restes es van anar excavant, documentant i extraient per ordre, primer les més modernes i després les immediatament anteriors. Només d'aquesta manera s'ha pogut arribar a conèixer tota l'evolució de la vil·la i, fins i tot, les ocupacions anteriors.

En aquests processos es va considerar imprescindible que a l'equip, a més dels arqueòlegs, hi haguessin diferents especialistes com bioarqueòlegs, investigadors del món del

vi, etc. Cal destacar la feina de l'equip de conservació i restauració, que van tenir un paper important tant en el treball de camp com en les feines de laboratori. Els treballs arqueològics no s'acaben amb l'excavació sinó que després cal fer un procés de recerca per extraure la màxima informació dels materials recuperats. A la vil·la de La Sagrera encara queden moltes restes per excavar, tant a l'espai de la futura estació com més enllà. Així doncs, la vil·la encara té moltes coses a dir-nos. Dependrà de tots nosaltres que les arribem a conèixer.

QUÈ VA PASSAR AMB LA VIL·LA?

Les excavacions van posar de relleu que a partir de la segona meitat del segle V dC el celler va ser abandonat, ja que a sobre seu es van trobar murs de nous edificis alhora que es bastien noves habitacions i tallers i magatzems ocupaven espais domèstics. Tot això indicava que l'activitat va passar d'una producció vinícola destinada a una explotació comercial, a un conreu de cereal per a l'autoconsum tal com testimoniaven les diverses sitges d'emmagatzematge trobades. Es va produir, doncs, un important canvi social i econòmic a partir del qual la vil·la ja no era habitada per una família benestant, sinó per gent humil.

Tot i que a partir del segle VII dC es disposen de menys dades, les restes trobades mostraven que la vil·la va ser ocupada de manera esporàdica. Aquestes ocupacions s'emmarcaven dins de la important activitat agrícola que es va produir en el territori a partir del segle X, vinculada al naixement dels pobles de Sant Martí de Provençals, Sant Andreu de Palomar i la construcció del Rec Comtal.

Part dels murs de la vil·la restaven dempeus encara al segle XIV i van ser utilitzats com a part d'una petita edificació agrícola fins al segle XVI, coincidint amb l'augment de masies en tot el pla de Barcelona.

Al segle XIX la zona va patir canvis importants com la construcció de les vies del ferrocarril i l'estació de mercaderies, que van comportar la destrucció d'un part de la vil·la però, al mateix temps, la creació de grans àrees de reserva sense urbanitzar al seu perímetre que en van protegir la port no derruïda.

DE QUÈ VIVIEN?

A tocar de la zona residencial es van trobar les restes d'un gran edifici que es va identificar com un *torcularium* (lloc on s'elaborava el vi). A mesura que l'excavació va anar avançant es va descobrir que a la vil·la n'hi havia hagut dos, d'aquest *torcularia*. El més antic havia estat construït a la segona meitat del segle I aC i comptava amb dues premses i un gran lacus (dipòsit on es recollia el most). A inicis del segle II dC, aquest primer *torcularium* va ser substituït per un de més gran, amb sis premses en paral·lel, que va estar en funcionament fins a la primera meitat del segle V dC.

El gran volum de vi que s'hi produïa es distribuïa per tot l'imperi, fet que ha permès deduir es distribuïa per tot l'imperi, fet que ha permès que l'elaboració i el comerç del vi fou la principal base econòmica de la vil·la. De fet, les darreres recerques apunten que la nostra vil·la podria ser un dels centres productors de vi de la zona més grans i han vingut a demostrar que aquesta producció intensiva va continuar fins al segle V dC.

L'explotació i la comercialització del vi va ser un dels motors essencials de l'economia romana. Concretament, a la Laietània –zona que abastava aproximadament les comarques del Maresme, el Barcelonès, el Baix Llobregat i el Vallès– va adquirir un alt grau d'especialització i se n'intensificà la producció de l'imaginari romà, en totes les seves activitats: en la vida quotidiana, social, política i religiosa. ❖❖❖

FITXA DE L'EXPOSICIÓ

**Un projecte del
Districte de Sant Andreu –
Ajuntament de Barcelona**

**Amb la col·laboració del
Servei d'Arqueologia de Barcelona
Direcció de Memòria, Història i Patrimoni.
ICUB
Barcelona-Sagrera Alta Velocitat SA**

**Amb la coordinació de
Carme Miró. Pla Bàrcino**

**Continguts de
Daniel Alcubierre
Jordi Ardiaca
Pere Lluís Artigues
Antoni Rigo
Amb la participació de**

**Jordi Ramos
Josefa Huertas
Departament de Serveis a les Persones i
Territori
Disseny producció de
Stoa, propostes culturals i turístiques SL**

ALTZADIAKO.WORDPRESS.COM

La pàgina web de SOCIETAT D'ESTVDIS DE LA VERNEDA DE SANT MARTÍ (SELAV) porta un nom força original encara que, de fet, "altzadiako" significa vernedenc/a en llengua basca. El seu contingut intenta posar a l'abast del veïnat i dels investigadors sobre el barri i Barcelona tot un reguitzell de materials de gran utilitat. I està en constant revisió i ampliació.

A més dels apartats de "Contacte" i de "Novetats" (amb les notícies que tenen a la SELAV com a protagonista), la resta abasten un contingut molt ampli, ple de recursos.

A "Exposicions" es poden visitar tres exhibicions virtuals (que també es poden imprimir) que porten per títol: "La Verneda de Sant Martí a vol d'ocell", "Grans fotògrafs a La Verneda de Sant Martí" i "Masies i fàbriques a La Verneda de Sant Martí". Gran part dels testimonis gràfics pertanyen als fons de l'Arxiu Nacional de Catalunya.

A "Recursos didàctics" es pot consultar un treball sobre la cinquantena d'ocells observats al parc de Sant Martí. Inclou també el cant de totes aquestes aus. També es pot

El seu contingut intenta posar a l'abast del veïnat i dels investigadors sobre el barri i Barcelona tot un reguitzell de materials de gran utilitat

llegir, i baixar, el "Romanço de Sant Martí de Provençals", una obra del folklorista Jaume Arnella que es va estrenar davant la masia de Ca l'Arnó el 1988. La peça fou composta dins els actes de la campanya per salvar la masia de l'enderroc i hi ha un enllaç per sentir-lo cantat pel seu autor. "Ensenyem Sant Martí" és un altre recurs de l'Arxiu Municipal de Sant Martí dins la seva col·lecció d'itineraris educatius.

A l'extens apartat de "Publicacions" s'organitzen els llibres segons temàtiques: llibres estrictament sobre La Verneda de Sant Martí, sobre el districte i sobre l'antic poble de Sant Martí de Provençals; entitats que han fet una publicació per celebrar un aniversari; biografies i memòries de vernedencs; i llibres d'autor/a vernedenc (destacant especialment els ninotaires). Alguna d'aquestes publicacions està exhaurida en paper i a la pàgina es poden descarregar en format PDF: "Records de la lluita per un barri millor: l'associació de veïns de La Verneda Alta"; "Resum històric de La Verneda de Sant Martí"; "Itinerari per La Verneda de Sant

Martí. I. Nucli antic"; "Descobriu Sant Martí"; "Parera" i "La Pau", dues obres de la periodista Montse Oliva; el capítol que es refereix al barri del llibre "La gent i els barris de Sant Martí", de Josep Maria Huertas Claveria, titulat "La Verneda de Sant Martí, l'horta de la ciutat"; i els "Resultats preliminars de la nova intervenció arqueològica a la vil·la del Pont del Treball a Barcelona".

A "Indrets", "Rutes" i "Carrer a Carrer" es poden consultar els articles de les col·laboracions que la SELAV fa a la revista mensual "EL REBROT". L'objectiu es donar a conèixer el barri a través de l'observació de molts indrets que habitualment passen desapercebuts pel vianant: el plafó ceràmic de la inauguració del carrer Guipúscoa; les palmeres washingtònies de l'interior d'illa dels blocs de La Caixa del carrer Guipúscoa; el plataner centenari del final del carrer Cantàbria; les dues reproduccions de les fonts fanal de Canaletes; la placa dedicada al doctor Zamenhof en el carrer que porta el seu nom; el remodelat passatge d'Antoni Gassol, Bé d'Interès Cultural; els ara inservibles aspersors que havien de crear arcs de Sant Martí al parc del mateix nom; o l'encantador passatge de Maria Vila. ❖❖❖

LA CARTOGRAFIA PARCEL·LÀRIA A SANT MARTÍ DE PROVENÇALS (1853-1871). CONÈIXER EL PAISATGE HISTÒRIC

Aquest article va ser publicat el 2014 a la revista Icària, número 19, que edita l'Arxiu Històric del Poblenou

La transformació del paisatge històric a Sant Martí de Provençals i l'inici del procés d'industrialització al municipi han estat estudiats des de diverses perspectives, fonamentalment historiogràfiques i econòmiques. L'article aporta una visió diferent mitjançant una anàlisi de caràcter territorial, a partir de la cartografia parcel·lària i dels documents fiscals que hi estan relacionats, realitzats respectivament per Llorenç Preses i Pedro Moreno els anys 1853 i 1871.

ELS USOS DEL SÒL

Sant Martí fou fins a mitjan segle XIX un municipi fonamentalment rural, amb un poblament dispers i una dicotomia paisatgística molt rellevant, que condicionava el tipus de conreu. D'una banda, hi ha la part septentrional, secanera, que puja cap als primers contraforts de Collserola. De l'altra banda, el sector meridional presenta característiques deltaïques, geològicament és molt recent i històricament havia tingut una vocació de regadiu gràcies al rec Comtal. Aquesta duplicitat és característica del pla de Barcelona, conegut com l'"hort i vinyet", a la qual Carreras Candi es referí mitjançant els topònims Baix Pla i Pla Alt.

El sector més septentrional, al Pla Alt, es correspon aproximadament amb els actuals barris del Guinardó, la Sagrada Família i el Camp de l'Arpa. En aquestes partides hi predomina el secà. Hi destaca el nucli del Camp de l'Arpa, que l'any 1853 era pràcticament l'únic, però que el 1871 ja està acompanyat d'un veritable escampall d'edificacions.

Al sector septentrional destaca l'existència d'algunes parcel·les classificades com a rajolerries. La denominació de taulat, terme que identifica una peça de terra, se situa als terrenys que Sant Martí ha anat guanyant al mar al llarg dels

segles, a la meitat sud del municipi, que ocupen una gran superfície.

La meitat meridional del terme, al Baix Pla, es pot ubicar en el cas de Sant Martí entre la traça del rec Comtal i la costa. Hi predominen el regadiu i els taulats juntament amb els prats d'indianes i algunes primeres indústries associades. La presència de l'aigua és el motor que permet el funcionament de tot aquest paisatge del Baix Pla, molt diferent del Pla Alt. El 1851 ja hi trobem el primer traçat del

L'article aporta una visió diferent mitjançant una anàlisi de caràcter territorial, a partir de la cartografia parcel·lària i dels documents fiscals que hi estan relacionats, realitzats respectivament per Llorenç Preses i Pedro Moreno els anys 1853 i 1871

ferrocarril de la Península, que tenia una estació al Poblenou i que s'havia inaugurat només tres anys abans.

Tant a la part del Baix Pla com a la del Pla Alt es pot percebre perfectament al mapa del 1853 el fet que el poblament de Sant Martí estava condicionat per la zona de reserva militar d'uns 1.250 metres establerta al voltant de Barcelona, que era considerada plaça militar. Tant és així que els nuclis del Poblenou, la Llacuna, el Clot i el Camp de l'Arpa, sorgeixen i s'expandeixen a mitjan segle XIX just a redós de la línia, pel seu flanc oriental. Amb l'aixecament el 1858 de la prohibició de construir al perímetre militar, aquesta geografia es difumina i comencen a aparèixer sistemàticament edificis al flanc occidental del terme municipal.

De fet, l'any 1871 es pot comprovar que els usos del sòl s'han diversificat arreu del terme municipal. Sant Martí està

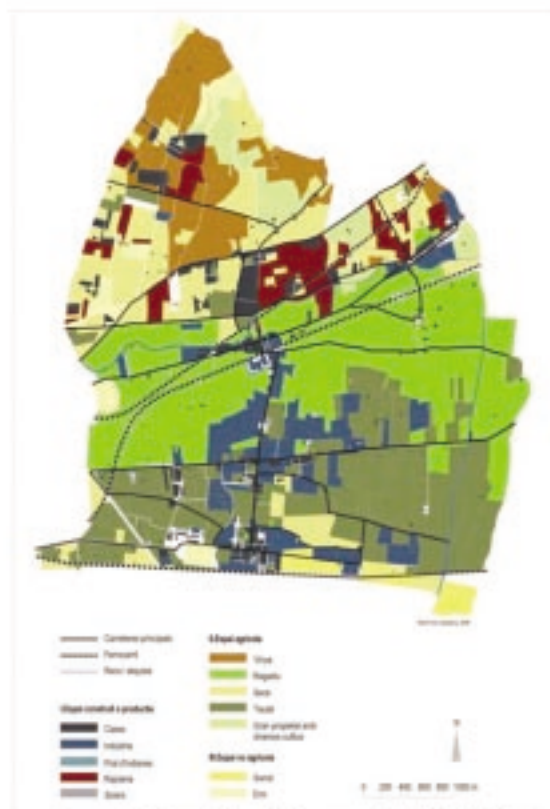
Núria Font Casaseca és doctora en Geografia Humana i professora del departament de Geografia de la Universitat de Barcelona

Mapa 1. Usos del sòl de Sant Martí de Provençals, 1853.

Font: Elaboració pròpia a partir del plànol parcel·lari de Llorenç Presas de 1853.

Mapa 2. Usos del sòl de Sant Martí de Provençals, 1871.

Font: Elaboració pròpia a partir del plànol parcel·lari de Pedro Moreno de 1871.

deixant de ser el terme rural que havia estat històricament. El 1871, els nuclis urbanoindustrial encara apareixen molt dispersos en el territori, però el creixement de les trames hi és general i fins i tot al Poblenou localitzem una cruïlla de l'eixample, el xamfrà de Badajoz i Doctor Trueta.

EL PROCÉS D'INDUSTRIALITZACIÓ

L'arribada de la indústria a Sant Martí no s'ha de veure com un fenomen aïllat del seu context, tant temporal com geogràfic. A mitjan segle XIX, el municipi tenia un seguit d'avantatges que afavorien la implantació de les indústries: una bona situació com a porta d'entrada i sortida de la ciutat de Barcelona, unes infraestructures viàries i ferroviàries òptimes, un sòl barat, abundant i amb un parcel·lari adequat, la presència d'aigua i la facilitat d'accés a les matèries primeres. Els prats d'indianes es presenten en aquest context com el primer pas per a l'establiment de les activitats industrials.

Els prats d'indianes són els terrenys on es blanquegen les peces de teixit cru abans de ser tintades o estampades. Per dur a terme l'activitat era necessari disposar d'aigua,

LLEGGENDA

Carreteres principals
Ferrocarril
Recs i sèquies

I. Espai construït o productiu
Cases
Indústria
Prats d'indianes
Rajoleria
Solars

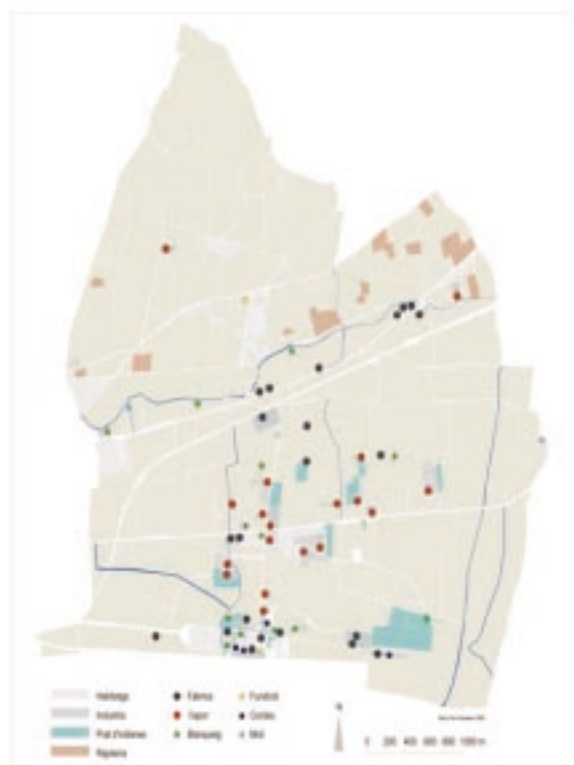
II. Espai agrícola
Vinya
Regadiu
Secà
Taulat
Gran propietat amb diversos cultius

III. Espai no agrícola
Sorral
Erm

fusta, ventilació i una gran superfície de terra on es poguessin estendre les teles. Sant Martí va acollir prats d'indianes des del segle XVIII.

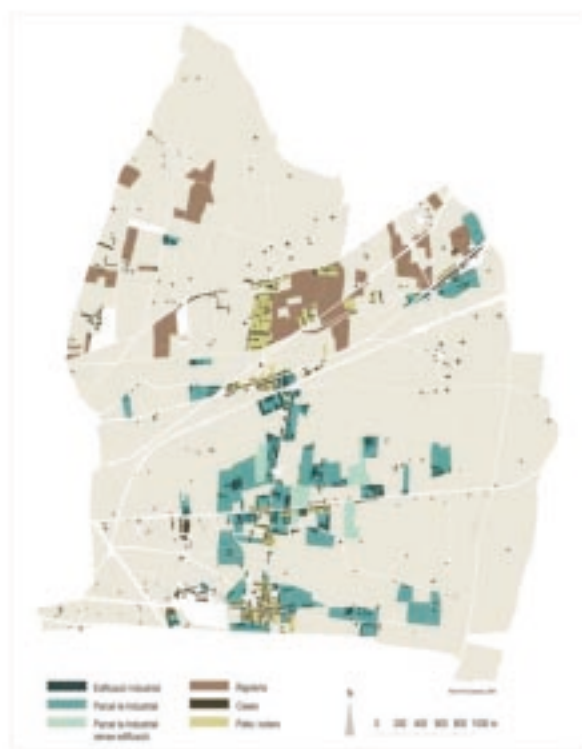
Al plànol del 1853 hi apareixen identificats, de manera individualitzada i sempre en parcel·les amb condició de taulat, 25 prats d'indianes. D'aquests 25, tretze contenen alguna mena d'implantació industrial a la mateixa parcel·la

Mapa 3. Indústries de Sant Martí de Provençals, 1853.

Font: Elaboració pròpia a partir del plànol parcel·lari de Llorenç Presas de 1853.

Mapa 4. Indústries de Sant Martí de Provençals, 1871.

Font: Elaboració pròpia a partir del plànol parcel·lari de Pedro Moreno, 1871.

i t més la van tenir el 1871, cosa que indica l'avanç d'aquest tipus d'establiments. Pedro Moreno no recull cap prat d'indianes, tot i que és possible trobar alguna referència toponímica, com ara Prat de les Febres o Prat del Diari. Atès que moltes de les fàbriques contenen dins la mateixa parcel·la un ús de taulat, podria ser que una part de la parcel·la industrial es continués utilitzant com a prat d'indianes l'any 1871, tot i que també podria ser que les tècniques de blanqueig haguessin evolucionat en vint anys i ja no fos necessari disposar de grans superfícies per estendre la roba.

El plànol del 1853 identifica 64 establiments industrials, que es distribueixen de la manera següent:

- Catorze establiments relacionats amb el blanqueig, la majoria situats prop del rec Comtal, o bé al barri del Poblenou.
- 23 fàbriques. Es troben sobretot al Poblenou, al Clot i també al nucli de la Sagrera.
- Divuit vapors, que es troben força concentrats al voltant del nucli del Poblenou, que és on també trobem la majoria de prats d'indianes.
- Cinc cordilleries, situades totes al Poblenou; dos forns, un de fosa i un de vidre, i dos molins, un de paper i l'altre de farina.

LLEENDA

Habitatge	Fàbrica	Fundició
Indústria	Vapor	Cordes
Prat d'indianes	Blanqueig	Molí
Rajoleria		

En vint anys, del 1853 al 1871, la situació canvia profundament. Les parcel·les industrials es van estenent de manera que ocupen una superfície més gran. Tanmateix, segueixen concentrades principalment en tres zones: el Poblenou, el Clot i la Sagrera. Apareixen localitzades 74 fàbriques. La industrialització era imparable.

CONCLUSIÓ

La cartografia obtinguda permet entendre el grau d'influència que els elements físics del territori, juntament amb el sistema de camins, els usos del sòl i l'estructura de la propietat, han tingut en la configuració urbana d'un dels sectors de la ciutat de Barcelona més representatius, tant pel que fa al seu aprofitament industrial com al seu grau d'urbanització. ❖❖❖

EL TEIXIT URBÀ DE LA SAGRERA

Fragment del llibre "La Sagrera-Navas. Recull gràfic (1890-1984)", editada per Efadós dins la seva col·lecció sobre els barris de Barcelona

El territori de la Sagrera i de l'antic Fondal de Sant Martí està configurat per un terreny pla, lleugerament inclinat, que baixa dels primers contraforts de Collserola, a l'oest, i cap al mar, a l'est, entre l'antic curs del torrent de la Guineu, provinent del Carmel, i el de la riera d'Horta, nascuda a Collserola. Té precedents de poblament antic, neolític i romà, alguna masia medieval i un bon escampall d'època moderna, moltes de les quals coexistiren amb les primeres indústries, però a la zona no començaria a existir teixit urbà fins ben entrat el segle XIX i encara el segle XXI es cusen les darreres costures amb l'anomenat Pla Sant Andreu-la Sagrera.

El creixement i l'evolució urbanística han estat molt diferents segons els sectors: mentre el barri de Navas sorgiria com a enllaç entre la Sagrera i el Camp de l'Arpa, el del Congrés sortia gairebé d'una única operació urbanística allà on només hi havia conreus i una petita urbanització, els Indians, mentre que els voltants de l'antiga parròquia de Sant Martí de Provençals s'urbanitzarien seguint el model de megadificis de les dècades del 1960 i del 1970.

La proximitat a Barcelona ha ubicat al territori un seguit de vies que n'han determinat el desenvolupament: el rec Comtal, bimil·lenari; sengles vies de tren, la de França i la del Nord, a mitjan segle XIX, i modernament, sobre una d'elles, l'avinguda Meridiana, i sobre l'altra, el Pla Sant Andreu-la Sagrera.

A finals del primer terç del segle XIX s'instal·larien a la Sagrera les primeres adoberies i després les farineres de vapor, que aprofitaven les aigües del rec Comtal. Al seu costat apareixien modestos habitatges de treballadors, arreglats als camins existents (actuals Gran de la Sagrera, Berenguer de Palou, Ciutat d'Elx i Garcilaso), fins que, el 1877, Aleix Soujol obtingué el permís per fer un tramvia de Barcelona a Sant Andreu passant pel Clot, fet que aprofitarien els germans Eduard i Josep Enric Coll Masadas, hereus de les terres del seu oncle Pacià Masadas, per demanar a l'Ajuntament de Sant Martí permís per urbanitzar els terrenys del voltant de l'actual plaça de Masadas especulant amb la revaloració que

provocaria el pas del tramvia. Les primeres cases construïdes són del 1878 i en cinc anys, a un ritme intens, van concedir-se 52 permisos d'edificació, que van continuar els anys següents fins a poblar tot el territori del nucli antic de la Sagrera.

Navas, reconegut oficialment com a barri estadístic fa dues dècades, havia estat considerat sempre, igual que el Congrés o els Indians, una part del barri de la Sagrera. A Navas, totalment rural fins poc abans de l'arribada de la Línia I del metro, en funcionament el 8 de maig del 1953, va viure una febrada constructora adaptada a la quadrícula de l'Eixample, de carrers rectilinis, i quedà marcat per les

A finals del primer terç del segle XIX s'instal·larien a la Sagrera les primeres adoberies i després les farineres de vapor, que aprofitaven les aigües del rec Comtal

modificacions del Pla general metropolità del 1958, quan el pas de la Meridiana, tant a Navas però més a la Sagrera, donà peu, fins al 1974, a la construcció dels alterosos edificis pantalla. La darrera gran promoció d'aquests edificis pantalla va ser Meridiano Cero, sobre els terrenys de l'antiga Pegaso, en els quals també aniria zona verda i equipaments, combinant habitatge de lloguer i sector comercial.

A Navas, l'únic urbanisme anterior a aquesta època va ser la Urbanització Meridiana, ubicada als terrenys de la senyorial torre Sellés, d'abans del 1725, adquirits el 1941 per l'Obra Sindical del Hogar, que hi va inaugurar 406 habitatges el 1944. Entre el 1960 i el 1970, els blocs de Martorell, Bohigas i Mackay al carrer de Las Navas de Tolosa, 296, alhora que feien edificis al sector de la Sagrera-Meridiana, o els de Biscaia, 340, acabaren d'afaiçonar i saturar el sector, i reblaren el Pla Cerdà amb la desaparició d'algun carrer.

Més enllà del rec Comtal, després de la via del tren de França, des del mateix moment de la construcció de l'estació de mercaderies de la societat ferroviària MZA, Clot-la Sagrera, entre el 1917 i el 1920 va sorgir un conjunt de barraques

Joan Pallarès-Personat és periodista i historiador de La Sagrera i Sant Andreu de Palomar

Creu de terme a La Sagrera, al fons l'església de Sant Martí de Provençals al 1896 (Centre Excursionista de Catalunya)

anomenat la Perona, arreglerades a la ronda de Sant Martí. La Perona neix oficialment el 1947, però 25 anys abans ja es troben famílies assentades allà, en el límit est de la Sagrera. Aquestes barraques, no més de 200, quan van desaparèixer altres poblats anàlegs a Montjuïc o al Somorrostro, van elevar el nombre fins a un miler el 1973, amb més de 6.000 ànimes. Des de llavors començà la recol·locació en pisos i el 1985 restava un nucli de 55 barraques que el 1989 va enderrocar-se per fer el pont de Calatrava, cosa que va donar llum verd al parc de Sant Martí, al costat de l'antiga parròquia de Sant Martí de Provençals, on sempre havia estat l'Ajuntament de l'antic poble, amb l'antic hostal i alguna casa habitada, fins que l'any 1868 van traslladar el consistori al Clot.

Tot aquest sector, els barris de Sant Martí de Provençals i la Verneda, fins al 1950 eren els camps de conreu de la Sagrera, on existien diverses masies habitades escampades entre els camps i també, a partir del segle XX, alguna fàbrica al voltant de la qual podia existir un petit nombre de modestos habitatges de treballadors. El primer nucli urbà sorgit a la riba dreta del Besòs va ser la Verneda pròpiament dita i mal anomenada de vegades via Trajana, tocant a Sant Adrià, per iniciativa de l'obra del Congrés Eucarístic, que es va començar a habitar el 1953.

El 1955, al costat del nou camp de futbol del Club Esportiu Júpiter, on havia començat a jugar l'any 1948, la Caixa de Pensions inaugurava, enmig dels camps de conreu, tres blocs de pisos projectats per Manuel Casas Lamolla - després se n'hi afegiria un quart d'estructura diferent - als carrers de Guipúscoa, del Concili de Trento, de Huelva i d'Andrade, que anomenaria, erròniament, La Verneda i serien l'origen de la confusió toponímica. A l'altra vorera del carrer de Guipúscoa, entre el 1956 i el 1958, segons projecte dels arquitectes Julio Chinchilla i Luis Escolà, en 12 hectàrees van construir-se 816 habitatges i 112 locals comercials, entre

Menorca i Guipúscoa, Fluvià i Selva de Mar, que s'anomenaren Juan Antonio Parera, nom d'un falangista, delegat de Sindicats, que morí durant la construcció dels blocs. El dictador va inaugurar personalment els blocs el 18 de juny del 1958, poc abans que el 18 de juliol s'inaugurés oficialment el carrer de Guipúscoa com una alternativa a Pere IV per anar a Sant Adrià i Badalona. La construcció seguí amb les Cases Blanques, als carrers del Treball, de Huelva..., 831 habitatges i 80 locals ocupats el 1959, i els 1.001 habitatges promoguts pel Montepío Textil i inaugurats el 1963.

Aquell Pla parcial d'Enric Giralt del 1958, modificat el 1962, acabaria d'urbanitzar el territori i foragitaria els darrers pagesos sagrerencs. La caserna de policia del carrer de Guipúscoa, la parròquia de Sant Lluís Gonzaga (1960), els instituts Juan de Austria i Infanta Isabel (1962) o el Mercado de Abastos de San Martín (1964) acabarien afaïçonant uns barris que al final es deslligarien de la Sagrera i del Clot, dècades abans de l'arribada del metro el 1997.

En aquest sector, fora de l'existència de l'antiga església de Sant Martí de Provençals i d'alguna masia propera

Els barris de Sant Martí de Provençals i la Verneda, fins al 1950 eren els camps de conreu de la Sagrera, on existien diverses masies habitades escampades entre els camps i també, a partir del segle XX, alguna fàbrica al voltant de la qual podia existir un petit nombre de modestos habitatges de treballadors

salvada en darrera instància i recentment de l'enderrocament, l'impacte urbanístic ha estat tan gran que ni s'han respectat antics topònims ni encara menys el traçat de vells camins mil·lenaris, ja que s'ha transformat totalment.

El conjunt del sector, essencialment la part baixa de la Sagrera, viu actualment un gran projecte de transformació, però l'execució de les obres ha estat més lenta que de costum. La transformació gira sobre eixos ferroviaris: l'arribada de l'alta velocitat a la Sagrera, una nova estació intermodal d'enllaç i l'acabament de tres línies de metro fa alguna dècada que estan obres i l'horitzó del 2004, fita fixada inicialment, fa anys que ha estat superat. El futur parc lineal, el sector terciari i els habitatges donaren a Barcelona una nova centratilitat en el barri de la Sagrera. ❖❖❖

Joan Rovira Costa

RESUM HISTÒRIC DE LA VERNEDA DE BESÒS

"Conferència pronunciada por el señor Juan Rovira Costa, ponente de Cultura del Ayuntamiento con motivo de las solemnidades que la parroquia de la Verneda tributó a sus titulares y patronas las Santas Juliana y Semproniana el día 26 de Julio del año 1951"

Gentilment pregat pel vostre digne senyor Rector a venir a donar-vos quatre notícies, encara que esparses, de l'antiga Verneda de Sant Adrià de Besòs, on actualment hi ha termenada la vostra novella parròquia de les Santes Juliana i Semproniana, la festa principal de la qual avui celebrem, vaig acceptar de bon grat l'amable invitació.

Però, tot just havia acceptat, greus dubtes i vacil·lacions se m'emportaren l'ànim, i no n'hi havia per menys: fer interessant i agradable una dissertació a base d'un tema que tan poc s'hi presta i d'una aridesa tal com és la història, era quelcom difícil. De més a més, si en comptes d'una conferència, com està anunciada, i a desgrat de les belles i prometedores paraules de presentació que ha pronunciat el vostre senyor Rector, veieu que tot plegat es redueix a una trista lectura més o menys ben lligada, tinc por que sofrireu una decepció.

El que m'ha animat més ha estat que aquesta petita vetllada té tot l'aire casolà i, per tant, familiar, i com que bona part dels assistents ja em coneixen, espero que sabran fer-se càrrec de tots aquells petits detalls i imperfeccions propis d'un que no està versat en l'oratoriat i molt menys a parlar davant d'un auditori tan selecte i que amb una atenció tan plena m'està escoltant.

Després, doncs, d'aquest preàmbul, que a manera d'exordí hem fet, començarem la lectura del que forma el cos del nostre temari: *Resum històric de la Verneda de Besòs*.

Si bé els estudis etimològics que fins ara s'han fet no permeten d'assegurar amb tota certesa si el mot *Besòs* prové de les dues rengleres de salzes que en un temps no gaire llunyà existien a tot el llarg del curs del riu, o bé de l'aplegament dels setze cursos d'aigua que, provinents del riu Congost, augmentaven el cabal del Besòs; ben al revés, el nom de *Verneda* no es presta a cap mena de confusió. *Verneda* vol significar un lloc poblat de verns i, efectivament, amb aquest significat el trobem consignat ja als segles XII i XIII. Ara bé, aquesta mena d'arbres acostuma a fer-se a les vores dels rius, o en llocs on hi ha molta humitat, i avui dia per ací no se

n'hi veu gaire; en canvi, molts anys endarrera el riu Besòs no desguassava al mar amb el curs més o menys regulat que ara ho fa, ans pels volts del nostre poble estenia un braç, el qual s'allargava fins a Badalona i desembocava molt a prop del cèlebre *Gorg*, i un altre, tot travessant aquests terrenys on ara hi ha hortes i edificacions, venia a sortir a on avui dia hi ha l'estació de ferrocarril del Poble Nou. Allí es formaven unes basses o llacunes -que, sens dubte, d'ací prové el nom de La Llacuna a un carrer d'aquesta barriada, i unes illes, que trobem esmentades en pergamins dels Comtes Borrell II i Borrell III durant el segle VIII amb els termes següents: *In terminio de Proventiales in locum ubi dicunt ipsa Calvera, a prope insulas de Bissaucio i In insula de flumine Bissocii in terminio de Proventiales opido*.

Aquí el mot de *Proventiales* no vol significar el petit poblat de Sant Martí del mateix nom, posat que la petita església dedicada al Sant Bisbe de Tours no va començar-se a edificar fins ben entrat el segle XII, ans equival a *Ager Proventialis* o *Ager Publicus*, això és: camps públics que es destinaven al pasturatge del bestiar i que eren situats pels volts de les colònies romanes. A Barcino, ho foren les terres baixes del nostre pla, exposades en bona part als efectes de les aigües del riu Besòs, i a través del temps es conservà el nom de l'antiga partida barcelonina *Provençals*, com a corrupció o afèresi de *Camps Provincials*.

Aquests camps sobrevingueren fins a les primeries del segle XIX, en el qual, amb els invents i les aplicacions de les màquines de vapor, es donà un gran impuls a les diverses manufactures de tints, aprests, pintats i acabats d'indianes i d'altres articles que s'exportaven en grans quantitats a l'Amèrica, i en les quals l'aigua era el primer i principal element, i hom pot dir que allò que segles enrera era un obstacle per al seu engrandiment, car cada vegada que el riu revenia es negaven els camps i es podrien totes les viandes, temps a venir fou el motiu de la seva creixença i puixança.

Com a confirmació de tot el que venim dient, existeix una gran quantitat de documents o relacions de diversos fets o esdeveniments que ocorrien i que es consignaven en dietaris i llibretes, tant oficials com particulars. Com a mostra n'hem separats dos de ben interessants i que es refereixen als indrets d'on parlem; en ells es dona compte d'unes inundacions

Joan Rovira Costa (1914-1991) fou cronista oficial de la ciutat de Sant Adrià de Besòs

hagudes a causa de la crescuda del riu Besòs, i diuen així:

"Lo dit VIII die de Septembre entre les VIII e VIII hores ans del mig jorn se levà o insurgí temporal o tempestat de vent en que après se mesclà gran inundació d'aygua en què molts foren de credulitat seguits permetent-ho Déu eternal, per diabolical operació... E més se seguí aquella hora e dic que lo flum de Besòs per grans aygues inflà entant que trenca a la part de Sant Martí de Prohençals e omplí d'aygua la Lacuna e la part de Sant Martí fins pres la torre de mossenyor Bernat Fiveller apres lo Clot devers mar, e enderrocà dues arcades del pont nou de pedra qui es della lo pont veyll qui va a Badalona e dampnà a grantment les cases den Lull, den Serra alias de Llimona, den Sabater, e den Oliver qui eren veyns a la mar, e a la Lacuna. E ha mort molt bestiar gros e menut segons relació de molts." Ocorregué el dit fet el 8 de setembre de 1447, i pels volts d'aquest mateix mes, n'ocorregué un altre; veureu: *"Fas memoria yo, Pere Guasch notari, com a Sant Miquel de Setembre del 1617 començaren unes plujes del cel y duraren fins el 15 de nohemvre de dit any; y foren tant grans que Llobregat vingué tant gros que arribà dins la Iglésia qués al pont de Martorell y passà al un costat y al altre dit pont; ... y en Barcelona vingué tant gros Besòs que la part que entra dit riu en dita Ciutat, que és un pla, anaren ab barchas, axí richs com pobres pensaren perdres de pura fam; y moltes persones riches de dita Ciutat stiguiren alguns dies sense poder menjar ni beure..."*

La nit del 14 de setembre de 1459 una gran tempesta d'aigua féu sortir de mare el riu Besòs, i negà totes les hortes i tots els camps del terme.

Durant l'any 1876, el Besòs sobreixí a l'indret de Sant Andreu i les aigües arribaren fins al lloc conegut pel Barri Vermell de la Riera d'Horta, i negaren de nou tots els camps i causaren moltes destroces i mataren molt de bestiar.

Pel gener de 1898, el riu féu grans desgràcies. A l'indret de la Torre del Baró passà la riuada per damunt la via del tren de França, socavà i aterrà el gros mur de defensa de la casa de Màquines d'Elevació de les aigües que l'Ajuntament de Barcelona té a Montcada, ben prop de la boca de Mina de Montcada; també s'emportà el gros mur i terraplé de la casa de Màquines d'Elevació de l'Aigua de Dos Rius i grans peces de terra, salzeredes, estacades i canyars de les terres de Sant Andreu; trencà el riu ben prop dels pous de Ca l'Alsina, on féu grans destroces de camps i sembrats, car el Besòs es féu un nou fons de gran amplitud pel qual passava més aigua que per l'antic llit. Negà la fàbrica i terres de Can Pungent, Cal Berro, Can Torrents i les altres masies i camps entre el riu i la Riera d'Horta. Aquesta riera també es trencà i uní ses aigües amb les del Besòs, de manera que formaren un grandió estany. El fort mur del pont de ferro, construït feia deu anys

per la Maquinista Terrestre i Marítima, fou arrossegat pel corrent, com també el terraplé de la carretera que li feia de rampa. Totes les fàbriques i masies dels contorns sols pogueren ésser auxiliades amb bots i barques portades de Badalona o del port al lloc del sinistre. No cal dir que tots els camps on s'estén la nostra vista foren negats pel corrent.

Corroboro la nostra asseveració que molts anys enrera el riu Besòs tenia un braç que es dirigia envers Sant Martí i el Poble Nou, l'existència d'uns molins, les runes dels quals podem veure des d'ací. Aquestes restes comunament anomenades *Molí de la Verneda*, no tenien tal denominació, ans eren anomenades *Molí de la Altafulla*. D'aquest molí i d'un altre anomenat *d'Estadella*, que no deuria ésser gaire lluny, perquè sempre va lligat amb l'altre, existeix una copiosa informació que, per la seva antiguitat i per la gran vàlua que representa per a la història de la Verneda, en serà grat de transcriure-us. El primer document que trobem porta la data del 966, i en ell Borrell, Comte de Barcelona; Pere, bisbe; Landeric, abat, i altres circumstants, donen a l'església de la Santa Creu de la Seu de Barcelona, on reposa enterrat el cos de Santa Eulàlia, verge i màrtir, *"duos molinos suos quos*

Molts anys enrera el riu Besòs
tenia un braç que es dirigia envers
Sant Martí i el Poble Nou,
l'existència d'uns molins, les runes
dels quals podem veure des d'ací.
Aquestes restes comunament
anomenades *Molí de la Verneda*, no
tenien tal denominació, ans eren
anomenades *Molí de la Altafulla*

habebat in flumine Bissaucii cum caput regum et oquis et universis utilitalibus suis, cum insulis et pratis, terris et ortis, cultum vel heremum, omnia cuantumcumque in planicie praedicto flumine Bissaucii de ipsa mare, usque in via quae ducit ad Fensterrelles qui est super Sanctum Andream." En el testament del Comte Berenguer Ramon, fet a 30 d'octubre de 1032, consigna: *"In primis concedo ad domum Sanctae Crucis sedis Barchinonensis ipsum alodium quod habeo et retineo in territorio Barchinonae, in loco vocitato Provincialibus, vel quod habeo prope omnem Bissocium, quod fuit et debet esse praedictae sedis."* L'any 1045, Ramon Berenguer, també Comte de Barcelona, i la seva esposa Elisabet, donaren per a la casa dels pelegrins construïda vers

Pla d'operacions aixecat per l'exèrcit francès durant l'ocupació de Barcelona, l'any 1697. Es pot veure Sant Adrià de Besòs, el Molí de la Verneda i l'antic curs del Besòs. (Bibliothèque nationale de France)

Barcelona, "*decimas molendinorum suorum a flumine Bissaucio, usque in urbe Barchinonensi, ac praetera omnen cleemosynam quae a nostro procedit palatio. Id autem se facere aiunt pro universis parentum nostrorum delictis & filiorum nostrorum, scilicet Berengarii & Arnalli, qui jam ex hac luce migraverunt ad Christu.*" Aquesta donació té una segona part, car els mateixos personatges, pocs dies després, atorguen a "*Domino Deo & omnibus pauperibus tam indigenis quam accolis huic domicilio, omnem decimam quae de nostris procedit molendinisque oriuntur a flumine Bissaucio usque in orbe Barchinonensis*". D'aquests molins hom no té altra notícia fins a l'any 1104, i hom suposa que una riuada se'ls deuria emportar, puix que és en aquesta data que és fet un establiment d'un alou situat dins del Comtat de Barcelona, junt al riu Besòs, al lloc anomenat *Stadela i Altafolia*, en favor d'En Ramon Dalmau, clergue, al cens anyal d'un cafís d'ordi, pagador per la festa de Sant Andreu. El 12 de juliol de 1114, Ramon Berenguer el Gran, Comte de Barcelona, junt amb la comtessa Dolça, trobant-se justos de diners per a emprendre la conquesta de les illes Balears en poder dels mahometans, "*ad iter Maiorice expeditionis peragendum*", empenyoren, per cent morabatins d'or óptim, "*duos molendinos qui sunt justa alveum bissocii, in loco vocato Estadola, sive Altafolia, quos Raimundi Dalmatii habuit de me, sicut in carta quam ei feci resonat...*" Uns anys després, hem de suposar que aquests molins ja deurién ésser altra volta a mans de Ramon Berenguer, puix que els dóna a canvi d'un cavall a En Ricard Guillem. El 18 de juliol de 1131 el mateix Ramon Berenguer, atuit pel pes del dolor, i qui sap si pels seus remordiments, fa donació a Déu i a la Canonja de la Santa Seu i de Santa Eulàlia, dels molins dits *d'Estadella* que té junt al riu *Bissocii*, amb totes llurs pertinences. Aquesta donació és confirmada dies després pel seu testament, en què consigna: "*Item, dimitto sedis sancta Crucis Sancteque Eulalie, omnem decimam navium barcinonensium ex mei directis, & ad canonicam ipsius sedis ipsas meas franchedas de curtibus & ipsa molendina de Stadella quae habuit Riccardis Guillelmi, pro remedio animae meae.*" Vers el 1135,

aquests molins, que, com hem vist, foren donats en testament a la Canonja de Barcelona, Oleguer, bisbe de Barcelona i arquebisbe de Tarragona i ex-monjo i abat del nostre monestir de Sant Adrià, en fa establiment a En Pere Bernat i a En Bernat Berenguer, canonges, els quals, degut que les recents vingudes del riu els havien enrunats totalment, vénen obligats a reedificar-los, fer torre de pedra i calç, corrals i hortes, pagant anyalment, de cens, una quartera de forment, pagadora per Sant Miquel i una altra pel tres de gener. Una vegada traspassats, el 22 de setembre del 1142, la mateixa Canonja de nou fa establiment a En Ramon Guanalgaudi del molí *d'Estadella*, junt amb el mas de *Cortezelles*, els quals estan situats molt prop del riu *Bissocii*. Deu anys més tard, això és, vers el 1152, Guillem Girbal donà a l'Orde dels Templers molins i terres que posseïa al terme de Sant Martí, entre el riu Besòs i el mar, als llocs anomenats *Estadella* i *Altafulla*. Aquest Orde de Cavalleria els posseí durant llargs anys, puix que en el mes de setembre de 1311, Guillem Rocabertí, arquebisbe de Tarragona, i Ramon Despont, Bisbe de Barcelona, camí de Viena per a assistir al Concili convocat pel Sant Pare Climent V, en el qual s'abolí l'Orde del Temple, acusats d'heretges i sacrílegs, arribaren al nostre poble de Sant Adrià del Besòs, i trobaren vuit servents dels molins, als quals examinaren i donaren turment. Dissolt el dit Orde, els molins, la història dels quals hem intentat de reconstruir, passaren al Reial Patrimoni, que els llogà o vengué als particulars.

De la importància que tenien aquests molins en temps pretèrits resten ben poques notícies gràfiques; com a més principal, encara que amb poc detall, hem de remarcar el plànol d'operacions aixecat per l'exèrcit francès durant la invasió del 1697. En aquest es veu el molí i el braç d'aigua del Besòs que passava per ací i anava a parar al Poble Nou, tal com hem dit ja al començament.

I no acaba ací la història dels molins cèlebres de la Verneda, ans durant la guerra del francès del 1800, i això potser més que a la història pertany a la llegenda o a la tradició, hi havia de moliner un brau mosso de nom Josep. Aquest, un dia que els dragons francesos volgueren fer de les seves en el molí, es revoltà com a bon patriota, i fou vexat i bufetejat pels francesos. Encès d'ira, ho abandonà tot i s'allistà a una partida de voluntaris, i al cap de poc fou el cabdill de totes les guerrilles que, situades en aquest pla de Barcelona, hostilitzaven contínuament els invasors estrangers. Aquest mosso del Molí de la Verneda amb el temps arribà al grau de general, i fou el cèlebre general Josep Manso i Solà, conegut arreu pels seus fets d'armes contra les tropes napoleòniques.

Els terrenys de la Verneda, com a part integrant del petit poblet de Sant Adrià de Besòs, eren propietat del Bisbe de Barcelona, el qual els tenia sota el títol de Baró, i per dita raó era senyor jurisdiccional i allodial del lloc i terme de Sant

Adrià de Besòs. Per dit motiu, els seus moradors venien obligats a pagar a la Mitra barcelonina tres sous, quatre diners, una part per primícia, la qual, la major part de les vegades, era pagada en espècies o fruits de la terra, i les tres altres parts per delme, que cobrava íntegre l'obtentor de la Dignitat de Sagristà Major de la Catedral de Barcelona.

La primícia, com ho indica la paraula, significava l'oferta dels fruits primerencs de la terra, feta a l'Església.

El delme era una mena de contribució territorial que hom satisfesia al Baró o al Senyor jurisdiccional d'un territori, dels fruits que llevava la terra, i aquest, com ben clar ho diu la seva etimologia, era la desena part dels fruits collits.

Pagaven delme i primícia el mestall, l'ordi, el blat, la civada i tot altre gra d'aresta. Les faves, els favons, els llobins, els cigrons, el mill, les veces, les mongetes de tota mena, però no el blat de moro, que no va començar a tributar fins al segle XVII. També en pagaven el cànem, el vi, l'oli, els alls i les cebes; el delme i la primícia de la llana i el farratge per al bestiar es pagaven amb moneda. El bestiar pagava delme tan sols, i de moltes fruites, sols la primícia.

Un altre dels drets que rebia el Bisbe d'aquesta baronia eclesiàstica era el *Dret i Producte del cops de Quartera*, que era el següent:

"Producto de la quadra o Baylio de St. Adrián que percivía dho. Obispo. La qual quadra o Baylia se entendía en tener hombres propios, y censos o agrarios en la Parroquia de St. Adrián y subían dhos. censos según el cabreo en 38 l. 7 s. 3. Item de cevada ó ordi y espelta 58 qans. y un.cortar; pero el gasto de portes era a cuenta del Obispo.

Item de trigo percivía 5 quars, 2 cortas.

Item de capones a razón de 7 s. percivía 15 pares.

Item de gallinas a razón de 3 s. 7 percivía 39 pares.

Item de ocas percivía cinco pares y medio.

Item de azeyte. Una quarta a medida de Barna.

Suman en dinero las dichas rentas de dho. Cabreo 70 l. 16 s."

També, en virtut de la *"Vendición Perpetua hecha por el Rey Dn. Pedro Quarto, y el Infante dn. Juan su hijo al Obispo de Barna, y á los Abades, Piores y demás Ecctcos. é Iglesias situadas dentro del Obispado de Barna. del Derecho de Bovage, retrobovage, terrage ó Herbage, que los Vasallos de las Iglesias, y personas eclesiásticas, y demás Emphytcotas debían pagar al Señor Rey en el Ingreso de su Reinado por precio de (240.000) doscientos quatro mil setecientos setenta sueldos moneda de terno, por los gastos de recobrar el Reyno de Cerdeña"*, el Bisbe de Barcelona, i per tant el Baró de Sant Adrià, era el propietari de les herbes i pastures del poble, conegudes sota el comú denominador de *Hierbas del Lugar*, qui ho arrendava unes vegades a Barcelona i altres a Badalona. Així veiem que, a 28 de maig del 1648, en Consell de

Cent fou tractat *"de les pastures del Bestiar de la Ciutat, les quals distan desde Montgat a Castelldefels."* Poc temps després, el mateix Consell de Cent, *"havent sabut que en uns corralis serca lo riu de Besòs se trobave algún remat de bestiar de moltons, havia manat de aquells se'n fes aprehentió per pasturar dins las pasturas de la present ciutat, y estar prohibit lo pasturar dins las pasturas de la present ciutat, y estar prohibit lo pasturar major número de bestiar de setanta caps per quiscuna carniceria de aquellas que son permeses"*, tot i pertanyer dit ramat al *Capítol de la Seu*.

Amb l'avantatge de poder pasturar els ramats, hom cregué oportú de fer un corral, per tal de tenir-los tancats; a tal efecte, *"A 24 de Noembre de 1618, en lo Manual se troba lo*

Pagaven delme i primícia el mestall, l'ordi, el blat, la civada i tot altre gra d'aresta. Les faves, els favons, els llobins, els cigrons, el mill, les veces, les mongetes de tota mena, però no el blat de moro

acte de Preu fet de fer un Corral en lo Terme de St. Adrià de Besòs de part de sà del Riu de Besòs, á la endressera de un Corral que es vuy den batlle de St. Martí y lo metex die en dit manual se troba altre semblant acte de Preu fet de fer un Corral en lo Taulat al costat del Camí Real qui va a Mataró." Un any després, això és, *"A 25 de Noembre fou deliberat pagar 475 ll. a Franch Oller, Mercader, á compliment del preu de un Corral que ha fet en lo terme de St. Adrià de Besòs part de sà del Riu de Besòs per servey del bestiar de la Ciutat"*.

Aquest arrendament per part de la Ciutat Comtal deuria ésser de poca duració, car pocs anys després pertany ja a la Universitat de Badalona. Un curiós document de l'època ens ho desmostra. Diu així :

"Present de mi Pau Prat Pre., regint la cura de ànimas de la parrochial iglesia de Santa Maria de Badalona, Bisbat de Barna y en dit nom notari públich de dita parròquia a estas cosas cridat, y present per testimonis a estas cosas també cridats Sagimón vilaret y Pera Vila, habitants en la ciutat de Barcelona. Constituit personalment andreu Soler, jurat en ordre segon de dita parròquia de Badalona, davant del honorable Miguel Sariol, sacramental ordinari de la matexa parròquia, trobat personalment en dita parròquia dins la casa de Pau Roch, pagés de la matexa parròquia, a dit representant ab alta y inteligible veu davant mi y dels sobredits testimonis al dit Miquel Sariol, sacramental predit, las paraulas devall scritas ab lo modo y forma seguent.

Senyor Miquel Sarioi, sacramental de la present parròquia, a notícia mia com a jurat de dita parròquia a vingut que intenta lo procurador del Illm. Sr. Bisbe de Barcelona de manament de V.M. se volian publicar en la present parròquia unas cridas contenint que ningún bestiar de la present parròquia de Badalona no pogués entrar ni pasturar dins ni per las terras de la Parròquia de Sant Adrià de basòs, contigua a la de Badalona, debax de algunas penas, lo qui no es deu ni pot fer en perjudici de la Universitat de dita parròquia de Badalona, per quant a la Universitat de Badalona té compradas las pasturas y herbas de dita parròquia de Sant Adrià de basòs, com en son cas y lloch farà constar; perçó jo, en dit nom Jurat de dita parròquia de Badalona, dic y requeresch a V. M. que en manera alguna no fasa ni permètia publicar en dita parròquia tals Cridas en perjudici de dita Universitat y en cas V. M. ho fasa, ho permètia, no sols diu y protesta de nullitat de ditas cridas y de tot lo que per rahó de ellas sia perjudici a la present Universitat y a son dret que té de poder fer pasturar son bestiar a las terras de dita parròquia de Sant Adrià de basòs, però encara protesta contra V. M. de tots los gastos, danyos y despesas que per la publicació de ditas cridas no patirà dita Universitat y de tot lo demás lícit y permès de protestar, de las quals cosas lo dit Andreu Soler, en dit nom de Jurat, me a requerit a mi dit Pau Prat en dit nom de curat ne llevés lo present acte.

Badalona, 18 Agost 1668."

Del temps que la Baronia Episcopal regia els destins del nostre poble de Sant Adrià de Besòs, posseïm bastants documents, dels quals ens haven fet ressò ja en més d'una ocasió; però, per no haver de repetir-los, posat que no es refereixen precisament a aquesta demarcació, ens limitarem als que tenen més interès o estan més lligats amb la Verneda. Ací en va un:

"Ab acte rebut en poder de D. Thomàs Vives, Notari públich de Barcelona, als 12 de Juliol 1419, Jaume Soler de la Parròquia de Sant Adrià de Besòs, Establí y en emphyteusim concedí a Ramon Fivaller, Ciutadà de Barcelona y als seus perpetuament, tota aquella pessa de terra o verneda de tinguda de dos moxadas poch més o menos, que junt amb altres tenia y possehia en lo lloc anomenat verneda de Sant Adrià; y se tenia aquella per lo Il·lustrisim y Reverendisim Señor Bisbe de Barcelona; y termenava aquella; a solixent ab una verneda de Miguel Boscá de la Parròquia de Santa Maria de Badalona; a mitgdia part amb una verneda de Bernat Marimón de dita Parròquia, y, part ab altra verneda de dit fivaller; a ponent y a tremuntana ab altres vernedes del mateix fivaller; Ab pacte y condició de quiscún any hagués de pagar de Cens quatre diners per lo dic de festa de Sant Pere, y Sant Felíu del mes de Agost."

La proximitat amb Barcelona ocasionà més d'una vegada conflictes entre el poder reial i l'eclesiàstic, personificats pel Veguer i el Bisbe, puix que, situada la Baronia de Sant Adrià dins l'antic Territori de Barcelona, que s'estenia des de Castelldefels a Montgat, judicialment era regit per la Ciutat Comtal. Un d'aquests fou promogut per l'oposició del Bisbe que els Consellers erigissin forques al Turó de Montgat i es publiquessin bans a Sant Adrià i Badalona. En canvi per qüestions d'Obres Públiques i de Seguretat, que en diríem avui, no hi havia raons; així veiem que, a 19 de juny del 1377, *"lo Consell de Cent delibera que adobassen los camins vers la Lacuna, y que la Ciutat no pagàs 100 florins, y que lo demás ho fessen pagar als de Badalona y al altres Vehins"*. Així

Ramon Berenguer fa donació a Déu i a la Canonja de la Santa Seu i de Santa Eulàlia, dels molins dits d'Estadella que té junt al riu Bissoci

mateix, a 12 de maig del 1547, *"en Registre de Obreria se troba un manament fer per les Obres á Mr Ferrer Doctor en drets, pero que adobe lo Camí Real que es en la entrada de sas terras per lo qual se vá de la Creu de la Llacuna al pont de la Verneda"*. Suposem que aquest pont és el petit que hi ha a la carretera, per on pasen les aigües del Torrent o Rec d'Estadella, comunament dit *Sèquia Madriguera*, puix que també es parla posteriorment en aquest sentit; així veiem que, a 28 de juny del 1549, es fa "Capitulació sobre la fàbrica del Pont, fahedor desobre la Sèquia Madriguera davant lo Mas Percell". Un any després, aquest devia ja ésser fet, car a 7 de juliol del 1550, es tracta *"entre Consellers, y Matheu Carbonell juster sobre les peanyas, millorament, i fortificació faedor en lo Pont novament fabricat sobre la Sèquia Madriguera davant lo mas den porcell"*. Aquesta masia, a la qual donen el nom de *Porcell*, va ésser objecte d'un robatori; ara, que els lladregots, pocs dies després, foren agafats, ja que el Dietari en dóna la corresponent recensió amb els següents termes: *"Adelats i enculpats de haver robat en lo lloc dit de la Madriguera en lo pla del Besòs"*, ocorregué aquest fet el 15 d'octubre del 1637.

En explicar l'etimologia de La Verneda, hem dit que aquest mot significava un lloc poblat d'arbres en el qual hi havia profusió de verns, o sigui una boscúria; doncs bé, en aquesta boscúria, a l'igual que en les salzeredes de les vores del Besòs, abundava la caça i els animals salvatges. Per si algú se n'estranyés, o bé es cregués que tot això fos fantasia

del qui us ho diu, us transcriuré uns documents del segle XIV que parlen exclusivament d'aquest esport cinegètic, dictats pel Rei Joan I, gens suspecte de fantasies, car la seva afecció a la cacera fou tan gran, que la posteritat li donà el nom de *Caçador*, i en aquest esplai arribà a perdre la vida. Diuen així: *"Als feels nostre, Batlle, Capitans e prohomens de la parròquia de Sent Adrià. Salut e gràcia. Com per solemnitat de les nostres nocces, haïam nos proposat que diumenge, que serà primer dia del propinent mes de maig, façam gran convit, al qual és necessari haïam salvatgina. E a caçar, e haver la salvatgina aquesta, haïam nos ordenat mossen Guillem d'Argentona, ab ajuda vostra e de molts altres. Per ço, volem, e sots pena de cent sòlidos barchinonensis havedors dels bens de cascún contrafaent, vos manam, que dijous qui ara ve, en ora del sol ixent, tots vosaltres qui haiats edad de portar armes, vos metats a fer la dita caça, e que la comencets en la vostra mar(i)al, e que faen la via de la verneda d'en Lull e de les vernedes de Sent Andreu, e escampan vos per la serra de Canelles, montets tro al bosch del dit mossen Guillem, en la casa del qual, ordenam sots la dita pena, que metats tota la dita salvatgina que pendrets. E en açó haiats per seruey e honor nostre aquella bona diligència que s pertany. Dada en Barcelona, sots nostre segell secret, dissabte a XXIII d'Abril l'any MCCCCLXXXIII."*

Un altre per l'estil: *"Com nos dimarts matí primer vinent entenem anar a caça de porch senglar, per açó haïam menester homens de peu pa fer la dita caça, per ça a vos dehim e manam sots pena de C. morabatins d'or que ab tots los homens de la dita parròquia e terme, lo dit dimarts primer vinent a ora d'alba siats al loch de Sant Adrià ab armes couinents per fer la dita caça, e amenats aquells cans que pugats. Dada en Barchinona a XVII, de Maig, l'any MCCCCLXXXIII."*

Primogenitus. Dirigitur baiulo et capitaneibus parrochie et terminis de Proensals, Sant Andreu de Palomar, Horta, Sant Adrià, Badalona, Montcada, Sant Iscle, Sardanyola i Sta. Coloma de Gramanet."

Un altre, en el qual considera la caça com a cosa pròpia i absoluta, i amb el fi que no el destorbin i li facin perdre la jornada, mana: *"En Johan per la gràcia de Déu etc... Als feels nostres los batles e prohomens de la parròquia de Sant Andreu de Palomar, salut e gràcia. Com nos haïam deliberat cassar porch en les vernedes de Sant Andreu e de Sant Adrià, a vosaltres e cascún de vos, dehim e manam: que per no esquivar aquells, que per vostres besties apresent en les dites vernedes no malats durant la dita nostra caça. E açó sots pena de perdre les dites besties. Dada en Barchinona*

sots nostre segell secret a XX dies de Janer del any de la natiuitat de nostre Senyor MCCCXC secundo.

Rex Johannes.

Similis Illlor, littere sub eisdem data signo atque mandato fuerint misse et expedite infrascriptis."

Finalment una altra, en la qual, com vulgarment es diu, la dèria fa perdre la quitèria, això és: darrera la caça deixava les coses del govern en mans dels seus secretaris: *"Mossen Ramón. Trametem-vos lles. lletres que sus ara hauem rebudes dels regidors de Mallorches, per ço que vose aquells de nostre Consell que us sia vijares hi deliberets; e dilluns quan nos serem aquí, que se'n faça ço que per be tendrem, e millor sia. Manant vos que digats a Mossen Ffrancesch Bertran que lo dit dilluns, hora de vespres, nos sia deça Montcada ab tots los nosfres falconers e falcons, e haia fet cercar l'agro de Ça Lacuna e per la ribera de Besòs*

Aximateix digats o fets saber a Mossen Guillem d'Argentona que faça cercar les vernedes de Sent Adrià e de Sent Andreu, si y ha porchs, que ls hi puxam caçar, e que semblantment faça cercar lo seu bosch.

Dada en Caldes sots nostre segell secret, a XVIII de maig del any MCCCXCII.

Rex Johannes."

Poques coses més d'interès podríem dir de la Verneda. Aquesta, durant les revetlles de Sant Joan, Sant Pere i Sant Jaume, com també pel Dimecres de Cendra, Pasqua Granada i altres festes, era envaïda per una gran munió de gent, que prop del riu i al redòs dels seus arbres venien a fer fontades.

En els temps revolts de les primeres vagues barcelonines i del locaut molts dels dirigents es reuniren també en aquestes ombres, i moltes vegades hi foren perseguits per la guàrdia civil de cavall.

Hem de creure també que la nostra Verneda havia estat visitada més d'una vegada pel gran Josep Anselm Clavé amb els seus cors d'homes treballadors que havia dignificat amb la música i el cant, i qui sap si seria aventurat d'afirmar que *Les Flors de Maig*, aquesta popular cançó que tots sabem i en una estrofa de la qual diu que *"Prop del riu hi ha una Verneda"*, no es vol referir a la nostra Verneda i al nostre riu Besòs.

I heus ací explicat, a grans trets i amb més bona voluntat que no pas traça, la història més o menys autèntica de la Verneda de Besòs. A vosaltres, que pertanyeu a aquesta demarcació, toca crear una nova història, una història digna, una història cristiana, una història exemplar, que si en altres temps va existir sota l'ombra dels verns i altres arbres de la ribera, més ha d'existir a l'ombra d'aquesta nova parròquia, sota l'advocació de les Santes Juliana i Semproniana i a les ordres i avisos del vostre digne i bo senyor Rector. ❖❖❖

AVANÇ sumari numero 01

❖
Ocells a La Verneda de Sant Martí, Òscar Bargalló (2016)

❖
Orígenes del pueblo de San Martín de Provençals, Francisco Bofarull y Sans (1889)

❖
La Verneda-Sant Martí: una escola que s'atreveix a somiar, Montse Sánchez Aroca (1999)

❖
Notes de toponímia antiga del Pla de Barcelona, Josep Moran i Ocerinjauregui (1995)

❖
Els contextos de l'acció cultural (i 2), Eduard Miralles i Ventimilla (2000)

❖
La Verneda de Sant Martí a vol d'ocell

❖
El segell de Sant Martí, Josep Freixa (1982)

❖
El polígono de San Martín, Lluís Cantallops (1970)

❖
Romanço de Sant Martí de Provençals, Jaume Arnella (1988)

❖
El Museu de l'església de Sant Martí de Provençals

❖
Guía de San Martín de Provensals, José Suñol (1888)

EDITA

**Societat d'Estvdis de
La Verneda de Sant Martí**

WEB

altzadiako.wordpress.com

CORREU ELECTRÒNIC

lavernedadesantmartise@gmail.com

CONSELL EDITORIAL

José Ángel Borlán

César Aguado

Ester Riera

Roser Borralló

Ramón Vicente

Joan Gispert

Maxi Martos

Josep Manera

Marc Genestar

**Contacte amb auro invento:
auroinvento@hotmail.com**

EDICIÓ DIGITAL

**auro invento no s'identifica
necessàriament amb les opinions
expressades en els article
publicats i respecta la llibertat
d'expressió dels qui els escriuen**

**Inscrita al Registre
d'Associacions amb el
número 5.005**

la verneda desapareguda

ENDERROC DE LA FÀBRICA SF VILA, 1981

Ester Riera

SOTERRAMENT DE LA RIERA D'HORTA
(RAMBLA PRIM), 1969

Ester Riera

LES DESAPAREGUDES FÀBRİQUES CAN SALAMI I
BTA JOVER I CASTELLS, 1956

Arxiu Nacional de Catalunya

VISTA INTERIOR D'UN ANTIC BLOC
DE VIA TRAJANA, 1953
Leopoldo Plasencia (IFEC)

MASIA DE CAL'ARNÓ AMB ELS EDIFICIS
ENDERROCATS DE L'HOSTAL I CAN PENYA, 1980

Toni Rodríguez

*Si voleu fer arribar fotografies antigues del barri per publicar-les al butlletí auro invento,
les podeu enviar a: auroinvento@hotmail.com*